KÖNYV-TÁR

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

108. évfolyam

1992

4

JAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

108. ÉVFOLYAM 1992/4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)
BORSA GEDEON
FÜLÖP GÉZA
KULCSÁR PÉTER
MONOK ISTVÁN
NAGY LÁSZLÓ
ROZSONDAI MARIANNE
VIZKELETY ANDRÁS
Technikai szerkesztő:
SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként **Trimestrielle**

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.), közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj 1991-től egy évre 240 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézirathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

ERDŐ PÉTER

A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben

1. Bevezető megjegyzések

A részleges egyházjog forrásain az alábbiakban valamivel többet értünk, mint amit ezzel a kifejezéssel a mai kánonjogtudomány jelölni szokott. Az 1983-as *Codex Iuris Canonici*ben részleges egyházi törvénynek a meghatározott területi egységek számára kiadott törvényeket nevezik (vö. 13. kán.).[1] Ez a megjelölés tehát területileg körülhatárolt hatályossági körre utal. Részleges törvényeket egy meghatározott terület számára nemcsak a helyi egyházi hatóság (püspökök, zsinatok), hanem a legfőbb egyházi hatóság is kibocsáthat. A következőkben az ilyen meghatározott területre szóló jogszabályokon kívül kitérünk azokra a normákra is, amelyek valamely szerzetesközösség számára készültek, s így ma részint speciális törvényeknek, részint az intézmény saját jogának nevezik őket.

El kell azonban tekintenünk a rubrikáktól és a többi szorosan vett liturgikus jogszabálytól, melyek a liturgikus könyvekben találhatók. A liturgikus kéziratok már egészen más típusát alkotják a kódexeknek. A Magyarországon őrzött, liturgikus kódexeket egyébként már évtizedekkel ezelőtt részletesen és szakszerűen bemutatták[2].

Az alábbiakban arra szorítkozunk, hogy áttekintést adjunk a jelenleg Magyarországon őrzött, részleges egyházjogot tartalmazó középkori kódexekről. Ezért olyan kódexekre is kitérünk, melyek nem Magyarországon keletkeztek és külföldi anyagot tartalmaznak.

Az áttekintésen kívül megkíséreljük azt is, hogy az anyagból bizonyos következtetéseket vonjunk le a középkori Magyarország részleges egyházi jogalkotására, valamint a külföldi részleges egyházi jogforrások magyarországi hatására és használatára nézve.

[1] Vö. AYMANS, Winfried – MÖRSDORF, Klaus: *Kanonisches Recht. Lehrbuch aufgrund des Codex Iuris Canonici.* I. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1991. 160.

[2] RADÓ, Polycarpus: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum.* Rev. et auct.: MEZEY, Ladislaus. Bp. 1973.

2. A részleges egyházjogi kódexek megoszlása és jelentősége

A nagyobb állami gyűjteményeken kívül, melyekről nyomtatott katalógusok állnak rendelkezésre[3], részleges egyházjogot tartalmazó kódexek találhatók egyes egyházi könyvtárakban is, melyek állománya még nem teljes mértékben vált nyomtatott kódexkatalógusok útján közismertté.[4] A mintegy ezer középkori latin kódexből, mely ma hazánkban feltalálható, a vizsgált csoportba mintegy ötven, tehát az egész állomány 5%-a tartozik. Az egyházi gyűjteményekben az ilyen kódexek nem fordulnak elő gyakrabban, mint az államiakban. Ennek egyik oka lehet a két legnagyobb állami gyűjtemény részben egyházi eredete is.[5]

Mivel a török időkben igen sok kézirat elpusztult, különleges jelentősége van a magyar könyvtárakból származó töredékek vizsgálatának.[6] Néhány részleges egyházjogi forrásszövegből is csupán töredék maradt Magyarországon.

3. A részleges egyházjog különböző szövegei

a) Pápai jogforrások. A pápák privilégiumai az objektív jog rangos forrásainak számítanak. Ősidők óta privát törvényeknek fogták fel őket,[7] s nem tekintették őket

[3] BARTONIEK, Emma: *Codices Latini medii aevi* (Catalogus Bibliothecae Musaei Nationalis Hungarici 12, Codices manuscripti latini 1). Bp. 1940; MEZEY, Ladislaus: *Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis.* Bp. 1961; HAJDU, Helga: *A kézirattár állományának gyarapodása a felszabadulás óta* = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1957. 108–126.; CSAPODI, Csaba: *Catalogus collectionis codicum latinorum et graecorum K 393–K 500* (Catalogi Collectionis Manuscriptorum Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungariae 16). Bp. 1985.

[4] PÁLINKÁS Géza: *A szombathelyi székesegyházi könyvtár régi kéziratainak és ősnyomtatványainak jegyzéke* = A Vasmegyei Régészeti Egylet Évkönyve. 1891–1892. Szombathely, 1892. 10–44.; ZALKA László: *A Győri Püspöki Papnevelőintézet Könyvtárának Czimjegyzéke.* Győr, 1893.; VIZKELETY, András: *Beschreibendes Verzeichniß der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken.* I–II. Bp. 1969–1973.; SZELESTEI NAGY László: *Liebhard Eghenvelder egy kódexe az esztergomi Ferences Könyvtárban* = MKsz 1977. 271–274.; FEKETE Csaba – SZABÓ Botond: *A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa* (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 1.). Bp. 1979.; IVÁNYI Sándor: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok* (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 5.). Bp. 1986.; NEWHAUSER, Richard: *Latin Texts on the Virtues and Vices in Manuscripts in Hungary: Catalogue. I.* = Manuscripta 1987. 102–115.; *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Budavári Palota, 1985. november 12.–1986. február 28.* Bp. 1985.; ERDŐ, Péter: *Codici manoscritti di diritto canonico e loro frammenti in Ungheria* = Apollinaris 1988. 341–354.

[5] Vö. MEZEY: *Codices...* 7.; HAJDU: *A kézirattár...* 108.

[6] Vö. KÖRMENDY Kinga: *A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa.* Bp. 1979.; ERDŐ Péter: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának egyházjogi tartalmú középkori kódextöredékei* = MKsz 1983. 251–256.; *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis.* Recensuit MEZEY, Ladislaus. (Fragmenta codicum in Bibliothecis Hungariae, I, 1). Bp. 1983.; *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis.* Rec. MEZEY, Ladislaus. (Fragmenta codicum in Bibliothecis Hungariae. I. 2). Bp. 1988.

[7] Vö. már CICERO: *De leg.* III. 4, 11.; *De domo* 17, 43.; ISIDORUS HISPALENSIS: *Etym.* V. 18.; *De privilegiis.* („Privilegia autem sunt leges privatorum, quasi privatae leges"); GAUDEMET, Jean: *Ambigu-*

– mint ma – egyedi közigazgatási intézkedésnek.[8] Magyarországon is találhatók olyan kódexek, amelyek egy bizonyos csoport vagy szerzetesközösség számára kibocsátott kiváltságokat, illetve más speciális vagy helyi jelentőségű pápai bullákat tartalmaznak.

Külön ki kell emelnünk a búcsúprivilégiumokat (bullae indulgentiarum), melyek gyakran apróbb szövegeket magukba gyűjtő kódexekben bukkannak fel. Ilyen kódexből származik pl. az esztergomi Simor Könyvtár 19.120 számú töredéke.[9] Hasonló jellegű a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár teljes gyűjteményes kódexe, mely valószínűleg Szilézia ból származik, és különböző teológiai írásokon és prédikációkon kívül egy *Bulla indulgentiarum*ot is tartalmaz.[10] Más gyűjteményes kódexek, melyek szintén hasonló tartalmúak, az Országos Széchényi Könyvtárban találhatók.[11] A pápai bullák előfordulásának sajátos módja az, amikor különféle szerzetesközösségek kiváltságait és saját jogának egyéb forrásszövegeit tartalmazó gyűjteményes kódexekbe veszik fel őket. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára pl. két olyan késő középkori olasz kéziratot őriz, melyek a padovai Szent Jusztina bencés kongregáció kiváltságait foglalják magukban.[12] A budapesti Egyetemi Könyvtárban viszont a strassburgi magdolnás vezeklő nővérek jogkönyvének egy 1495-ből származó példánya található, melybe IX. Gergely megerősítő bullájá t[13] is felvették.[14] Ugyanennek a könyvtárnak egy másik kódexe a magyarországi pálosok kiváltságainak egész gyűjteményét tartalmazza. További hasonló kéziratok a bencések és az ágostonosok kiváltságait foglalják magukban.[15]

Ilyen bullákat nemcsak szerzetesi közösségek jogát tartalmazó okmányok környezetében találhatunk, hanem területi jellegű egyházi közigazgatási egységek szabályainak kíséretében is. Erre példa az Egyetemi Könyvtár egy másik kódexe, ahol IV.

ité du privilège. = Vitam impendere vero. Studi in onore di Pio Ciprotti. a cura di SCHULZ, Winfried – FELICIANI, Giorgio. (Utrumque Ius 14). Roma, 1986. 45–62.

8 Vö. *Codex Iuris Canonici.* (1983) can. 76–84.

9 Esztergom, Simor Könyvtár, 19.120 (1 fol.; Membr.; 270 × 190 mm; s. XV), Elenchus indulgentiarum concessarum, inc.: „Consequenter uero de indulgentiis modernis per festum et octauas corporis Christi concessas". (Prolog.), Urban. IV., „Scimus o filia" (8. 09. 1264. = Po. 19016); „Copia transsumpta in Concilio Basiliensi litterarum Eugenii pape iiij. de indulgenciis eius", Eugen. IV., „Excellentissimum corporis" (26. 05. 1433. = *Bullarium Romanum* V. Augustae Taurinorum 1860. 14–15).

10 Kalocsa, Főszékegyegyházi Könyvtár, MS 321 (267 fol.; Chart.; 290 × 213 mm; s. XV/1 et XV/2), fol. 261v: Bulla indulgentiarum Concilii Basiliensis, inc.: „Vox illa iocunditatis et leticie".

11 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 153, fo. 127v–130 v: Nicolai V. papae bulla de iubilaeo quinquagesimo quoque anno celebrando, quae bullas Clementis VI., dat. Avenioni, 27. Ian. 1342. et Gregorii XI., dat. Avenioni, 29. Apr. 1373. transsumit., inc.: „Inmensa ac innumerabilia sunt" (19. 01. 1449.; vö. BARTONIEK: *i. m.* 127.); Cod. Lat. 211, fol. 267–270: Paulus II. papa „bulla Anni Jubilei", inc.: „Ineffabilis prouidentia summi patris" (19. 04. 1470.; vö. BARTONIEK: *i. m.* 184–185).

12 Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 450 és K 451, vö. CSAPODI: *i. m.* 161–164.

13 Po. 7926.

14 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 33. (vö. MEZEY: *Codices...* 49.)

15 Pálos kiváltságok: Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 115 (vö. MEZEY: *Codices...* 188–199). Lásd alább a szerzetesjog forrásai között. Bencés kiváltságok: Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 115. Ágostonos kiváltságok: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 193.

Ince pápa 1254. november 21-én kelt „Etsi animarum affectantes"[16] kezdetű bulláját és a vezeklő testvérek harmadrendje számára *Szent Ferenc Reguláját* jóváhagyó bullát (1289. augusztus 17.)[17] a Salzburgi Egyháztartomány különböző jogszabályainak környezetében találjuk.[18] Más esetekben bizonyos pápai rendelkezések egyéb kódexekben,[19] sőt néha birodalmi akták (Reichsakten)[20] vagy valamelyik egyetemes zsinat aktái között bukkannak fel. Itt azonban már aligha lehet szó részleges egyházjogról.

A pápai bullák olykor konkordátumok környezetében fordulnak elő. Kétségtelen, hogy a konkordátumok a részleges egyházjog forrásainak számítanak. Így az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik kódexe későközépkori átiratban tartalmazza V. Miklós bulláját, mely a III. Frigyessel kötött ún. bécsi konkordátumot erősíti meg. Ugyanebben a kódexben más egykorú bullák is helyet foglalnak.[21]

V. Mártonnak a „német nemzettel" a konstanzi zsinaton kötött konkordátumai pl. az Országos Széchényi Könyvtár egyik kódexében ugyanennek a zsinatnak az aktáival és különféle pápai levelekkel együtt találhatók.[22]

b) Részleges zsinatok és egyházmegyei jogszabályok. A mai Magyarország területén mintegy tizenöt kódexet ismerünk, melyek részleges zsinatok, egyházmegyei zsinatok, illetve egyes püspökök határozatait tartalmazzák. Feltűnően kevés a magyarországi zsinati szövegeket tartalmazó kódex. Csak négy kéziratban találkozunk ilyen anyaggal. Ezek közül hármat az Országos Széchényi Könyvtár őriz. Mindhármat Magyarországon írták, de kettő közülük csak a II. világháború előtt került vissza Ausztriából Magyarországra. A híres *Thuróczy Kódex* (15. sz.)[23] a *Chronica Hungarorum*on kívül három királynak, Szent Istvánnak, Szent Lászlónak és Könyves Kálmánnak a dekrétumait is tartalmazza. Ha figyelembe vesszük, hogy milyen fokon állt a zsinati intézmény fejlődése abban az időben Magyarországon, természetesnek kell tartanunk, hogy első részleges egyházjogi szabályaink a királyi törvénygyűjteményekben foglalnak helyet. A zsinat szoros értelemben vett intézményének

[16] Po. 15562.

[17] Po. 23044.

[18] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 40, (vö. MEZEY: *Codices*... 58–60.)

[19] Így Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 447. (BARTONIEK: *i. m.* 401–402.)

[20] Így pl. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 210. (birodalmi akták között; vö. BARTONIEK: *i. m.* 169–179.)

[21] Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, MS II. 514 (24 fol.; Chart.; 210 × 150 mm; s. XV/2), Constitutiones Martini V et Eugenii IV (Catalog.), p. 1–2: Martinus V, bulla „Viam ambiciose cupiditatis" (29. 07. 1418. = *Bullarium Romanum* IV, Augustae Taurinorum 1859, 678–679); p. 3–8: Martinus V, bulla „Ad compescendum conatus" (9. 04. 1418.); p. 9–12: Martinus V, bulla „Ad resumendas insolencias" (1. 02. 1428. = *Bullarium Romanum* IV, 728–729); p. 12–14: Eugenius IV, bulla „Innitenti sedis apostolice speculo" (sic!; 8. 03. 1432. = *Bullarium Romanum* V, Augustae Taurinorum 1860. 10–11); p. 14–21: „Concordata principum Nationis germanice" [confirmatio], inc. „Ad regiminem ecclesie generalis" (p. 15) (19. 03. 1448. = MERCATI, Angelo: *Raccolta dei Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili.* I. Roma, 1919. 181–185).

[22] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 260. (vö. BARTONIEK: *i. m.* 228–235.)

[23] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 407. (vö. BARTONIEK: *i. m.* 367–368.; a bécsi Staatsbibliothekból került vissza Magyarországra, vö. uo.).

kezdetéről Magyarországon először Könyves Kálmán korában beszélhetünk.[24] A másik hasonló jellegű kódex az admonti kolostori könyvtár terjedelmesebb kódexéből kiemelt részlet (12. sz.), mely csak Szent István törvényeit tartalmazza.[25] A *Pray Kódex*et, mely legrégibb nyelvemlékünket is tartalmazza, ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.[26] Benne a „Constitutiones Synodi primae et alterae sub Colomanno rege" egyéb királyi törvényszövegek nélkül, liturgikus és más írások környezetében áll. Ami ezeknek a zsinati szövegeknek a pontosabb egyházjogi értékét illeti, legyen elég itt Lothar Waldmüller kutatásaira utalnunk.[27]

A középkor későbbi szakaszából tartalmaz részleges zsinati szövegeket a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik gyűjteményes kódexe, mely másolójáról *Aranyasi Gellértfi János Kódexe* néven ismert. Benne gyóntatói segédkönyvek és más traktátusok között az esztergomi főegyházmegye részleges egyházjogi szövegei találhatók, különösen a Szepesi Prépostság 1460-as zsinati határozatai és a főegyházmegye 1382-es zsinati konstitúciói.[28] A magyar részleges zsinatokat tehát az országon belül meglehetősen kevés számú kódex őrzi. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli zsinati határozatok és törvények kritikai kiadásának elkészítése során Závodszky Levente még egy korábbi kéziratra is támaszkodhatott. A jól ismert *Ilosvai Kódex*ről van szó (16. sz.), melyet a kiadó a bécsi Hofbibliothekban tanulmányozhatott.[29]

Későbbi fontos hazai zsinati szövegeket néhány külföldön őrzött kéziratban találhatunk. A Fülöp fermói püspök által 1279-ben Budán tartott legátusi zsinat határozatai pl. két szöveghagyomány útján őrződtek meg. Az egyiket két római kézirat hordozza, a másiknak pedig egy szentpétervári kódex a szövegtanúja.[30] A Péterffy Károly által készített klasszikus kiadásban az 1494-es nyitrai zsinat rendelkezései egy magában Nyitra városában őrzött kézirat alapján szerepelnek,[31] az 1515-ös veszprémi zsinati határozatokat – de egyes esztergomi konstitúciókat is – Zágrábban talált meg a kiadó.[32] Nem kevés magyarországi részleges zsinatról és egyházmegyei

[24] Vö. WALDMÜLLER, Lothar: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311).* (Konziliengeschichte, Reihe A), Paderborn–München–Wien–Zürich, 1987. 124.

[25] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 433. (vö. BARTONIEK: *i. m.* 390.)

[26] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNY 1. (vö. BARTONIEK: *i. m.* 1–5.)

[27] WALDMÜLLER: *Die Synoden...* 125–139.

[28] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 73. (vö. MEZEY: *Codices...* 124–129.; megjegyzendő, hogy az 1382-es zsinati határozatok is megjelentek nyomtatásban, mégpedig: BATTHYANY, Ignatius: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium.* I–III.Albae Carolinae–Claudiopoli, 1785–1827. III. 260–279.; Vö. MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Bp. 1971. 323, 89. jegyz.).

[29] Wien, Hof- und Staatsbibliothek Cod. Lat. 8496. (Vö. ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Bp. 1904. 129–130.; WALDMÜLLER: *i. m.* 127.)

[30] Vö. WALDMÜLLER: *i. m.* 193.

[31] PÉTERFFY, Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXV.* I. Posonii, 1741. 244. („Inter Nitriensis Ecclesiae cimelia")

[32] Uo. 220. („manuscriptum Zagabriae detectum est")

szinódusról a szövegkiadónak és a téma feldolgozóinak meg kellett elégedniük közvetett említésekkel, egyes levéltári emlékekkel vagy újkori szövegekkel.[33] A közvetett emlékek közül nem csekély jelentősége van egyes formuláskönyveknek. Ebben a tekintetben kiemelkedő *Mihály doktor formuláskönyve.* Szerzője Mihály pécsi általános helynök, aki az „artium et decretorum doctor" címet viselte. Maga a mű az esztergomi Főkáptalani Levéltárban található.[34] Ugyancsak fontos a részleges egyházjogforrások szempontjából *Nyási Demeter* esztergomi segédpüspök és vikárius *formuláskönyve,* melyet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz[35], valamint az egyházmegyei zsinatokon használatos formuláknak az a gyűjteménye, mely ugyancsak Esztergomban, de a Prímási Levéltárban található.[36] Szentirmai Sándor már 1961-ben találóan állapította meg, hogy a helyi zsinatokra vonatkozó forrásanyag hazánkban igen szegényes. Nem maradt meg pl. egyetlen zsinati jegyzőkönyv sem 1526 előtt hazánkban tartott egyházmegyei zsinatról.[37]

Másként áll a helyzet a külföldi zsinatokkal. Ezeknek a szövegei ugyanis Magyarországon jóval több kódexben fordulnak elő. A Salzburgi Érsekség és Egyháztartomány részleges jogát három fontos kézirat őrzi.[38] Passaui anyagot két Magyarországon található kódex tartalmaz.[39] Egy-egy kézirat foglal magában zsinati határozatokat Augsburgból[40] (1377-ből), a Mainzi Egyháztartományból,[41] Kölnből,[42] Tri-

[33] Így mindenekelőtt PÉTERFFY; BATTHYÁNY: *Leges;* SZVORÉNYI, Michael: *Synopsis Critico-Historica Decretorum Synodalium pro Ecclesia Hungariae Catholica editorum.* Vesprimi, 1807.; SZENTIRMAI, Alexander: *Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter* = ZRG Kan. Abt. 47 (1961). 266–292.

[34] Esztergom, Főkáptalani Levéltár, Ladula 50, liber primus (189 p.; Chart.; s. XV/in) (vö. ERDŐ, Péter: *Ungarn [Kirchenprovinzen von Esztergom und Kalocsa].* In: The Records of the Medieval Ecclesiastical Courts. Part I: The Continent. ed. DONAHUE, C. Jr. [Comparative Studies in Continental and Anglo–American Legal History/Vergleichende Untersuchungen zur kontinentaleuropäishen und anglo–amerikanischen Rechtsgeschichte. 6.], Berlin 1989. 149.)

[35] Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, MSS II. 507. [428 fol.; Chart.; 220 × 160 mm; s. XVI/in.]

[36] Esztergom, Prímási Levéltár, AEV 73.

[37] SZENTIRMAI: *i. m.* 267.

[38] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 40. (Vö. MEZEY: *Codices* ... 58–60.); Bp. Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 55. (Vö. BARTONIEK: *i. m.* 47–48.); és Cod. Lat. 170. (Vö. *uo.* 140.)

[39] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 90. (Vö. BARTONIEK: *i. m.* 81–83.) és Cod. Lat. 170. (Vö. uo. 140.) Mindkét kézirat közli a passaui [Patavien.!] tartományi zsinat rendelkezéseit a Konstanzi Zsinat egyes határozataival együtt. A Cod. Lat. 170. salzburgi szövegeket is hoz.

[40] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 70. (Vö. BARTONIEK: *i. m.* 60.)

[41] Győr, Püspöki Papnevelő Intézet Könyvtára, Mss. I. 6. [240 fol.; Chart.; 275 × 200 mm; s. XV.]

[42] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fragm. C. 75 [1 fol.; Membr.; 285 × 205 mm; s. XIV.], „Guillelmi von Gennep, archiepiscopi Coloniensis statutorum synodalium d. d. 3. Mart. 1354. pars prior" (katalógus; = SCHANNAT, Johann Friedrich – HARTZHEIM, Joseph: *Concilia Germaniae.* IV. Coloniae, 1761. 475–476.); „Walrami von Jülich, archiepiscopi Coloniensis statutorum synodalium d. d. 29. Sept. 1348. fragmentum" (katalógus; = SCHANNAT — HARTZHEIM: *i. m.* IV. 462.)

erből,[43] Würzburgból,[44] Boroszlóból (16. sz.!),[45] Prágából,[46] Gnieznóból és Krakkóból.[47] Az utóbb említett lengyel zsinatokat tartalmazó kódex korábban a lechnitzi karthauziak tulajdonában volt.[48] Ez a szepességi kolostor szoros kapcsolatokat ápolt a krakkói egyetemmel. A szóban forgó kézirat is Krakkóban keletkezett.[49]

Az itt említett tizenöt zsinati kéziratból a legtöbb német részleges egyházjogot tartalmaz. Csehországi és lengyelországi szövegek csak kivételképpen fordulnak elő. Felmerülhet tehát a kérdés, miért vannak jelen anyagunkban oly kevéssé a magyar részleges jogot tartalmazó kódexek, s miért találkozunk viszonylag olyan nagy számban külföldi, főleg a német területről származó szövegekkel.

Az egyik lehetséges ok az, hogy a középkori magyar egyház törvényhozói tevékenysége nem volt különösebben intenzív. Mégis, a valódi zsinatokon kívül pl. Szentirmai Sándor mintegy negyven olyan egyházmegyei zsinatot tart számon, melyet 1526 előtt Magyarországon rendeztek meg.[50] De határozatok csak igen kevés után maradtak fenn. S a megmaradtak is — az 1460-as szepesi préposti zsinat kivételével[51] — az 1382-es esztergomi szinódus rendelkezéseinek szövegét veszik alapul.[52] Ezek az egyházmegyei statutumok nem is voltak nagyon elterjedtek. Az esztergomi Főkáptalan 1397-es kánoni vizitációjakor kitűnt, hogy a káptalannak ugyan megvolt az egyházmegyei statutumok szövege, de az egyes kanonokok már nem mindnyájan rendelkeztek vele,[53] a plébánosoktól pedig ebben az egyházmegyében még a 16. század elején sem kívánták meg egyértelműen, hogy ezek a konstitúciók a kezük ügyében legyenek.[54] Annál érdekesebb, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár már említett Cod. Lat. 73 számú kódexe, mely esztergomi és szepesi zsinati törvényeket is tartalmaz, egy egyszerű pap által másolt példány — igaz, az illető a bécsi egye-

[43] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 107. (Vö. BARTONIEK: *i. m.* 100.)

[44] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 55, fol. 19–31.: „Constitutiones Ioannis episcopi Tusculani in synodo Herbipolitana factae, 18. Mart. 1287." (BARTONIEK: *i. m.* 47–48.; olyan kéziratban, mely salzburgi zsinati szövegeket tartalmaz.

[45] Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, P. IV. 43. (Vö. IVÁNYI: *i. m.* 60. Nr. 74.)

[46] Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, Aa. I*. 33. [108 fol.; Chart.; 210 × 152 mm; s. XV], fol. 11–23.: „Statuta provincialia Arnesti episcopi Pragensis" (1349), inc.: „Incipiunt Statuta Prouincialia Arnesti dei gratia" (= MANSI XXVI. 75–106.; vö. IVÁNYI: *i. m.* 68., Nr. 133). Vö. ZELENY, R.: *Councils and Synods of Prague and Their Statutes, 1343–1361.* = Apollinaris 45 (1972). 471–532, 698–740.; POLC, Jaroslav V.: *Councils and Synods of Prague and Their Statutes, 1362–1395.* = Apollinaris 52 (1979). 200–237, 495–537; 53 (1980) 131–166, 421– 457; KADLEC, Jaroslav: *Synods of Prague and Their Statutes, 1396–1414.* = Apollinaris 64 (199). 227–293. (Lista a prágai zsinatok gyűjteményeit tartalmazó kódexekről: 237–240.)

[47] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 108, fol. 153–188: „Nicolaus Traba: Statuta provincialia" (1429); fol. 188–198: „Adalbertus [Jastrzembiec] Episopus Cracoviensis: Constitutiones Synodales" (1429; = MEZEY: *i. m.* 176).

[48] MEZEY: *Codices*... 174.

[49] MEZEY: *Codices*... 8–9, 174.

[50] SZENTIRMAI: *i. m.* 267, 290–292.

[51] *Uo.* 282. (breslaui befolyással)

[52] *Uo.*

[53] *Visitatio Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis* = Történelmi Tár 1901. 76, 249.

[54] Vö. SZENTIRMAI: *i. m.* 281.

temen tanult –, s később is az esztergomi főegyházmegyéhez tartozó plébánosok voltak a tulajdonosai.[55]

Egy másik ok lehet a kéziratok nagyfokú szétszóródása és megsemmisülése a török időkben. Ez azonban inkább a magyarországi szövegek hiányára, mint a külföldi határozatok meglétére ad magyarázatot.

Ha azonban megfigyeljük a kódexek tulajdonosaira utaló információkat, kitűnik, hogy a tizenöt kéziratból öt,[56] mégpedig mind német zsinati szövegekkel, Jankovich Miklós gyűjteményéből származik, miként az Országos Széchényi Könyvtár egész kódexállományának majd fele. Ezeket a kódexeket részben 1830-ban, részben 1852-ben vették fel nemzeti könyvtárunk állományába. A könyvtár külföldön készült kódexeinek jelentős része tehát Jankovich gyűjtői tevékenységének köszönhető, aki a maga részéről különösen érdeklődött a német területen és Itáliában írt kódexek iránt.[57] Ugyanennek a könyvtárnak egy fentebb már idézett töredéke egy másik magángyűjteményből származik.[58] Két további kódex ugyan Magyarországon keletkezett, de csak századunkban hozták őket vissza külföldről Budapestre.[59] Három kézirat a középkor óta folyamatosan Magyarországon volt – bár nem feltétlenül a mai Magyarország területén –,[60] három továbbiról, melyek egyházi könyvtárakban találhatók, hasonlót feltételezhetünk,[61] egy további kódexről pedig hiányoznak a szükséges információk.[62]

c) Szerzetesjog. Mint elöljáróban említettük a szerzetesjog forrásszövegeit tartalmazó könyvekre is ki kell térnünk. A magyarországi könyvtárakban ilyen kéziratok nagyobb számban találhatók, mint a részleges zsinatok határozatait őrző kódexek. Mintegy huszonhárom kéziratot sorolhatunk ebbe a kategóriába. Először vessünk egy pillantást arra, hogyan oszlanak meg ezek az egyes szerzetesközösségek szerint. Megjegyzendő, hogy pl. *Szent Ágoston Regulája* nemcsak az ágostonosok gyűjteményeiben fodul elő, hanem a pálosoknál és más közösségekben is, így a magdolnás apácáknál.

Messze a leggyakoribbak a karthauziak saját jogát tartalmazó kéziratok. Kilenc kódex képviseli őket.[63] A vizsgált anyagban négy olyan kézirat található, mely a ben-

[55] Vö. MEZEY: *Codices*... 124.

[56] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 55.; Cod. Lat. 70.; Cod. Lat. 90.; Cod. Lat. 107. és Cod. Lat 170.

[57] Vö. BARTONIEK: *i. m.* V.

[58] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fragm. C. 75 (Varjú Elemér gyűjteményéből). Lásd a 42. sz. jegyzetet.

[59] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 407. (nemzetközi megállapodás alapján) és Cod. Lat. 433 (Lantos Adolf antikvárius útján).

[60] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, NNy 1.; Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 73., Cod. Lat. 108.

[61] Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, Aa. I* 33. és P. IV. 43.; Győr, Egyházmegyei Könyvtár, MS. I. 6.

[62] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 40.

[63] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 92., fol. 150r–261v: „Consuetudinarium Carthusiense. (Consuetudines et Statuta 1259. cum Constitutionibus novis a. 1368)" (vö. MEZEY: *Codices*... 159.); Cod. Lat. 101.: „Consuetudinarium Carthusianum. (Consuetudines et Statuta a. 1259. cum Constitutionibus novis a. 1368)" (vö. MEZEY: *Codices*... 166.); Cod. Lat. 103: „Consuetudinarium Carthusianum. (Consuetudines et Statuta a 1259. cum Constitutionibus novis a. 1368)" (vö. MEZEY: *Codices*... 170);

cések jogforrásait tartalmazza.[64] A pálosok hasonló szövegeit három,[65] az ágostonosokét két ilyen gyűjtemény[66] foglalja magában, melyek közül az egyik a bécsi ágostonos kanonokok *Reformatió*jának okmányait tartalmazza. A premontreiek[67] és a domonkosok[68] valamint a domonkos apácák[69] szabályzatát egy-egy töredék tanúsítja. A magdolnás apácák jogát egy kézirat képviseli.[70] *Szent Benedek Regulá*jának a Brünn melletti Oslavan ciszterci apácakolostoráról származó német nyelvű példányát az Országos Széchényi Könyvtárban találjuk.[71] A ferencesek saját jogára utalásokat találhatunk abban a Magyarországon keletkezett ferences formuláskönyvben, melyet ugyancsak a Széchényi Könyvtár őriz.[72] Más szerzetesjogi töredékek[73] és okmányok rendi hovatartozását még meg kellene határozni.

A kéziratok meglehetősen egyenlőtlen megoszlásának okairól mindenekelőtt azt mondhatjuk, hogy erre Jankovich Miklós nagyvonalú gyűjtői tevékenysége nem szol-

Cod. Lat. 115., fol. 39r–71r: „Communicatio privilegiorum OCarth pro OESP". (vö. MEZEY: *Codices*... 195–198.) – ez a kódex a pálosok kiváltságainak gyűjteménye; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 409. (vö. CSAPODI: *i. m.* 58–59); Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 34.: „Statuta ordinis Carthusiensis" (vö. BARTONIEK: *i. m.* 34–35.); Cod. Lat. 186. fol. 2–7.: „Rigor ordinis charthusiensium" (vö. BARTONIEK: *i. m.* 149.); Cod. Lat. 277. fol. 276v–283r: „Litterae prioris et diffinitorum capituli generalis ord. Carthusiensis an. 1453" (vö. BARTONIEK: *i. m.* 255.); Kalocsa, Főegyházmegyei Könyvtár, MS 305. [230 fol.; Chart. et membr.; 217 × 146 mm; a. 1455], fol. 1–187.: Statuta antiqua ordinis Carthusiensis, inc.: „Incipiunt capitula prime partis consuetudinum ordinis carthusiensis"; fol. 188–228v: Statuta nova (1259–1367) (= *Statuta antiqua ordinis Carthusiensis in tribus partibus comprehensa,* Basel, 1510.).

64 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 110.: „Guillelmus Hirsaugiensis abbas OSB: Consuetudines Cluniaco-Hirsaugienses" (vö. MEZEY: *Codices*... 180.); Cod. Lat. 125. fol. 1–18v: Regula S. Benedicti; fol. 18v–19r: Partes Bullarum relate ad Benedictinos (vö. *uo.* 206.); Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 450: „Publicum transsumptum privilegiorum congregationis S. Iustinae Ord. S. Benedicti per Pontifices concessorum (1431–1520)." Vö. CSAPODI: *i. m.* 161–162.); K 451: „Publicum transsumptum privilegiorum congregationis S. Iustinae Ord. S. Benedicti per Pontifices concessorum (1431–1560)". (Vö. *uo.* 163–164.)

65 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 114. (Vö. MEZEY: *Codices*... 185–188.); Cod. Lat. 115.: „Inventarium Paulinorum conventuum, chartarum regesta et bullarium" (vö. *uo.* 188–199.); Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 253. fol. 8–12: „Regula beati Augustini"; fol. 35r–61v: „Constitutiones fratrum Heremitarum Sancti Pauli" (1309); fol. 62–63.: Statutum capituli generalis (1490) (vö. BARTONIEK: *i. m.* (224–225).

66 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 127. fol. 104v–111r: „Regula Augustiniana" (vö. MEZEY: *Codices*... 208.); Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 193: „De refomatione 'Vniversalis Religionis' coenobii 'sancti Antonij' ord. can. reg. s. Augustini in Vienna 'per capitulum generale' (vö. BARTONIEK: *i. m.* 153.)

67 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 96.: 2. Item: „Fragmentum Statutorum OPraem... tegumini alligata" (vö. MEZEY: *Codices*... 162).

68 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fragm. C. 85/XII [1 fol.; Membr.; 300 × 217 mm; s. XV]: Statuta Ordinis Praedicatorum.

69 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MNy 71. (vö. ERDŐ: *Codici*... 353).

70 Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 33. (vö. MEZEY: *Codices*... 48–49).

71 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 5, fol. 1r–91r (vö. VIZKELETY: *i. m.* I. 19–21).

72 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 432. (vö. BARTONIEK: *i. m.* 388–390).

73 Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, T 563 (vö. ERDŐ: *Az Akadémiai*... 256).

gál kellő magyarázattal. Ő ugyan több külföldi szerzetesjogi kéziratot beszerzett[74] (a fent felsoroltak közül ötöt), mégis feltűnő, hogy az országban legalább kilenc kézirat a karthauziak szabályzatát hozza, a pálosokét pedig csak három, noha ez utóbbiak a középkori Magyarországon több tucat kolostorral rendelkeztek,[75] az előbbiek viszont csupán néggyel.[76] Figyelembe kell azonban venni, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratos kódexeinek legnagyobb csoportja a szepességi lechnitzi karthauzi kolostorból származik,[77] valamint hogy a karthauzi konstitúciók közül két példány egészen biztosan,[78] kettő pedig igen valószínűen[79] ebből a kolostorból való, pontosabban ennek tulajdonában volt. Egyébiránt a karthauziak és a magyarországi pálosok között különösen szoros volt a kapcsolat. A 16. század második felében a szepességi karthauziak kéziratos könyveikkel együtt a lutheránusok elől a Nyitra közelében lévő elefánti (Lefantovce) pálos kolostorba menekültek. Onnan a 18. században sok kódexet a pesti pálos főiskolára hoztak, melynek székházában ma a Központi Szeminárium működik. Mikor II. József a pálosokat feloszlatta, ezek a kódexek az Egyetemi Könyvtárba kerültek. Egyébként a pálosoknak sajátos belső okuk is volt arra, hogy a karthauziak jogával foglalkozzanak. A pálosok ugyanis, noha monachusoknak fogták fel magukat, nem kívánták elfogadni a Szent Benedek féle *Regulát*. Inkább a karthauziakat akarták követni, akiknek saját konstitúcióik voltak. Így érthető, hogy a pálosok a Szentszéktől kérték, és el is nyerték a karthauziakkal a jogok és kiváltságok közösségét (communicatio iurium et privilegiorum).[80] Ez a tény indokolja, hogy a fent említett kéziratok közül az egyik, mely a karthauziak kiváltságait tartalmazza, éppenséggel a pálosok jogának egyik gyűjteménye.[81]

Végezetül álljon itt még egy megjegyzés a kéziratoknak ehhez a csoportjához. A felsorolt kódexeknek majd a fele egészen biztosan Magyarországon keletkezett, vagy legalább a középkorban itt használták őket.[82] További példányokról[83] ugyanez bizonyos valószínűséggel elmondható. Legalább négy kézirat itáliai eredetű.[84]

[74] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 34; Cod. Lat. 186; Cod. Lat. 193; Cod. Lat. 277; Cod. Germ. 5.

[75] Vö. MEZEY: *Codices*... 188–189.

[76] *Uo.* 9.

[77] MEZEY: *Codices*... 7.

[78] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 101. (vö. MEZEY, *Codices*... 166.); Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 186, (vö. BARTONIEK: *i. m.* 149).

[79] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 92; Cod. Lat. 103. (Vö. MEZEY: *Codices* 156, 170). Két további német területről származó karthauzi szabályokat tartalmazó kézirat a Jankovich-gyűjteményből való: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 34. és Cod. Lat. 277. (vö. BARTONIEK: *i. m.* 35, 256).

[80] Vö. MEZEY: *Codices*... 12.

[81] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 115.

[82] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 96. 2. Item; Cod. Lat. 101; Cod. Lat. 103; Cod. Lat. 114; Cod. Lat. 115; Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 186; Cod. Lat. 253; Cod. Lat. 432; Fragm. C. 85/XII; MNy 71. (Fragm.).

[83] Pl. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 92.

[84] Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 125; Cod. Lat. 127; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 450; K 451.

A szerzetesjogi források képe tehát valamivel tanulságosabb, mint a zsinati szövegek megoszlásának vizsgálata. Meglehet, hogy a szerzetesjogi szövegek a maguk korában Magyarországon elterjedtebbek voltak, mint a helyi zsinati határozatok. Mindenesetre több Magyarországon használt példány maradt fenn belőlük. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a legtöbb szerzetesközösség – eltérően az egyházmegyétől és a helyi zsinatoktól – nem maga kellett, hogy megfogalmazza saját jogszabályait, hanem külföldről hozhatta őket. Tehát nem voltak elsősorban a belföldi egyházi törvényhozói tevékenységre utalva.

d) Egyéb források. A tárgyi jog egészen különös forrásai az alapítványok alapító iratai. Ha könyv alakban fordulnak elő, talán nem hiba ehelyütt utalni rájuk. Az Országos Széchényi Könyvtár német nyelvű kéziratainak gyűjteményében egy olyan bajor vagy osztrák alapítványi könyv töredékét őrzi, mely egy templom világítására szolgáló alapítványok jegyzékét tartalmazza.[85]

4. Összefoglalás

Amennyire rövid áttekintésünk alapján lehetséges, megállapíthatjuk a magyarországi középkori kánoni jogalkotásról, hogy az nem volt különösebben intenzív. A részleges egyházjog szabályainak szövege nem is igen lehetett széles körökben elterjedt. A szerzetesjog emlékei ugyan nagyobb számú kódexben maradtak fenn, de többnyire külföldön fogalmazódtak.

Olyan nagyszabású külföldi befolyás, mint amilyen a korai Árpád-kor királyi zsinati szövegeiben megfigyelhető,[86] a későbbi magyar egyházi zsinati határozatokban aligha mutatható ki. Ha az 1460-as szepesi zsinattól eltekintünk, melynek határozatai minden bizonnyal boroszlói részleges egyházjogi szövegektől függenek,[87] úgy tűnik, hogy a magyar egyházi törvényhozás meglehetősen önálló volt. A jelenleg hazánkban található külföldi zsinati szövegeket tartalmazó kódexek viszonylag nagy száma nem tekinthető erős középkori befolyás jelének.

A nagy állami kódexgyűjtemények keletkezéstörténete miatt elég nehéz egyes szövegek középkori magyarországi elterjedését rekonstruálni. Ennek során természetesen nem elegendő a mai Magyarországon őrzött kéziratokra hagyatkozni. Az egyházi könyvtárak állományának további vizsgálata az egyházi jogforrások középkori magyarországi történetének árnyaltabb szemléletéhez még jelentősen hozzájárulhat.

[85] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 84. (Vö. VIZKELETY: *i. m.* 166).

[86] Vö. ZÁVODSZKY: *i. m.*

[87] Vö. SZENTIRMAI: *i. m.* 282.

ERDŐ, PÉTER

Les textes de sources du droit canonique particulier dans les codes médiévaux de Hongrie

L'auteur donne une vue d'ensemble des codes médiévaux de Hongrie contenant le droit canonique particulier (= lex maximes de droit se rapportant à un territoire déterminé) et les normes établies pour les communautés de moines. Il fait une tentative de tirer des conclusions à propos du droit canonique particulier de la Hongrie médiévale et à propos de l'influence des sources de droit étrangères en Hongrie. De parmi les codes latins médiévaux qui se trouvent dans les collections d'État et ecclésiastiques, au nombre de mille environ, il y a a peu près 50 qui appartiennent au groupe examiné. L'étude examine, un à un, les divers types du droit canonique particulier, c'est-à-dire les sources de droit papales, les maximes particulières synodales et diocésaines et les sources de droit se rapportant aux ordres religieux.

KNAPP ÉVA

A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. II.

(Rekonstrukciós kísérlet)

Szerzők

A könyvanyag összetételét először a szerzők révén közelítem meg. A 258 műből álló aszketika állomány 135 szerzője közül mindössze 15 a magyar szerző, átdolgozó, illetve fordító. Ez utóbbiak közül tizenhárom egyházi, kettő világi személy volt. A világi szerzők, Esterházy Pál nádor és a 17. század második felében élt Podhoránszky Dániel köpcsényi harmincados, egyaránt működvelő alkotónak tekinthetők. Az utóbbinak ez az egyetlen, mások műveiből kivonatolt és kompilált munkája ismert.[1] Az egyházi szerzők közül ketten a világi papi réteghez (Esterházy Miklós Antal esztergomi kanonok, meghalt 1695-ben, és Lépes Bálint, 1570–1623), tizenegyen valamelyik szerzetesrendhez tartoztak. A rendi szerzők közül ketten a ferences, négyen a pálos és öten a jezsuita rendből kerültek ki. A két ferences szerző egyike sem önálló alkotó: Babcsánszky Ferenc (1655–1702) Nebridius Mündelheim ágostonos szerző egyik művét rendezte újra sajtó alá,[2] Smrtnik Benignus (kb. 1650–1710) pedig Roberto Bellarmino egyik művét fordította szlovák nyelvre.[3] A pálos szerzők közül Gyöngyösi Gergely (Gregorius Coelius Pannonius), az ágostonos regula átdolgozójaként ismert.[4] Dónyi Gellért és Kollenicz András pálos írók hosszabb ideig Máriavölgyben éltek, munkáik közül több itt született. Meisleder Ferdinánd osztrák származású pálos szerzetest azért soroltam a magyar szerzők közé, mert aszketikus műveit mint a wondorfi (Sopronbánfalva) kolostor superiora és noviciusmestere készítette. Dónyihoz, Kolleniczhoz és Meislederhez hasonlóan az öt jezsuita szerző közül négy, Fasching Ferenc (1686–1747), Hevenesi Gábor (1656–1715), Nádasi János (1614–1679) és Trinckel Zakariás (1602–1665) önálló aszketikus művek szerzője, míg Sigrai Ferenc (1648–1704) mások munkáiból állította össze művét.[5] A 15 magyar szerző közül a tulajdonképpeni aszketikus írók száma, ha eltekintünk a fordítóktól, átdolgozóktól, az alkalmi, működvelő és nem aszketikus szerzőktől, mindössze nyolc. Ez az arány az aszketika szakba sorolt műveknek arra a jellegzetességére hívja fel a figyelmet, hogy ezeknek a kiadványoknak egy része nem tekinthető tényleges aszketikai teljesítménynek, célja alapján azonban aszketikus műként lehet értékelni. A nyolc magyar aszketikus szerző közül Lépes Bálint

1 PODHORANSKY, Daniel: *Speculum vitae* ... Posonii, 1671. RMK II. 1286.

2 BABCZANSZKY, Franciscus: *Fasciculus Myrrhae* ... Viennae, 1701. RMK III. 4284.

3 SMRTNIK, Benignus: *Kunst Dobre Umriti* ... W Trnawe, 1697. RMK II. 1904.

4 COELIUS PANNONIUS, Gregorius: *Explanatio Regulae Divi Augustini* ... Posonii, 1742.

5 SIGRAY, Franciscus: *Speculum passionis Domini* ... Posonii, 1675.

a 16–17. század fordulójának, Nádasi János és Trinckel Zakariás a 17. századnak, Hevenesi Gábor és Meisleder Ferdinánd a 17–18. század fordulójának, Dónyi Gellért, Kollenicz András és Fasching Ferenc a 18. századnak az alkotója. Nevükhöz a máriavölgyi könyvtár aszketika szakában összesen 36 mű kapcsolódik. A további hét magyar szerző összesen nyolc művel gazdagította az állományt, azaz a szak 258 művéből mindössze 17 százalék volt szerzője révén magyar vonatkozású.

A 120 külföldi szerzőből tizenkettőt az életút, illetve a szerzői minőség tekintetében nem tudtam megfelelően azonosítani. A közelebbről meghatározott külföldi szerzők közül nyolc világi személy, négy világi pap, 96 szerzetes volt. Az aszketikai teljesítmény tekintetében rájuk is ugyanaz jellemző, mint a magyar szerzőkre: a fordítások, átdolgozások és az alkalmi művek éppúgy megtalálhatók náluk, mint a szorosabb értelemben vett aszketikus alkotások. A világi szerzők közül aszketikus életmű egyedül Bartolomeo da Saluthio (1606–1661) velencei lelki íróhoz kapcsolódik. A többiek csak mellékesen foglalkoztak ilyen jellegű írói tevékenységgel. Így például Josephus Averanus (1662–1738) jogi professzor volt Pisában, Joannes Baptista Comazzi olasz gróf (meghalt 1711-ben Bécsben) pedig I. Lipót és I. József császár udvari történészeként tevékenykedett.

A világi pap réteghez tartozó külföldi szerzők az egyházi hierarchia különböző szintjén álltak. Egyik vonásuk, hogy műveiket elsősorban a papi hivatást választóknak szánták. Ludovicus Abelly (1603–1691) francia püspök például a papi élet megszenteléséhez,[6] Matthaeus Brandl, a Salzburg melletti Gröding plébánosa pedig a földműveseknek prédikáló papoknak kívánt egy-egy munkájával[7] segítséget adni. Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) aszketikus munkásságát három mű öt kiadásban képviseli.

A szerzetes írók műveire elsősorban rendjük szelleme és elvárásai gyakoroltak hatást (II/1. táblázat). A jezsuita szerzők nagy aránya (a külföldi szerzők 48 százaléka) egyrészt tükrözi a rend részesedését a 16–18. századi aszketikus irodalmi termelésben. Másrészt azt bizonyítja, hogy a máriavölgyi könyvtár aszketika állományának kialakítása során a jezsuita szerzők műveit alkotói tevékenységük és jelentőségük arányában szerezték be. A jezsuita szerzők Máriavölgyben meglévő művei jól reprezentálják a rend folyamatos és az élet minden részére kiterjedő elkötelezettségét az aszketika mellett. A különböző európai rendtartományok neves jezsuita szerzői szinte kivétel nélkül eljutottak a máriavölgyi könyvtárba. A spanyol jezsuiták közül az aktív, racionális irányzatot Alonso Rodriguez (1537–1616) és Sebastiano Izquierdo (1601–1681) képviseli. Juan Eusebio Nieremberg (1595–1658), Alonso Antonio Sarasa (1618–1667) és Jacobo Alvarez de Paz (1560–1620) elsősorban a morális aszketikus meggondolásokat hangsúlyozza. Meditációra indító exemplumhasználat jellemzi Martinus Roa (1561–1657) alkotásait és nem hiányzik az ignáci misztikus irányzat sem, melyet Louis de La Puente (1554–1624) tökéletességre ösztönző, kontemplációs, meditációs munkái képviselnek. Az olasz jezsuiták közül a meditáció néhány kiemelkedő képviselője, mint például Vincentius Bruno (1532–1594), Bartolomeo Ricci (1542–1613), Luca Pinelli (1542–1607) éppúgy jelen van

6 ABELLY, Ludovicus: *Sacerdos christianus* ... Tyrnaviae, 1747.

7 BRANDL, Matthaeus: *Parochus meditans* ... Tyrnaviae, 1747.

a könyvtár anyagában, mint Roberto Bellarmino (1542–1621), Sforza Pallavicino (1607–1667), Daniel Bartoli (1608–1685), id. Paolo Segneri (1624–1694) és Niccolo Zucchi (1586–1670) morális ihletettségű munkái. A német jezsuiták közül Tobias Lohner (1619–1697) és Jeremias Drexel (1581–1638) művei több példányban is rendelkezésre álltak. A két jeles németalföldi jezsuita szerző, Franciscus Coster (1532–1619) és Henricus Balde (1619–1690) egyaránt a katolikus hit alapigazságait közvetítő egy-egy művével szerepel. A francia jezsuiták közül Joannes Busaeus (1547–1611), Franciscus Bellegambe (1628–1700), Nicolaus Caussin (1583–1651) és Joannes Crasset (1618–1692) nevét emelem ki. Az osztrák jezsuiták közül a jelentős magyarországi hatást is gyakorló Nicolaus Avancinust (1612–1686) és Joannes Bucellinit (1610–1669) említem név szerint. Öt lengyel jezsuita egy-egy aszketikus művel gazdagította a könyvtárat.

A további 39 külföldi szerző tizenhárom különböző szerzetesrendet képviselő munkái más-más rendi aszketikus hagyományt tükröznek. Az ágostonos szerzők közül Antonius Rampegolus 14. századi bibliai példatárát[8] és Kempis Tamás (1378/80–1471) műveit emelem ki. A nevesebb ferences szerzők (Bonaventura, 1217/18–1274; Joannes Duns Scotus, 1265–1308; Otto Passaviensis, meghalt 1386 előtt) jelenléte a középkori ferences aszkézis iránti pálos érdeklődésről tanúskodik. Rajtuk kívül nem hiányzott a 16. századi spanyol ferences aszketikus irodalom jeles művelője, Alkantarai Szent Péter (1499–1562) sem.

A bencés rendet öt szerző képviseli, akik kivétel nélkül a 16. századi bencés reformmozgalom alakjai, illetve követői. Ludovicus Blosius (1506–1566) a bencés misztikát, David Gregor Corner (1585–1648) és Benedictus Haeften (1588–1648) Krisztus szenvedését, José Sáenz de Aguirre kardinális (1630–1699) és Bernard Pez (1683–1735) pedig a meditációt, a régi és az új aszketika főbb gondolatköreit állította a középpontba.

Ezek után nem meglepő, hogy a külföldi pálos szerzőket is hozzávetőlegesen írói teljesítményük arányában őrizték Máriavölgyben. Műveik középpontjában többnyire a rendi szentek (pl. Remete Szent Pál) kultusza és a magány kedvelése áll. Ezeket a könyveket kivétel nélkül a rend czestochowai nyomdájában jelentették meg, s a szerzők egy része is a lengyel pálosok közül került ki (Jan Dyonizy Lobzynski, Gaspar Biedrzychowski, Franciscus Bossli). Külön is érdemes kiemelni a lengyel rendtartományban különböző tisztségeket viselő Gregorz Terecy (1597–1660) és a czestochowai novíciusmester, Chryzostom Adamowicz (1608–1652) nevét: mindketten több rendi jellegű, aszketikus munkát írtak, melyek egy része megvolt Máriavölgyben.

A 16–17. századi karmelita reform aszketikus teljesítményét többek között Juan de Jesus Maria (meghalt 1614-ben) és Joannes Thomas a S. Cyrillo művei közvetítették. A gazdag középkori misztikus irodalommal rendelkező kartauzi rend legfontosabb szerzői, Ludolphus de Saxonia (meghalt 1377-ben) és Dionysius Carthusianus (meghalt 1471-ben) mellett az ebből a hagyományból táplálkozó kora újkori kartauzi írók (pl. Andreas Capella, meghalt 1610-ben) sem hiányoztak. Nicolaus de Hanapis (meghalt 1291-ben) és Luis de Granada (1504/5–1588) a domonkos, Martinus

[8] RAMPEGOLUS, Antonius: *Figurarum biblie opus.* Parisiis, 1510.

Vigsius és Hieronymus Hirnhaim (1637–1679) a premontrei rend jelenlétét tanúsítja. A ciszterci (Joannes Bona, 1609–1674), kapucinus (Mario de Bignoni), barnabita (Augustinus Torniellus, 1543–1622), teatinus (Laurentius Scupuli) és szaléziánus (Szalézi Szent Ferenc, 1567–1622) rend egy-egy szerzője tovább erősíti a megfigyelést, hogy az aszketika állományt különös gonddal válogatták össze. A szerzőknek ez az áttekintése egyben azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a pálos szerzők műveit nem gyűjtötték a teljesség igényével, s hogy a rend viszonylag szerény saját aszketikus irodalmát más rendek alkotásaival, rendi elfogultságtól mentesen kívánták sokoldalúvá tenni.

Az aszketika gyűjtemény szerzőinek halálozási éve hűen tükrözi ennek az irodalomnak a közvetlen előzményeit és barokk kori fejlődéstörténetét. A nyolc középkori és kilenc 16. századi szerző mintegy előkészíti a 17. századi kibontakozást: 1601–1650 közé 28, 1651–1700 közé 44, 1702–1750 közé 20, 1751 utánra 4 szerző halálozási éve esik.[9] A 17. század az aszketika virágkora, amit néhány évtizedes stagnálás után a 18. század első felében a felvilágosodás áramlatainak megjelenésével párhuzamosan gyors hanyatlás követ.

Tovább árnyalja a képet a kiadványok megoszlása szerzők szerint. 103 szerzőnek egy-egy, 16 szerzőnek két-két, 6 szerzőnek három-három művét helyezték el az állományban. Azok a szerzők, akiknek életművét négy vagy ennél több mű reprezentálja, nemcsak a legkedveltebb, legolvasottabb, hanem egyben a máriavölgyi pálosok által az aszketika szempontjából legfontosabbnak tartott szerzők is voltak: Kempis Tamás, Laurentius Scupuli, Ludovicus de la Puente, Juan Eusebio Nieremberg és az 1734-ben Máriavölgyben elhunyt Kollenicz András négy-négy, Roberto Bellarmino és Joannes Bucellini öt-öt, Jeremias Drexel hét művét katalogizálták. Említést érdemel, hogy két magyar jezsuita szerző aszketikus munkáiból szinte különgyűjteményt alakítottak ki: az elsősorban az európai Mária-kongregációknak író Nádasi Jánosnak 14, az ő tevékenységét folytató Hevenesi Gábornak 11 munkáját szerezték be.

Nyelv, példány- és kötetszám, formátum, kiadások, érték, használat

Az aszketikus művek nyelvi megoszlása egyrészt tükrözi a latin nyelv túlsúlyát és magasabb értékelését a nemzeti nyelvű művekhez viszonyítva (II/2. táblázat). Másrészt érzékelteti a nemzeti nyelvű kiadványok lassú feltűnését és az állományba kerülésének esetlegességét. Az aszketika állománynak csupán egyötödét kitevő nemzeti nyelvű könyvek közül, meglepő módon, az olasz nyelvűek állnak az első helyen. A számban ezeket követő német nyelvű kiadványok viszonylag nagyobb aránya Bécs, illetve Pozsony közelségével magyarázható.

Az aszketikus művek közül mindössze kettő volt biztosan magyar nyelvű. A *Meditationes per annum, Hungarico Idiomate*-ként feljegyzett, azonosítatlan mű az egész évre szóló áhítat-gyakorlatokat tartalmazhatott.[10] A másik Lépes Bálint: *Pokoltol*

[9] Huszonkét szerző halálozási éve ismeretlen.

[10] L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 40. sz. jegyzetet, 8.

rettenteo es mennyei boldogsagra edesgeteo tükör... (Prága, 1617. RMK I. 476) c. munkája. A pálosok több művet egynél több nyelven is beszereztek. Így például a latin mellett Alonso Rodriguez *Exercitium perfectionis*át cseh (*Idiomate Bohemico*),[11] Lodovico Antonio Muratori *De recta hominis christiani devotione* c. művét olasz,[12] Kempis Tamás *Imitatio Christi*jét horvát nyelven is forgathatták.[13]

A napi használatra szánt, több példányban meglévő művek azt jelzik, hogy melyek voltak azok a kiadványok, amelyek ismeretét a pálosok fontosnak tartották, s minden valószínűség szerint a Studium generale hallgatóinak is a kezébe adták. A legtöbb, 24 példányban Kollenicz András *Vita moriens seu considerationes quepiam devotae* (Posonii, 1729) c. művét őrizték.[14] Ez a könyv Meisleder Ferdinánd *Desertum asceticum terrae desiderabilis* (Czestochowa, 1752)[15] c. munkájának 16 példányával együtt azt mutatja, hogy Máriavölgyben a magyar pálos aszketika gyakorlatainak megismertetését tartották a legfontosabbnak. A nyolc példányos anonim *Methodus vivendi cum tranquillitate in sacro claustro...* (Buda, 1741) c. munka is kifejezetten szerzetesi igényről árulkodik.[16] A hét (Nádasi János: *Annus meditationum cordis*. Viennae, 1663. RMK III. 2198),[17] a hat (Henricus Balde: *Veritates Christianae.* Viennae, 1746; Szalézi Szent Ferenc: *Idea boni et perfecti regiminis)*[18] és az öt (Chrysostom Adamowicz: *Pabulum animae christianae seu meditationes.* Czestochowa, 1706; Nicolaus Avancinus: *Vita et doctrinae Jesu Christi.* Tyrnaviae, 1764)[19] példányos művek a könyvtár színvonala és a renden kívül keletkezett szellemi–lelki javak használata mellett jelzik a morális aszketikus irány túlsúlyát a misztikával szemben a kézikönyvek között.

A 258 aszketikus mű köteteinek számát vizsgálva a művek 90 százaléka (234) egykötetes volt. Az összesen 21 darab 2, 3, 4, illetve 6 kötetes kiadvány mellett egy-egy 12, 13, illetve 21 kötetes mű volt az állományban. Ezek többnyire egy szerző válogatott, gyűjteményes vagy összes aszketikus munkáját reprezentálták (II/3. táblázat).

A formátumot vizsgálva a kiadványok mintegy háromnegyed része (73 százalék) tizenkettedrétű és nyolcadrétű volt. Az ezeknél kisebb, tizenhatod- és huszonnegyedrétű könyvek jelenléte még jobban aláhúzza az aszketikus kiadványok többségére jellemző kis méretet. A nagyméretű, negyedrétű és ívrétű könyvek rendszerint a szerzők egész aszketikus életművének kiadásait vagy gyűjteményes munkáit tartalmazzák (II/4. táblázat).

[11] RODRIGUEZ, Alonso: *Exercitium perfectionis* ... Augustae Vindel. 1761. – Cseh nyelvre Gabriel COSTANZ fordította, a cseh nyelvű címet nem tudtam azonosítani. L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 108. sz. jegyzetet, SOMMERVOGEL — DE BACKER: *i. m.* VI. 1963.

[12] MURATORI, Ludovico Antonio: *De recta hominis christiani devotione* ... Viennae, é. n. Ex typ. Kaliwodiano. – Uő.: *Della regolata divozione de' Christiani* ... Venetiis, é. n.

[13] Thomas a KEMPIS: *De imitatione Christi* ... *libri quattuor.* Coloniae, 1711. – Uő.: *Od naszleduvanya Kristussevoga knige chetiri* ... Zagreb, 1760.

[14] L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 40. sz. jegyzetet, 6.

[15] Uo. 8.

[16] Uo. 8.

[17] Uo. 1.

[18] Uo. 1., 3. – Szalézi Szent Ferenc művének kiadását nem tudtam meghatározni.

[19] L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 40. sz. jegyzetet, 1.

Az 1786-os jegyzék 72 műnél lehetőséget adott két további adatsor, a meglévő kiadások és a becsült érték elemzésére. Áttekintve a művek impresszumát, a három impresszum és négy év nélküli kiadvány mellett két 16. századi, harminc 17. századi és harminchárom 18. századi kiadványt találunk. Ezek a számok hozzávetőlegesen tükrözhetik az egész aszketika állomány időbeli megoszlását. A legtöbb — tizenhat — mű Bécsben készült. A tizennégy magyarországi nyomdatermék öt különböző nyomdahelyet (Nagyszombat, Kassa, Pozsony, Pest, Szakolca) takar. További tizennyolc aszketikus mű hét német város (Augsburg, Dillingen, Ingolstadt, Köln, Mainz, München, Regensburg) nyomdáiból került ki. A velencei, római, nápolyi és urbinói nyomdákból kilenc, a lengyel nyomdákból (Czestochowa, Danzig, Kalisz, Oliwa) öt, a cseh (Prága, Olmütz) és a németalföldi (Antwerpen, Leiden) nyomdákból három-három aszketikus kiadvány szerepel a jegyzékben. Egy kiadványt Párizsban nyomtattak. Mindez egyrészt arra utal, hogy a jelentősebb európai nyomdahelyek többsége képviselve volt a máriavölgyi aszketikus könyvanyagban. Másrészt a Bécsben és a német nyomdahelyeken előállított művek számottevő arányából arra következtethetünk, hogy a kiadványok jelentős részét a közeli Bécs kereskedőitől szerezték be.[20]

44 műnél lehetőség volt arra is, hogy a Máriavölgyben meglévő kiadásokat összevessük a művek első kiadásaival. Huszonnyolc műnél az első kiadásból őriztek példányt, ezek mind 1620–1700 között jelentek meg. A művek első kiadása és a máriavölgyi példányok kiadási ideje között tizenegy alkalommal mindössze 10–40 év a különbség, s ez az időbeli távolság mindössze öt esetben nőtt 100–150 évre. Ez a csupán mintavételnek tekinthető 44 mű arra utal, hogy a könyvtár gyarapításának egyik szempontja az első kiadások beszerzése volt.

Az 1786-os jegyzék a címleírások mellett feltünteti a könyvek becsült értékét is. A többnyire dísztelen, egészbőr kötésű könyvek árát forintban és krajcárban határozták meg. Az aszketikus művek becsült értéke elsősorban a formátumhoz, másodsorban a terjedelemhez igazodott. Az ívrétű műveknél a legalacsonyabb ár kötetenként és példányonként 7, a legmagasabb 51 krajcár volt. A legolcsóbb negyedrétű mű egy kötetének két példánya mindössze egy, a legdrágább harminc krajcárt ért. A nyolcad- és tizenkettedrétű könyvek becsült értéke leggyakrabban egy krajcár volt, ez egyben a becsült értékek alsó határát jelenti. A legdrágább nyolcad- és tizenkettedrétű egykötetes és egy példányos művet egyaránt három krajcárra becsülték. A pénzbeli érték meghatározásánál a biliofília szempontjait (a könyv régisége, kötése stb.) nem lehet felfedezni.[21] A 72 aszketikus művet összesen 17 forint 54 krajcárra, az egész könyvtárat a tiltott könyvekkel együtt 1627 forint 41 krajcárra értékelték.[22]

A kiadványok használatának mértéke és módja források hiányában nehezen állapítható meg. A máriavölgyi tulajdonosi bejegyzéssel ellátott aszketikus művek kéziratos bejegyzéseiből nem vonhatunk le általános érvényű következtetéseket. A köny-

[20] Vö. KÓKAY, György: *Geschichte des Buchhandels in Ungarn.* Wiesbaden, 1990. 78–79, 90–92.

[21] HESSELS, Joannes: *De sumptione Eucharistiae* ... Coloniae, 1566. (8°, 1 példány, 1 kötet) értékét 2 krajcárra, Thomas a KEMPIS: *Viator Christianus* ... Tyrnaviae, 1744. (12°, 1 példány, 1 kötet) értékét 3 krajcárra becsülték. — L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 60. sz. jegyzetet, 4.

[22] *Uo.* 4., 54., 56.

vek elsődleges használói a pálos szerzetesek és a novíciusok voltak. A tizenhat biztosan máriavölgyi tulajdonú műben mindössze két használói beírás olvasható. Ezek szerint Nádasi János *Vita et mores praedestinatorum* (Viennae, 1681, RMK III. 3096) c. művét 1766 után Benkovits Ágoston,[23] Franciscus Bossli *S. Paulus primus eremita Exemplar perfectionis*át (Viennae, 1746) az 1740-es évek második felében Esterházy Imre használta.[24] A kölcsönzés tényét csak esetenként írhatták be a könyvekbe, mivel a rendi szabályozás a kölcsönzött könyvekről külön jegyzék készítését írta elő. Ilyen jegyzék nem maradt fenn, a gyakorlat ennél jóval liberálisabb lehetett. A pálosok rendszeres könyvolvasására, a könyvtári könyvek tartós használatra történt kölcsönzésére azokból az adatokból következtethetünk, amelyek szerint 1786-ban több szerzetesi cellában könyvszekrényt találtak.[25]

Tartalmi, szerkezeti és műfaji sajátosságok

Az aszketika szakba beosztott kiadványok egyrészt tükrözik a keresztény aszketika fogalmának 17–18. századi általános átalakulását és pálos értelmezését az 1770-es, 1780-as években. Másrészt jelzik az aszketikus irodalom tematikus, forrás- és módszerbeli sokféleségét. Az aszketika fogalma könyvcímekben a 17. század közepén jelenik meg, önálló teológiai szakként a misztikával együtt a különböző rendi (pl. jezsuita, karmelita) iskolákban tűnik föl először. A 17. század közepén gyűjtőfogalom volt: minden olyan művet ide soroltak be, amely közvetlenül vagy közvetve a keresztény tökéletesedést szolgálta. A teológiai szakok differenciálódásával és a jezsuita ihletésű lelki irodalom ugrásszerű megnövekedésével párhuzamosan az aszketika fogalma egyre szűkebb lett. Az aszketikával együtt kezelt területektől fokozatosan különválasztották a szorosabb értelemben vett lelki épülést segítő műveket. Ettől kezdve az aszketika elsősorban a keresztény tökéletességet közvetlenül ösztönző áhítatgyakorlatokat, morális elmélkedéseket jelentette. A határok a teológia különböző ágai, így különösen az egyháztörténelem, a patrisztika és a hagiográfia felé nem húzhatók meg élesen.

Tartalmi szempontból a máriavölgyi aszketika állományt két nagy részre, az elsődlegesen morális, illetve az elsődlegesen misztikus célkitűzésű művekre oszthatjuk. Az azonosított kiadványok több mint háromnegyed része az első csoportba tartozik. A morális célú művek többsége általános útmutató,[26] kézikönyv jellegű kiadvány, amely a mindennapi élet gyakorlati célkitűzéseinek megvalósításához adott

[23] BEK K RMK III. 507. jelzetű példány bejegyzése az ajánlás első lapján: „Ad usum fratris Augustini Benkovits mp. Conventus Tallensis."

[24] BEK Ac 626. jelzetű példány bejegyzése a címlapon: „... Fratris Emerici Eszterházy O. S. ..." (a bejegyzés eleje és vége olvashatatlan)

[25] L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 44. sz. jegyzetet.

[26] A tartalmi, szerkezeti és műfaji sajátosságok bemutatásánál a továbbiakban csupán egy-két jellemző példát idézek. — PEZ, Bernhard: *Bibliotheca ascetica antiquo-nova* ... Ratisbonae, 1723.

segítséget. A kiindulópont többnyire a *Biblia*,[27] Jézus,[28] a szent család,[29] a szentek, különösen a rendi szentek,[30] az angyalok[31] stb. példája, tisztelete. A Máriával vagy nagyrészt Máriával kapcsolatos művek más szakok (pl. prédikáció, egyháztörténelem) mellett itt is viszonylag nagy számban fordulnak elő, ami részben a pálosok Mária-tiszteletével, részben Máriavölgy Mária-zarándokhely jellegével hozható összefüggésbe.[32] Számos munka egy-egy meghatározott élethivatás (papság, szerzetesség)[33] jellegzetességeit, illetve az Istenhez jutás gyakorlati eszközeit (önismeret,[34] lelki megújulás,[35] szenvedés,[36] napi vallásgyakorlat,[37] Jézus szíve tisztelete,[38] szentségek,[39] misehallgatás,[40] ünnepek[41]) állítja a középpontba. Ugyanide tartoznak azok a kiadványok, amelyek az alapvető keresztény tanítás, a dogmatika tételeinek (Isten szeretete,[42] a keresztény erkölcs[43] és tökéletesség,[44] lélek,[45] üdvösség,[46] feltámadás,[47] az emberi élet végső dolgai,[48] a tisztítótűzben szenvedő lelkek[49] stb.) gyakorlati megvalósítását részletezik.

A morális célú aszketikus művek másik nagy csoportjába az erényekkel és/vagy a bűnökkel (a jóval és a rosszal)[50] foglalkozó kiadványok tartoznak. Megvolt a könyv-

27 HIRNHAIM, Hieronymus: *Meditationes ... ex Sacra Scriptura excerptae.* Pragae, 1698.

28 AVANCINUS, Nicolaus: *Vita et doctrina Jesu Christi ...* Viennae, 1665.

29 SEILER, Joachim: *Deliciae sanctae, seu considerationes in vitas Jesu, Mariae et Joseph.* Viennae, 1726.

30 HEVENESI, Gabriel: *Scintillae Ignatianae ...* Tyrnaviae, 1718.

31 NÁDASI, Joannes: *Annus angelicus ...* Antwerpen, 1653. RMK III. 1826.

32 A Máriával kapcsolatos művek száma ebben a szakban húsz volt. Például: LOBZYNSKI, Jan Dyonizy: *Decas Litaniarum et Psalterum Magnae Matri Deiparae ...* Czestochowa, 1693.

33 NEUMAYR, Franciscus: *Gratia vocationis sacerdotalis ...* Ingolstadii, 1751. – *Methodus vivendi cum tranquillitate in sacro claustro ad amicum sacram ingressurum religionem.* Budae, 1741.

34 SEGNERI, Paulus: *Speculum non fallax, seu doctrina ... de cognitione ipsius ...* Viennae, 1743.

35 *Decendiales considerationes pro renovatione spiritus.* Augustae Vindel., 1718.

36 HAEFTEN, Benedictus: *Regia via Crucis ...* Antwerpiae, 1635.

37 PINELLI, Luca: *Meditationes.* Colonia, 1650.

38 „Divozione al Divinissimo Cuore di nostro Signore Gesu Chr." L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 40. sz. jegyzetet, 11. A művet nem tudtam rekonstruálni.

39 TARLATINI, Antonio: *Il santissimo riverito innanzi e dopo la Communione ...* Roma, 1659.

40 EISENGREIN, Martin: *Missale ...* Ingolstadii, 1578.

41 ESCHENLOHNER, Marcus: *Christianae meditationes pro festis ...* Monachii, 1742.

42 NÁDASI, Joannes: *Seraphinus Divini amoris ...* Pragae, 1666. RMK III. 2360.

43 „Doctrinae Christiano-morales. Idiomate germ." L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 40. sz. jegyzetet, 3. A művet nem tudtam rekonstruálni.

44 ZETL, Paulus: *Lectio spiritualis ... sive Perfectiones Divinae octo discursibus ...* Ingolstadii, 1718.

45 PARTINGER, Franciscus: *Ratio status animae immortalis ...* Tyrnaviae, 1715.

46 FASCHING, Franciscus: *Soliloquia sacra ad curandam aeternae salutis ...* Posonii, 1729.

47 MURATORI, Lodovico Antonio: *De Paradiso Regnique coelestis gloria ...* Venetiis, 1755.

48 BARTOLI, Daniello: *L'huomo al puncto, cioé l'huomo in puncto di morte considerato.* Venetia, 1677.

49 ROA, Martin de: *Status animarum purgatorii ...* Viennae, 1633.

50 ALVAREZ DE PAZ, Jacobus: *De exterminatione mali, et promotione boni ...* Viennae, 1669.

tárban a műfaj egyik neves középkori képviselőjének, Guilelmus Peraldusnak Nicolaus de Hanapis által átdolgozott és kibővített példagyűjteménye.[51] Az ide sorolt művek nagy része egy (béketűrés,[52] ártatlanság,[53] jóakarat[54]) vagy több erény,[55] illetve általában az erények[56] elsajátítását szolgálta. Külön művek tárgyalták az erények gyermek- és ifjúkori elsajátítását,[57] a szerzetesi állapot (humilitas,[58] paupertas,[59] castitas[60]) és a világi papság erényeit.[61] A bűn elkerülését[62] és a gonosz távoltartását[63] célzó művek a kísértéseket,[64] illetve a bűnöket[65] különböző szempontok szerint csoportosították. Az elmélkedéseket többnyire a *Bibliá*ból vagy az egyházatyák műveiből vett idézetekhez,[66] esetleg Jézus nevéhez kapcsolták.[67]

A morális aszketikánál jóval kisebb arányban szereplő misztikus–aszketikus művek többsége a szív megtisztítását, Isten megtapasztalását hangsúlyozza. Ez a csoport tükrözi a misztikus aszketika történeti rétegeit és a pálosok törekvését a fontosabb alkotások beszerzésére. A középkori Krisztus-misztikát Bonaventura Krisztus-meditációi[68] és Ludolphus de Saxonia Jézus-életrajza képviselték.[69] A középkor végi misztikára jelentős hatást gyakorló Dionysius Charthusiensisnek e szakban két műve szerepel, melyek közül az egyik a négy utolsó dologgal foglalkozik.[70] A devotio moderna néven összefoglalt irányzatokat elsősorban Kempis művei[71] és azok

51 NICOLAUS DE HANNAPES: *Virtutum vitiorumque exempla, ex utriusque legis promptuario decerpta.* Per Guilel. Peraldum ... nunc ... reformata. Lugduni, 1585.

52 COREN, Jacobus: *Clypeus patientiae ... auxilium ...* Lugduni, 1623.

53 HEVENESI, Gabriel: *Cura praeservativa Innocentiae ...* Augustae Vindel., 1720.

54 „Praxis bonarum Intentionum". L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 40. sz. jegyzetet, 9. A művet nem tudtam rekonstruálni.

55 BIRNBECK, Andreas: *Seminarium virtutum ...* Herbipoli, 1669.

56 BELLEGAMBE, Franciscus: *Vanitas vanitatum ...* Viennae, 1718.

57 NIESS, Joannes: *Alphabetum Christi, seu virtutes ... quae adolescentes ornant.* Monarchii, 1618.

58 NÁDASI, Joannes: *Punctum honoris aeterni, seu brevis tractatus de humilitate.* Viennae, 1675. RMK III. 2691.

59 *Vita claustralis ... opus de voto paupertatis.* Viennae, 1743.

60 *Schola castitatis docens actiones ...* Tyrnaviae, 1738.

61 DUFRÉNE, Maximilianus: *Sacerdos aut sanctos, aut reprobus ...* Cassoviae, 1770.

62 SCRIBANI, Carolus: *Adolescens prodigus succumbit vitiis ...* Antverpiae, 1621.

63 ZEHENTER, Paulus: *Promontorium malae spei ... in quibus ostenditur ...* Viennae, 1643.

64 KESSLER, Nicolaus: *Gemitus compeditorum, seu tentationes ...* Augustae, 1749.

65 *Bellum contra hostes capitales animae ...* Tyrnaviae, 1720.

66 BROQUARD, Jacobus: *Paedagogus Christianus ... ex sacris codicibus et SS. Patribus deprompta ...* Luxemburgi, 1629.

67 „Documenta varia de Sanctissimo Nomine Jesu, et contra tentationes. Germanico Idiom." L. a MKsz 1992/3. számában, a tanulmány I. részénél a 40. sz. jegyzetet, 4. A művet nem tudtam rekonstruálni.

68 BONAVENTURA: *Meditationes vitae Christi.* A kiadást nem tudtam rekonstruálni.

69 LUDOLPHUS DE SAXONIA: *Vita Jesu Christi redemptoris nostri ...* Lugduni, 1519.

70 DIONYSIUS CARTHUSIANUS: *Liber utilissimus de quattuor hominis novissimus ...* Coloniae, 1578.

71 Thomas a KEMPIS: *De imitatione Christi ... libri quattuor.* Coloniae, 1711. – Uő.: *Viator Christianus ...* Tyrnaviae, 1744.

kivonatai,[72] átdolgozásai közvetítették,[73] ami egyben mutatja az áramlat pálos rendi recepcióját. A *De imitatione Christi* különböző kiadásokban latin nyelven öt,[74] horvát nyelven egy példányban volt meg a könyvtárban.[75] A 16–17. századi ágostonos, karmelita, bencés, domonkos, jezsuita és szaléziánus misztikus szerzők a szerzetesi aszkézis rendi változataival árnyalták a könyvanyagot.

E viszonylagos gazdaság mellett kisebb-nagyobb hiányokat is észlelhetünk. Így például hiába keressük az állományban Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatait. Ez csak más jezsuita szerzők közvetítésével, kommentárjaival állt rendelkezésre, melyekből többnyire hiányoznak az ignáci misztika elemei.[76]

Az aszketikának mint rendező elvnek a differenciálódási folyamatát tükrözik a katalóguskészítés során más szakba átutalt művek, illetve azok az egyéb kiadványok, amelyek aszketikus igényt csupán áttételesen hordoznak, s mégis ide sorolták be őket. Ezeket az aszketika határterületén álló kiadványtípusokat egy-egy mirákulumos könyv,[77] bibliakommentár[78] és -kivonat,[79] prédikációgyűjtemény,[80] prédikációs kézikönyv,[81] katekizmus,[82] szerzetesi szabálygyűjtemény[83] és hitvédelmi mű képviseli.[84]

A tartalmi sajátosságok mellett nem találtam még egy olyan szempontot, melynek alapján az aszketika szak kiadványai egységesen jellemezhetők lennének. Ennek oka az, hogy az ide sorolt műveket nem a műfaj vagy a szerkezet, hanem a közös cél határozza meg elsősorban. A továbbiakban több szempont, a műfaji, illetve szövegszerkesztési sajátosságok, a használati mód, a szerzői szándék, a kiadványtípus és a szerkezet együttes figyelembevételével a művek egy-egy jellegzetes csoportját emelem ki.

A műfajok, műfajkezdemények és a műfaj értékű szöveghordozók közül a kiadványok jelentős részére a különböző témájú elmélkedések (meditatio,[85] considera-

[72] HESER, Georgius: *Summa theologiae ... Thomae a Kempis ... ex quatuor libris de Imitatione Christi ad hanc methodum redacta ...* Augustae Vindel., 1726.

[73] SAENZ DE AGUIRRE, Josephus: *Viator Christianus ...* Tyrnaviae, 1720.

[74] A „Coloniae, 1711." impresszumú kiadás egy, a „Tyrnaviae, 1750." impresszumú négy példányban volt meg.

[75] L. a 13. sz. jegyzetet, *Od naszludovanya ...*

[76] ETTORI, Camillus: *Secessius spiritualis ...* Pragae, 1718. – TRINKELLIUS, Zacharias: *Major Dei Gloria ... Exercitia spiritualia. S. P. Ignatii de Loiola ... proposita.* Viennae, 1660. RMK III. 2107.

[77] VIGSIUS, Martinus: *Vallis baptismi ...* Olomucii, 1663.

[78] BOUTALD, Michael: *Consilia sapientiae ... selectaque Salamonis axiomata ...* Cassoviae, 1758.

[79] *Oracula Salamonis e proverbiis ejusdem.* H. n. é. n. (18. század második fele).

[80] GÖZENBERGER, Matthaeus: *Römisch – katolischer päbstlicher Ablass...* Predigen... Augspurg, 1751.

[81] BRANDL, Matthaeus: *Parochus meditans, seu modus pie se cum loquendi in usum maxime ruralis ...* Tyrnaviae, 1747.

[82] *Doctrina Christiana ...* Cassoviae, 1769.

[83] L. a 4. sz. jegyzetet.

[84] BARCLAIUS, Joannes: *Paraenesis ad sectarios ...* Tyrnaviae, 1725.

[85] PONTE, Ludovicus de: *Meditationes de precipuis fidei nostrae mysteriis ...* Waldassii, 1733–1734.

tio,[86] soliloquium,[87] contemplatio,[88] artes,[89] deliciae[90]) nyomják rá a bélyegüket. Az epikus, leíró műfajokat (lectio,[91] tractatus,[92] historia,[93] ostensio,[94] expositio,[95] elogium, encomium[96]) a legkülönfélébb témakörökben alkalmazták. A sermo megjelöléssel nemcsak prédikáció, hanem prózai elmélkedő kommentár értelemben is találkozunk.[97] Az auxilium,[98] consolatio[99] feladata a reménytelen helyzetben lévők, szomorúak, betegek, haldoklók lelki vigasztalása. Több kiadvány rendezőelve a rövid velős mondások (medulla,[100] cogitatio,[101] axióma,[102] nucleus,[103] sententia[104]) különböző szempontú csoportosítása. A források itt többnyire az egyházatyák és a keresztény filozófusok művei, az elsődleges cél meditációs alap nyújtása a keresztény életmód kialakítása érdekében. Viszonylag ritkábban fordul elő egész művet meghatározó műfajként a fiktív dialógus,[105] a lelki küzdelem (certamen),[106] a discursus[107] és a reflexio.[108] A lelkigyakorlatos könyvek (exercitium,[109] praxis[110]) a különböző műfajú, különböző forrásokból származó szövegeket egy-egy témakörben leggyakrabban exemplum funkcióban alkalmazták. Természetesen nem hiányzott az állományból a legnevesebb későközépkori példagyűjtemény, a *Magnum speculum exemplorum* sem.[111] Az imádságos könyv megjelöléssel összefoglalható, nem

86 *Fasciculus piarum ac selectarum considerationum* ... Tyrnaviae, 1690. RMK II. 1671.

87 L. a 46. sz. jegyzetet.

88 EISENGREIN, Martinus: *Missale, hoc est* ... *contemplationes piae* ... Ingolstadii, 1578.

89 NÁDASI, Joannes: *Theophilus Marianus, sive artes* ... Vieennae, 1747.

90 L. a 29. sz. jegyzetet.

91 AVERANI, Giuseppe: *IX Lezioni sopra la passione di N. S. Giesu Christo.* Urbino, 1738.

92 MONT, Guilielmus: *Tractatus de virtute patientiae* ... Viennae, 1644.

93 STANIHURSTUS, Guilielmus: *Dei immortalis in corpore mortali patientis historia.* Coloniae, 1681.

94 L. a 63. sz. jegyzetet.

95 *Fontes septem lachrymarum* ... *expositiones* ... Augsburg, 1719.

96 MOZIUS, Christophorus: *Tabella Mariana* ... *elogia, encomia, historiae et exempla.* Styriae, 1718.

97 HIRNHAIM, Hieronymus: *S. Norberti* ... *sermo ad eosdem praemonstratenses filios* ... Pragae, 1676.

98 L. az 52. sz. jegyzetet.

99 DRELINCOURT, Carolus: *Consolationes Christianae* ... Parisiis, 1665.

100 BONA, Joannes: *Manuductio* ... *medullam continens* ... Tyrnaviae, 1730.

101 BOILEAU, Charles: *Pensieri scelti sopra vari argomenti di morale* ... Venezia, 1712.

102 L. a 78. sz. jegyzetet.

103 CORNER, David Gregor: *Nucleus Catholicae devotionis* ... Viennae, 1656.

104 DÓNYI, Gerardus: *Funiculus triplex, ex diversis SS. PP. Sententiis* ... Posonii, 1747.

105 *Colloquium inter Christum et hominem* ... Viennae, 1734.

106 SCUPULI, Laurentius: *Certamen spirituale* ... Tyrnaviae, 1746.

107 ZETL, Paulus: *Discursus ethici* ... Ingolstadii, 1721.

108 *Reflexiones Christianae* ... Neapoli, 1757.

109 RODRIGUEZ, Alphonse: *Exercitium perfectionis* ... Augustae Vindel., 1761.

110 *Praxis fructuose meditandi* ... Szakolczae, 1770.

111 *Magnum speculum exemplorum.* Duaci, 1614.

túl nagy számú kiadvány a különféle alkalmakra szóló imádságok[112] (litánia,[113] officium[114] stb.) mellett gyakran egyéb áhítati szövegeket is tartalmaz.

A tanító, oktató jellegű célkitűzés határozza meg a kiadványoknak mintegy 15 százalékát. Ide elsősorban a katekizmusok,[115] institúciók,[116] instrukciók,[117] regulák,[118] disciplínák,[119] directoriumok,[120] továbbá az educatio,[121] schola,[122] dux,[123] consilium[124] és paraenesis[125] jellegű művek tartoznak. Ezek egyik fő jellegzetessége, hogy meghatározott társadalmi csoportokhoz (papság, misszionáriusok, katonaság, köztisztviselők, nemes asszonyok stb.) szólnak, illetve a különféle élethelyzetekre vonatkoznak.

Az aszketikus művek túlnyomó többségét sajátos kivonatolási és kompilációs technikával készítették. Ezt a módszert a különféle redactiók,[126] kompendiumok,[127] documenta variák[128] és commentarok[129] tükrözik a legszemléletesebben, amelyek eredeti és másodlagos forrásokból, az eltérő igények figyelembevételével készültek. A napi rendszeres áhítatgyakorlatok, elmélkedések kedvelt szerkezeti megoldása volt az időbeli tagolás: itt a szöveganyagot különböző naptári és más időegységek (egy nap, három nap, hét nap, nyolc nap, tíz nap, egy hónap, egy év, vasár- és ünnepnapok stb.) szerint rendezték el.[130] Ezekben rendszerint különféle eredetű, műfajú és funkciójú szövegeket alkalmaztak, amelyek egyének és vallási csoportok (társulatok, kongregációk stb.) igényét egyaránt kielégítették.

[112] *Libellus preecatorius in usum peculiarem ... concinnatus.* Tyrnaviae, 1750.

[113] ESTERHÁZY, Paulus: *Litaniae omnium sanctorum ...* Viennae, 1700. RMK III. 4168.

[114] *Florilegium Forgachianum selectissimarum precum ...* Szakolczae, 1768.

[115] *Forma Doctrinae Christianae ...* Cassoviae, 1741.

[116] NIEREMBERG, Juan Eusebio: *Doctrinae asceticae, sive spiritualium institutionum pandectae ...* Augustae Vindel., 1756.

[117] MAYR, Felix: *Divus Augustinus ... seu instructio hominis christiani.* Viennae, 1743.

[118] L. a 4. sz. jegyzetet.

[119] BEISTEL, Columbanus: *Schola disciplinae religiosa ...* Campidonae et Augustae Vindel., 1757.

[120] TERETIUS, Gregorius: *Directorium spiritualis ...* Clari Montis, 1646.

[121] NEUDECKER, Sigismundus: *Schola religiosa pro instructione et educatione Iuventutis religiosa ...* Monachii, 1757.

[122] L. a 60. sz. jegyzetet.

[123] PUENTE, Ludovicus de: *Dux spiritualis ...* Coloniae, 1613.

[124] BARTOLI, Daniello: *L'eternita consigliaria ...* Venezia, 1689.

[125] MANCINUS, Leopoldus: *Pia paraenesis de ... missae sacrificio.* Monachii, 1670.

[126] L. a 72. sz. jegyzetet.

[127] NEUMAYR, Franciscus: *Via compendii ad perfectionem ...* Augustae–Ingolstadii, 1759.

[128] HEVENESI, Gabriel: *Flores Indici, sive documenta ...* Viennae, 1714.

[129] *I pensieri raccolti della meditazione delle dieci giornati degli esercizi di S. Ignazio ...* Florentia, 1713.

[130] ETTORI, Camillus: *Meditationes pro triduo ...* Coloniae, 1715. – NÁDASI, Joannes: *Theophilus Marianus, sive artes et exertitationes XXXI ...* Viennae, 1747.

Ez az áttekintés egyrészt rávilágít arra, hogy az aszketikus könyvanyag összetétele szoros kapcsolatban állt az ágostoni regulát követő pálos rend alapvető célkitűzéseivel, pasztorációs feladatával. A rendi hivatás célja egy 17. századi pálos szerző, Terecy szerint a csönd gyakorlása mellett az imádságos élet és a lelki könyvek olvasása, a pálos lelkiség fő jellemzői pedig a zárt életforma, a különböző lelkiségi áramlatok összekapcsolása és Mária különleges tisztelete.[131] Mindez hűen tükröződik az aszketikus könyvanyagban, s felhívja a figyelmet arra, hogy speciális pálos aszketikáról csak korlátozott értelemben beszélhetünk.[132] Másrészt a kiadványok aláhúzzák az aszketika elsődleges gyakorlati célkitűzését, melynek a tartalmi, műfaji és szerkezeti meggondolások következetesen alárendelődnek. Az ide sorolt művek többsége jól példázza a műfajok közti határok felbomlását, a vallásos műfajok felaprózódását és a tiszta műfajok helyett átmeneti formák, szövegszervező egységek előtérbe kerülését.

* * *

A szekularizált kolostori könyvtárak állományrekonstrukciója a könyv-, könyvtár- és olvasástörténet egyik ígéretes területe, s jelzi a kutatás további lehetőségeit. A rendi könyvtárak a 17–18. században katolikus területeken mind a teológiai, tudományos tevékenységnek, mind a művelődésnek alapvető intézményei voltak. Könyvállományuk tükrözi a tulajdonosok szellemi környezetét, az általuk befogadott és közvetített szellemi, lelki, művelődési áramlatokat, s lehetőséget kínál eddig kevéssé kutatott témák vizsgálatára. Ezek közül külön figyelmet érdemelnek például a szakrendszerek története és alkalmazása, a könyvhasználat, az olvasói magatartás, a belső rendi cenzúra kérdései, a könyvek beszerzésének, birtoklásának és a tőlük való megválásnak a folyamatai, a könyvek alternatív értékelése.[133] A tisztázandó kérdések közé tartoznak a könyvanyag egységeinek tartalmi, szerkezeti, műfaji sajátosságai és ezek változása, a vallásos könyvek csoportjaihoz fűződő viszony alakulása és a könyvekben rögzített vallási ismeretanyag közvetítési folyamatai.

[131] SZAFRANIEC, Kazimierz: *Duchowość Paulinów Jasnogórskich I połowy XVII w.* = Studia Claromontana 1 (1981), 166–193.

[132] Vö. LANOWY, Wincenty: *Doskonałość chrześcijańska w świetle „Abecedarium vitae spiritualis" O. Chryzostoma Adamowicza (1608–1652)* = Studia Claromontana 4 (1983), 103–125.

[133] BÖDEKER, Hans Erich – CHAIX, Gerald – VEIT, Patrice (Hgg.): *Le livre religieux et ses pratiques.* Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne. Göttingen, 1991.

II/1. táblázat
Az aszketikus művek külföldi szerzetesi szerzőinek megoszlása rendek szerint

	Szerzők száma
jezsuita	56
ágostonos	6
ferences	6
bencés	5
pálos	5
karmelita	4
kartauzi	4
domonkos	2
premontrei	2
barnabita	1
ciszterci	1
teatinus	1
szaléziánus	1
kapucinus	1
ismeretlen rendhez tartozik	1
Összesen:	96

II/2. táblázat
Az aszketikus művek nyelvi megoszlása

Nyelv	*Művek száma*
latin	211
olasz	26
német	10
cseh	3
francia	3
magyar	2
horvát	1
lengyel	1
görög	1
Összesen:	258

II/3.táblázat
Az aszketikus művek megoszlása kötetszám szerint

Művek kötetszáma	*Művek száma*
1	234
2	12
3	4
4	3
5	–
6	2
.	
.	
.	
12	1
13	1
.	
.	
.	
21	1

II/4. táblázat
Az aszketikus művek megoszlása formátum szerint

Formátum	*Művek száma*
2°	10
4°	33
8°	93
12°	95
16°	19
24°	8
Összesen:	258

1. kép
Ludolphus de Saxonia: Vita Jesu Christi . . . Lugduni, 1519. BEK K Vet. 19/39.
Címlap tulajdonosi bejegyzésekkel 1596–1768 között.

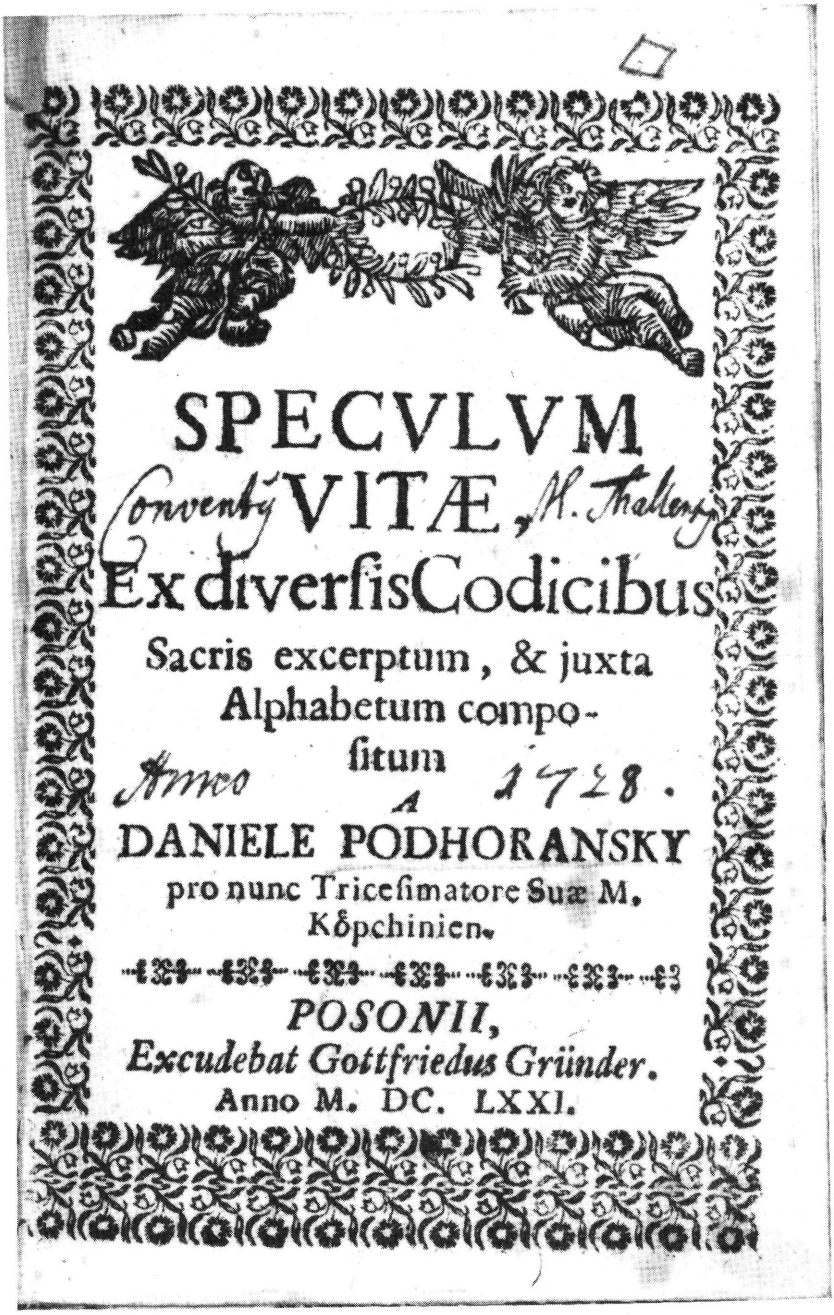

SPECVLVM
Conventy VITÆ, M. Thallenty
Ex diverſis Codicibus
Sacris excerptum, & juxta
Alphabetum compo-
ſitum
Anno 1728.
A
DANIELE PODHORANSKY
pro nunc Triceſimatore Suæ M.
Kőpchinien.

POSONII,
Excudebat Gottfriedus Gründer.
Anno M. DC. LXXI.

2. kép
Podhoransky, Daniel: Speculum vitae . . . Posonii, 1671. RMK II. 1286. BEK K RMK II. 238.
Címlap máriavölgyi tulajdonosi bejegyzéssel 1728-ból.

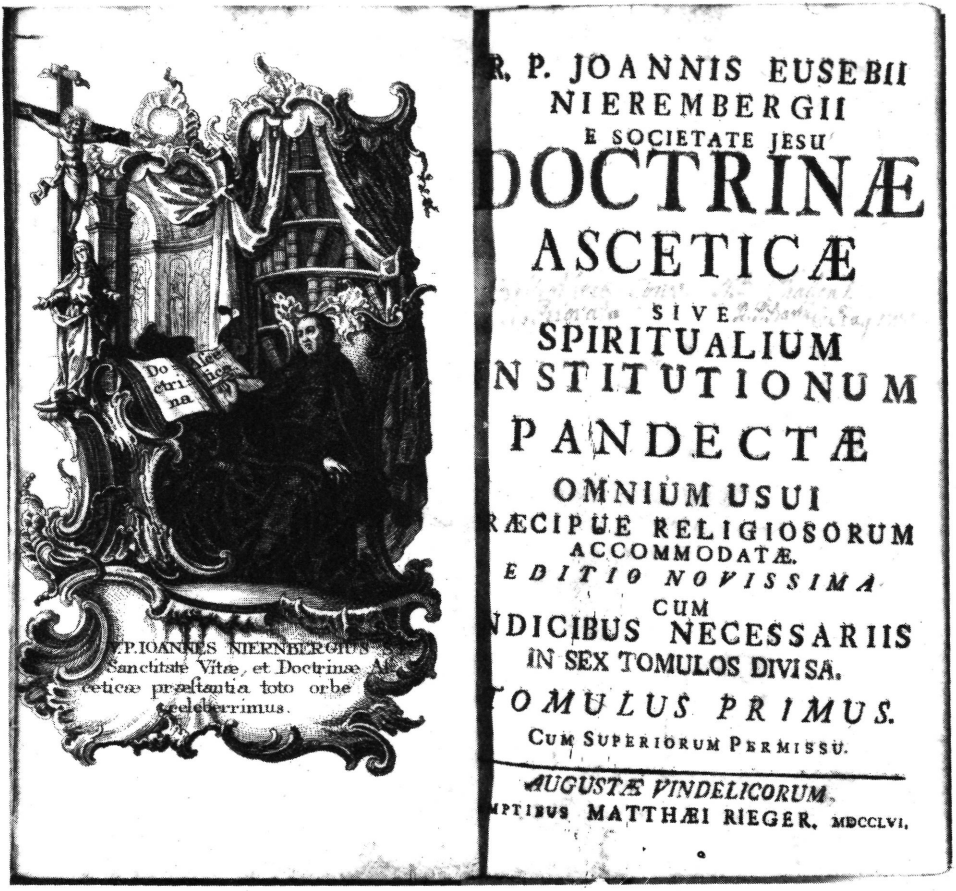

3. kép
Nieremberg, Juan Eusebio: Doctrinae Asceticae . . . tom. 1. Augustae Vindelicorum, 1756.
BEK Ad 10037/1.
A címlapon máriavölgyi tulajdonosi bejegyzés 1766-ból, a rézmetszetű címlapelőzéken a szerző művével.

KNAPP, ÉVA

La bibliothèque du couvent pauliste de Máriavölgy au XVIIIe siècle

(Un essai de reconstruction)

La recherche de l'histoire de la Bibliotèque de l'Université de Budapest a attiré l'attention aux problèmes de la transformation du stock due à la dissolution des ordres religieux. L'étude fait une tentative, à l'aide des sources manuscrites et des fragments de stock, de reconstruire et de présenter l'une des collections ecclésiastiques perdue du XVIIIe siècle, la bibliothèque du couvent pauliste de Máriavölgy.

A la base de l'analyse du stock, on peut constater que, sur le plan national, la bibliothèque de Máriavölgy se trouvait au niveau des bibliothèques monastiques éminentes. Malgré la prépondérance de la littérature religieuse et théologique du moyen âge et de la contre-réforme, il est digne d'attention la présence considérable de la théologie luthérienne et calviniste aussi. Le caractère de la bibliothèque de Máriavölgy a été déterminée, outre la littérature sermonnaire, avant tout par les publications ascétiques.

L'auteur essai de s'approcher de la composition de la section de l'ascétique de la bibliothèque en présentant les auteurs, la répartition de langue des livres, le nombre des exemplaires et des volumes, les formats, les éditions, la valeur et l'usage. Cette vue d'ensemble est différenciée par une analyse des caractéristiques de contenu, de structure et de genre.

L'analyse du stock d'ascétique de la bibliothèque de Máriavölgy indique que la reconstruction des bibliothèques monastiques sécularisées est un territoire plein de promesse pour la recherche de l'histoire du livre, des bibliothèques et de la lecture.

KONCZ PÁL

Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében

(Előzetes kutatási jelentés)

Veszprém megye egykori könyvkötőinek tevékenységét, kötésemlékeit 1970 körül Sz. Koroknay Éva kezdte kutatni. A pápai Helytörténeti Múzeumban egy általános könyvkötészet-történeti kiállításon szerepeltetett néhány helyi adatot is, de megyei kutatási eredményeit nem publikálta. Egy évtizeddel később Konrad von Rabenau vizsgálta kötéstörténeti szempontból a Dunántúli Református Egyházkerület pápai Könyvtárának anyagát.[1] Kéziratos munkáját díszítmény-levonatok egészítik ki. E kötésemlékek készítési helyének kérdésében nem foglalt állást. Hogya György helytörténet-kutató egy veszprémi könyvkötő-dinasztia, a Georgi család történetét dolgozta fel.[2] A magyarországi könyvkötő céhek kutatása során J. Halász Margit tárt fel megyénket is érintő, mesterekre és legényeikre vonatkozó adatokat,[3] ezek feldolgozása tovább folyik. Hudi József történész-levéltáros a veszprémi könyvkötők könyvkereskedői és olvasóegylet-szervezői tevékenységével foglalkozott.[4] Kutatásai során már eddig is számos értékes könyvkötő-adatot tárt fel, az egyes mesterek családi és szakmai kapcsolataira, társadalmi helyzetére vonatkozóan. Az olvasottságra, magánkönyvtárakra utaló adatokkal is kapcsolódik szorosabb témánkhoz. Tervezzük a veszprémi könyvkötők dokumentumainak közös feldolgozását, melynek keretében magam elsősorban a kötésemlékeket, illetve a mesterségbeli, technikai vonatkozásokat vizsgálom.

Az elmúlt évek során megyénk állami és egyházi könyvtárainak, adattárainak anyagát tekintettem át; jelenleg a jelentősebb plébániák könyvtár-töredékeinek és templomi szerkönyveinek felmérését végzem. A közeli jövőben szándékozom kísér-

[1] RABENAU, Konrad von: *Die Schmukeinbänd der Bibliothek der Reformierten Hochschule in Papa.* Berlin, 1983. I–III. Manuscript. Dunántúli Református Egyházkerületi Tudományos Gyűjtemény Könyvtára (továbbiakban: DREK) Kézirattár 0.1057.

[2] HOGYA György: *Öt nemzedék a könyvkötészet szolgálatában. A Georgiak Veszprémben.* Veszprém, 1987.

[3] J. HALÁSZ Margit: *Adalékok a magyarországi könyvkötőcéhek történetéhez.* III. Kézművesipar-történeti szimpózium, 1976. Veszprém. VEAB, Veszprém, 1977. 118–123.; J. HALÁSZ M.: *Céhek és manufaktúra kapcsolata és szerepe a könyvterjesztésben.* I. Nemzetközi kézművesipar-történeti szimpózium, 1978. Veszprém. VEAB Értesítő II. Veszprém, 1979. 227–229.

[4] HUDI József: *Veszprémi könyvkereskedők a XVIII–XIX. században* = Horizont, 1988/2. 26–29. (Veszprém); HUDI J.: *A Veszprémi Olvasótársaság 1841–1844.* In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 18 (1986). Veszprém, 1987. 451–473.

letet tenni a megyében egykor létezett rendi könyvtárak központi gyűjteményekbe került anyagának kutatására.

Munkám során a helyi mesterek könyvkötéseinek rendszerezett számbavételére törekszem. Célom a megismert kötésemlékek konkrét mesterekhez kapcsolása, vagy ha ez nem lehetséges: az összefüggést mutató készítmények kötéscsoportba foglalása. Természetesen csak elégséges példa-adat begyűjtésére törekszem és nem maximális kataszterre, amely minden egyes azonosítható darabot felvenne. Így kialakítható lesz egy megyei kötésadat-gyűjtemény, ami mások által is bővíthetően rendelkezésre áll. Mindez módszerében is kapcsolódik más kutatók országos kötéstörténeti gyűjtőmunkájához. Az egyes leírókartonokon a könyvészeti és kötéstechnikai adatokat tárgyfotók és díszítmény-levonatok egészítik ki. Az így kialakított adattárban mutatókkal, utalásokkal lehet a kötések közötti összefüggéseket dokumentálni. Például ugyanazon mester kötésfajtáinak összesítésével az ő szakmai szintjét állapíthatjuk meg. A kötésdíszítésben alkalmazott szerszámegyezéseket kimutatva az örökléssel, vagy hagyatéki felvásárlással más mesterekhez kerülő díszítőszerszámok útját, divatjuk időtartamát határozhatjuk meg. A vizuális összevetés alapján feltételezhető kapcsolatok bizonyításához feltétlenük szükséges az írott adattári-levéltári és könyvbejegyzés-adatok kutatása.

Munkámban az első lépéseket a veszprémi és pápai múzeumi adattárak céhes és hegyközségi iratanyaga kötött dokumentumainak tábladíszítmény-elemzése jelentette. Kézenfekvő volt, hogy — az itteni nyomdák könyvei mellett — olyan helyi szervezetek köttetéseivel kell kezdenem, melyek már csak takarékosságból sem utaztak távolabbi városok mestereihez, ha saját működési helyükön is volt könyvkötő. A helybeli köttetés nem csupán a kevéssé igényes, illetve díszítést nem kívánó „hétköznapi" könyvekre, pl. protokollumokra vonatkozik, de a reprezentatív formát igénylő céh-rendtartásokra, privilégium-másolatokra is. Az egyes plébániák szerkönyvei köttetésénél is megkívánták az ünnepélyes, kiemelkedő díszítettséget. Ezek a kötéstáblák rendszerint nagy díszítőszerszám-készletet vonultatnak fel, s ezzel kitűnő alapot adnak az analógiák kereséséhez. Nagyobb motívumkészleten belül nagyobb számú díszítőszerszám-egyezésre van esély. Döntő a finom részletekig, olykor a szerszámkopásból, -sérülésből eredő apró hibák meglétéig terjedő azonosság.

Az egyházak, iskolák, céhek, hegyközségek és nyomdák stb. jegyzőkönyvei számos közvetett és közvetlen adatot őriznek könyvkötőkről. Gyakran név szerint megnevezik a mestert, a megbízás tárgyát, a munka árát. A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kézirattárában őriznek egy kötegnyi könyvkötői számlát[5], melyeket a helybeli mesterek a Kollégiumi Könyvtár számára készített egyes munkáikról adtak; legtöbbjük saját kezű írással, ami külön becses. Az itt tételesen felsorolt címek mellett megemlítik az alkalmazott kötéstípust is. Ezek alapján számos köttetés esetében lehetséges volt a könyvtár állományában visszakeresni, azonosítani a kérdéses könyvet. Erre azokban az esetekben volt lehetőség, ha egyetlen példány volt; ha a kiadás adatai szerint volt egyetlen; ill. ha azt a duplumoknak a kontón megnevezett kötéstechnikával való egyeztetése igazolta. Így egy törzsanyag

[5] DREK 0.973. Könyvtári számadások számla-mellékletei.

állt össze ismert nevű könyvkötőhöz kapcsolható munkákból, melyek biztos alapot jelentenek az egyezést mutató további kötésemlékek azonosításához.

A possessor-bejegyzések olykor megnevezik a könyvkötő személyét, a köttetés árát – de ez igen ritka. A tulajdonosi bejegyzésekre akkor is figyelmet kell fordítanunk, ha ezek a néven és a megszerzés helyén, időpontján kívül mást nem tartalmaznak. Ugyanis ha a possessort helyi egyházi személyként, világi tisztviselőként, olvasottabb kisnemesként stb. azonosítjuk, akkor tapasztalat szerint e magánkönyvek között is túlnyomórészt helyi kötésekre számíthatunk. Az igazolást itt is a már azonosított példányokkal való összevetés dönti el.

Korabeli ismert gyakorlat szerint könyvet a céhszabályzat értelmében könyvárusítói, olykor antiquáriusi joggal is rendelkező, gyakran nyomdai könyvbizományos könyvkötőktől lehetett helyben beszerezni. A jelentősebb könyvtárak (főúriak, főpapiak, rendiek stb.) a nem helyi, ill. külföldi nyomdáktól, kiadóktól történő beszerzéseiket elsősorban kiadói papírborítású fűzött formában – krúdában – bonyolították, majd helybeli mesterekkel köttették be ezeket. E mesterek a nyomdáktól krúdában vásárolt készletüket saját kötésükkel ellátva értékesítették. Számos ár-adat alapján tapasztalható, hogy e korban a kurrens negyedrét könyvek átlagára és egy átlagos könyvtári kötés ára közel azonos; a kötött könyv összértéke megduplázódik.

Természetesen a helyi köttetés alól bőven akad kivétel, hiszen pl. a pályájuk során újabb és újabb állomáshelyre kerülő rendtagok, papok, tisztviselők a korábbi helyen szerzett jó tapasztalatok alapján gyakran fenntartották továbbra is a munkakapcsolatot az addig jól „bevált" könyvkötővel. Egyes művek távoli városokban megjelent példányait gyakran már csak kötve, ottani könyvkötőktől szerezhették be. A 18. században a tihanyi Szent Benedek rend apátjai egyformán dolgoztattak pápai és veszprémi mesterekkel; adatok igazolják továbbá nagybani köttetéseiket győri és székesfehérvári mestereknél is.[6] A hangsúly mégis a jelentős mennyiségű megyei produktum meglétére tehető, amit a tihanyi apátsági Szent Ányos templom máig helyben őrzött szerkönyveinek vizsgálata is megmutatott.[7]

Az ismertetett módon helyiként igazolt, kiemelkedő színvonalú kötéscsoport a 18. századi rekatolizáció plébánia-újjászervezéseivel, ill. -alapításaival összefüggő, templomfelszerelési hullámban megszerzett velencei misekönyvekből áll elsősorban. Többségük a Belloniana és Pezzana nyomdákból származik. Az említett tihanyi példányokon kívül a felsőörsi Szent Mária Magdaléna préposti templom szerkönyvei, a Pápa belvárosi Szent István vértanú plébániatemplom és a Veszprém Egyház-

[6] Sörös Pongrác: *A tihanyi apátság története II.* In: A pannonhalmi Szent Benedek Rend története XI. Bp. 1911. 678, 679.

[7] Például: *Missale Monasticum ... sub Regulam S.S.P. Benedicti.* Velence, Balloniana nyomda, 1765. Possessor: „Ecclesiae Tihaniensis Ord.S.P.Ben. [1]780." 235 × 322 mm táblaméretű sötét olajzöld bastarde egészbőrkötés hullámsávos vaknyomással barkázva és aranyozva. Egyező szerszámkészletű és technikájú analóg kötés pl.: „Eccl. Tihaniensis Ord.S.P.Bened.Ex Cadem Ecclesiam Öreg-Lakiensem." Táblaméret 237 × 334 mm. Fekete bastarde egészbőrkötés azonos módon barkázva, aranyozva. Előzék repülőlap utáni szennylapja 1831-ben készült. Fenti misekönyvek könyvkötőjének feloldása: korábbi kimutatható előzmény nélkül 1833-ban a tihanyi apátság Franz Gründler veszprémi mesternek 30 forintot fizetett két *Missale* bekötéséért. Gründler az egyetlen könyvkötő, akivel élete végéig, 1844-ig köttetnek ebben az évtizedben. Forrás: Veszprém Megyei Levéltár (továbbiakban VeML) Tihanyi Bencés Apátság levéltára, gazdasági iratok. Manuale Perceptor. et Erogatione 1833–1849. 12–225.

megyei Róm. Kath. Püspöki és Káptalani Könyvtár különféle megyei provenienciájú misekönyvei vonhatók be a kötéscsoportba. Számos elsődleges forrásadattal igazolt más helyi könyvkötés díszítésének mintakincs-egyezése bizonyítja idetartozásukat.

Munkám során gyakran döntő szerep jutott a korábbi években általam már feldolgozott Veszprém megyei, 18–19. századi papírmalmok készítményei ismeretének.[8] Ugyanis a könyvkötések előzékpapírjaként, érthetően, főleg e helyi papírmalmok produktumait használták a megyei könyvkötők. Mivel az előzék a könyvtesttel és a kötéstáblával összekötő-elemként szoros funkcionális egységben van, csakis azonos korú, elsődleges lehet. Kicserélése észrevehető lenne, de indokolatlan; javításra szorulván az új kötés minden eleme új lesz. A papírok vízjeleinek és más technikai adatainak ismeretében lehetséges azonosítani, de legalábbis jól megközelíteni a kötés készítésének időpontját.

A 18. század folyamán számos német ajkú mester telepedett le Magyarországon. Ismert, hogy az itthon született legények külföldi tanulóéveiket elsősorban német és osztrák városokban töltötték. Veszprém megye kötésemlékei jól példázzák, hogy a hagyományok révén kialakult útvonalon vondorló legények, ill. az így teremtődő kapcsolataikat később is megtartó mesterek, a vésnök-központokban megvásárolva díszítőszerszámaikat, munkáik mintakincsében, de alkalmazásuk ízlésében is döntően német–osztrák hatást mutatnak. Gyakran pontos díszítőszerszám-egyezések igazolják mestereink kapcsolatát, lényegében azonos vándorútját a bécsi, pozsonyi, nagyszombati stb. könyvkötőkével. Vaknyomáshoz, aranyozáshoz használt kézibélyegzőik, sávozóik, görgetők és kliséik gyakran azonos, vagy azonos mintát követő vésnöknél sokszoros példányban készült típusok. Ennek a természetes ténynek adatolt illusztrálását bécsi és veszprémi kötések közötti analógiák példáival későbbi közlésben szándékozom bemutatni. E szerszámvésetek a nyomdászok tipográfiai könyvdíszeihez, cifráihoz hasonlóan a nemzetközi korízlést tükrözik. A kortárs mesterek divatos kötései olykor az összetéveszthetőségig hasonlítanak egymásra, akár pl. Győrben készültek, akár Pápán. Helyhez és személyhez kötésük pusztán a díszítés stílusa alapján lehetetlen – legfeljebb a motívumok kompozíciós alkalmazása, a kötéselemek technikai részletei, vagy a színösszeállítás mutat egyéni jegyeket. Olykor egy-egy díszítőelem kitüntetetten gyakori alkalmazása hívja fel magára a figyelmet, impulzust adva a párhuzamok kereséséhez. Mindezek érzékeltetik az elsődleges írott forrásadatok jelentőségét, hiszen gyakran kizárólag ezek bizonyítják, hogy az addigi általánosságokkal megelégedő tipologizálás „tipikus bécsinek" vagy „jellegzetes nyugat-magyarországinak" minősített példányai történetesen éppen Veszprém megyében készültek. A barokktól a copfon, az empire és klasszicista stílusdivatokon át a helyi kötések is rendre, megkésettség nélkül követik koruk ízlését. Kifejezetten régies megjelenést inkább csak egyes céhiratok kötései mutatnak, amiben a céhek mindenre kiterjedő erős hagyomány-féltése játszhatott szerepet.

[8] Koncz Pál: *Pápa XVIII. századi papírmalma.* MTESz Papíripari hagyományok védelmét szervező bizottság közleményei. 17. Bp. 1986; Koncz P.: *Igal (Pápa) XIX. századi papírmalma.* Ua. 18. Bp. 1987; Koncz P.: *Sóly papírmalma 1790–1851.* Uo. 25. Bp. 1989.

1. kép
A pápai-ugodi Eszterházi Uradalom V. sz. birtokkönyvének kötéstábla-részlete. Pápa, 1730 körül

Mindez azonban a 18. század első felére területünkön kevéssé áll. Pápán 1710 és 1760 között mutatkozik egy kötéscsoport, melynek példányai a korábbi két évszázad későreneszánsz német és németalföldi protestáns könyvkötészetének díszítőelemeit mutatják a tradicionális, ún. levéltári kötések szokott kompozíciójában. Ezen vaknyomással díszített fehér timsós sertésbőr- és sötétbarna juhbőrkötések mestere feltehetőleg még egymaga működött, konkurencia nélkül. Nemcsak a városi szervezeteknek — céheknek, hegyközségnek — dolgozott, de egyformán foglalkoztatta a város földesura: az egri püspök gróf Eszterházi Károly; a plébánia; a rendházak; valamint a református gyülekezet és Kollégiuma. Ez az anakronisztikus megkésettség mutatkozik meg pl. a pápai ferencesek 1735-ben készült kéziratos *Antifonarium*ának kötéstábláján[9] is, ahol az evangélisták és attribútumaik medaillon-képeivel díszített görgetős keretezésben a táblaközépen olyan rombikus arabeszk-klisé szerepel, mely az előző évszázad német és németalföldi kötéseinek jellegzetes eleme. Ezekről a szoros egyezést mutató kötésemlékekről, mégha pl. a helyi uradalom birtokkönyveiről, vagy a városi Református Ekklézsia I. Anyakönyvéről van is szó, kezdetben fel sem tételeztem, hogy helyben készült munkák. Az egyes könyvek könyvtest- és előzékpapírjai papírtörténeti vizsgálata e kötéscsoportnál is megerősítette a helyhezkötést, ugyanis a városban 1729 és 1766 között fennállott papírmalom készítményeiről van szó.

[9] Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms.Mus. IV.798. Könyvtestének és előzékének azonos papírja pápai készítmény Andreas Clauss malmából.

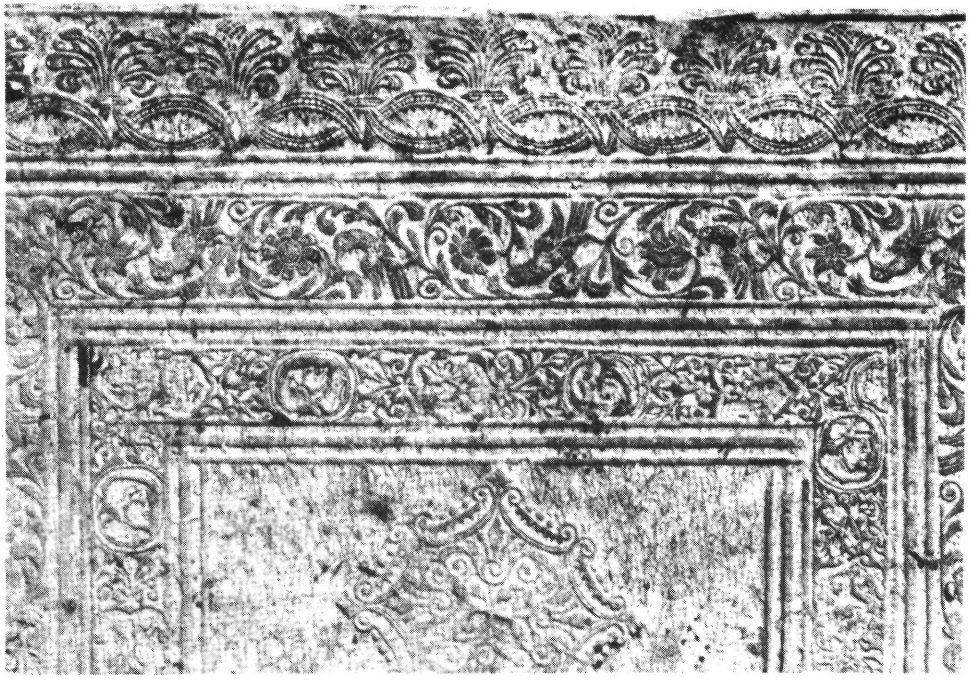

2. kép
A pápai Református Gyülekezet I. sz. vegyes anyakönyve kötéstáblájának részlete. Pápa, 1730 körül

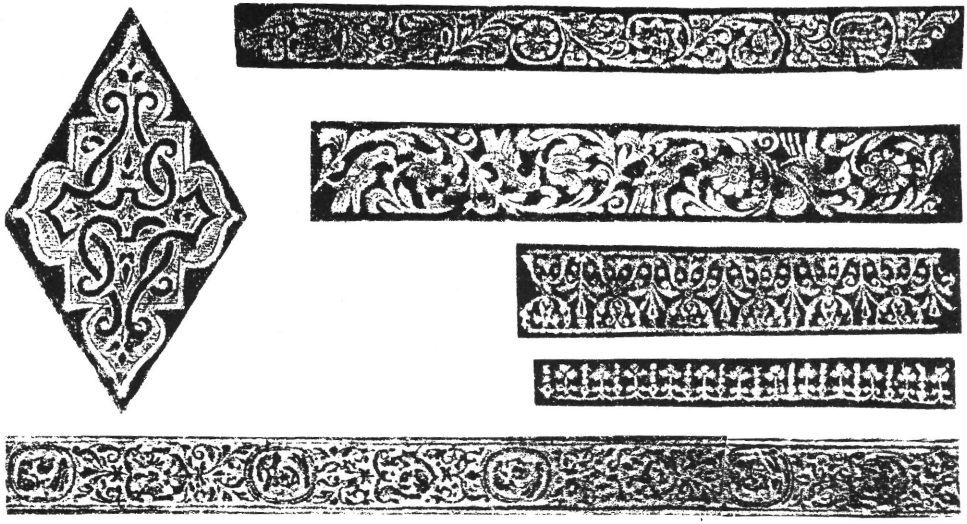

3. kép
Pápai Ferences Antifonárium kötésén szereplő díszítmények levonatai. Pápa, 1735.

A történeti Veszprém vármegye és a mai közigazgatási terület határa nem azonos; a Balaton-felvidék sávja túlnyomórészt Zalához tartozott. Ezért sincs szándékomban Keszthely és Tapolca könyvkötészeti kutatása. A sümegi Szent Ferenc rendi könyvtárból származó eddig megismert néhány 18. századi kötésemlék viszont Pápán készült munkának bizonyult.[10]

Pápán és Veszprémen kívül a tárgyalt időszakban két helységben működött még könyvkötő: Várpalotán és a református kisnemesi lakosságú Szenkirályszabadján, amelynek magas színvonalú egyházi iskolája is volt.

A 18. század közepén e faluban két mesterről tudunk; egyikőjük utódai már Veszprémben telepedtek le. Figyelemre méltó, hogy Pápán és Várpalotán is volt egy-egy zsidó könyvkötő. Mindkét városnak számottevő lélekszámú zsidó iparos-kereskedő lakossága magyarázza ezt. A mesterek között gyakran találunk nemeseket. Ezen adatok részletes ismertetését, értékelését, a könyvkötők társadalmi szerepét a későbbiekben Hudi József szándékozik feldolgozni. Ezúttal csak néhány érdekesebb példát említek.

Egyes könyvkötők világlátottságuk, olvasottságuk, tisztes életvitelük és munkájuk révén hamar kiemelkedtek és köztiszteletet élveztek. Szépen példázza e megbecsülést nemes Szombati Pál pápai református könyvkötő ifjú házasságkötése a gárdonyi Kaszap Erzsébettel, ahol a kérő Tóth Ferenc filozófia-professzor, a kiadó pedig Mándi Márton István filozófia-professzor; mindketten a pápai Református Kollégium tanárai (1815).[11] Mándi Márton István kora egyik kiemelkedő tudású polihisztora; Tóth Ferenc, a későbbi püspök pedig ebben az időszakban (1802–1817) a Bibliotéka vezetője. Kettejük közös erőfeszítése révén a kollégiumi könyvtár e periódusban élte virágkorát.[12]

Veszprémben Vásonyi István református nemes mester emelkedik ki a város társadalmában a 19. század első felében; élete delén több jelentős köztisztséget kap. Tagja a városi tanácsnokok testületének, jelentősebb vagyonra tesz szert. Jövedelmét — társaihoz hasonlóan — elsősorban könyvkereskedői tevékenysége biztosítja.[13]

A céhes rendszer válságát, majd megszűntét követően az új ipar- és kereskedelmi törvények lehetőségeit megragadva a múlt század második felében már új típusú vállalkozók emelkednek ki a könyvkötők közül, akik kiadóként, nyomda- és lap-alapítóként, kereskedőként bővítik tevékenységüket. A nyomdai-kiadói tömeges könyvkötések immár „névtelen" előállítói, az ideig-óráig egyedi kézi kötéseiből még szerényen megélő tradicionális könyvkötő, harmaddikként pedig a kiadóvállalkozó-kereskedő mester, aki fokozatosan felhagy a szorosan vett szakma saját kezű művelésével: egy-egy rétegét képezik ők a századvég könyvkötőinek.

[10] Például a sümegi Szent Ferenc rend kolostorának jegyzőkönyve, melynél a possessor: „Liber sic Comparatus est Pro Chordigeris inseribenchtis sub Directorata P. Alberti Vida Anno 1764." VeML. XII. 12. 50.

[11] Pápai Református Egyház IV. sz. keresztelési anyakönyve, 290.

[12] Szabó György: *A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története* = MKsz 1986/2–3. 155, 161.

[13] Hudi J.: *i. m.* (1988) 28.

Évtizedek	Pápa	Veszprém
1690–1710	–	1
1710–1740	1	1
1740–1750	1	3
1750–1760	2	3 (4)
1760–1770	2 (1)	3 (2)
1770–1780	2 (1)	2 (3)
1780–1790	2 (1)	3
1790–1800	3	3
1800–1810	5	3
1810–1820	7	5
1820–1830	6 (5)	7 (4)
1830–1840	6 (4)	6 (5)
1840–1850	8 (4)	6 (5)
1850–1860	4 (3)	6 (5)
1860–1870	5	6 (5)
1870–1880	6	6
1880–1890	5 (4)	6
1890–1900	5	6

Az idők során rendre készült különféle összeírások feltárása lehetővé teszi, hogy megállapíthassuk: adott időszakban hány könyvkötő működött egyszerre, egy helyen. Az egyes összeírások forrásértéke nem egyforma; csak összevetésükkel, illetve a más forrásokból vett adatokkal összehasonlítva rajzolható reális kép. Ha az így összesített előfordulási adatokat kivetítjük egy évtizedenkénti bontásban vett táblázatra, akkor jól szemlélhető a létszámnövekedés üteme. Bizonytalanságot, pontatlanságot okoz, ha egy adott évtizeden belül több adott mester működése nincs egymással átfedésben, hanem pl. az egyikőjük tevékenységének megszűnte után kezdődik csak a másiké.[14] E fenti meggondolást tükrözik az alábbi táblázatban szereplő, zárójelbe tett számok, melyek a ténylegesnek, valósnak vélt számadatot jelzik; a nyitott számok az összesített, de kérdéses mennyiséget adják: hány könyvkötő élt és működött egyszerre a megye két nagyobb városában.

Az összeírások nemcsak számadatokat tartalmaznak. A Helytartótanácsnak 1813-ban a céhek rendszabásainak egységesítése, revíziója érdekében kiadott rendelkezésére felülvizsgálták a helyi céhes iparok artikulusait és működési viszonyaikat. A helyi céhrendtartások korrigálásra és megújításra történő előterjesztése során a helytartótanácsi általános rendtartást[15] kellett alkalmazni. Az ide kapcsolódó iratanyagban[16] azt regisztrálták, hogy a megye könyvkötői nem kérnek privilégiumot, mivel a „Pest, Buda és Pozsony városi céhekhez tartoznak s így oda utasíttatnak." Mestertaxaként a szokásos mestermunkák elkészítése után 30 forintot szoktak fizetni, s ezt most a Helytartótanácsi Példázatban megszabott 25 forintra kell leszállítani. A szokott (inas-) tanítópénz mennyiségét itt nem nevezték meg. A veszpré-

[14] Például: Veszprémben 1840–1850 között lezajlott generációváltás során négy korábban aktív mester hunyt el s négy új kezdett működni. Rajtuk kívül mintegy 6–8 legény megléte is kimutatható.

[15] *Közönséges Czéhbeli Czikkelyek . . . czéhek számára.* Buda, 1813. Veszprémi Laczkó D. Múzeum (továbbiakban LDM) céhtörténeti adattára: 70.1128.3.

[16] LDM 70.1107.4.; 70.1167.4.; 70.1168.1.

mi adózó lakosság összeírásakor 1827-ben részletesen meghatározták a mesterek anyanyelvét, segédeik számát, családi viszonyaikat. 1848-ban a 11 fő könyvkötő (5 mester; 3 legény; 3 inas) mindegyike írástudó, de iparrajzot nem tanulnak. A legények keresete 40 krajcár, teljes ellátás mellett. Betegsegélyező szervezetük nincs. Az anyagszükségletükre, készleteik értékére vonatkozó kérdésre nem tudtak megfelelni, annak állandóan változó volta miatt. Piacukként a helybeni, műhelyből történő árusítást és a vásárokat jelölték meg. Könyvkészletüket elsősorban Pestről szerezték be, ahonnan egyszerre 6–800 példányt vásároltak krúdában, majd bekötve árusították ezeket.[17]

Az alábbiakban közlöm a kutatás jelenlegi állását tükröző mester- és legénynévsort a megyei előfordulás, illetve a rendelkezésre álló anyakönyvi adatok évszámaival.[18]

Pápai mesterek:

1. Név szerint még ismeretlen mester, kb. 1710–1765 között.
2. Kopperger Antal, 1759.
3. Zsoldos György, nemes, 1773. Elhunyt 1807 előtt. A budai Egyetemi Nyomda bizományosa.[19]
4. Zsoldos György, ifjabb, 1813.
5. Zsoldos Julianna: ifjabb Zsoldos György felesége, 1822–1827.
6. Gálfy István, 1794–1795.
7. Szép Miklós, nemes, református. Vándorlása során Debrecenben 1769-ben,[20] Veszprémben az 1787. és 1788. években fordul meg; 1797-ben mint mester él.
8. Kelemen József, nemes, 1802. A család a Kristóf utcában lakott. Elhunyt 1834-ben.
9. Kelemen Józsefné, Wilman Erzsébet özvegyként, 1838.
10. Kelemen Márton, Kelemen József fia, 1818–1840.
11. Kelemen Márton, ifjabb, 1820-ban született. Könyvkereskedéssel is foglalkozott, 1848-ban nemzetőr.
12. – – –, Salamon 1806-ban a zsidóság összeírásában.
13. Nimetz, Martin német ajkú mester 1808–1812.
14. Szombati Pál, nemes, református. 1804–1805-ben Szombathelyen vándorol, ezután „Veszprémben szándékozik letelepedni" – ennek nincs nyoma. 1815–1846 között Pápán működik. Egyetemi Nyomda bizományosa.
15. Szombati Károly, Szombati Pál fia, 1837.
16. Mohácsi Mihály, 1817–1859.
17. Balogh András, nemes, evangélikus. Pápán 1819-ben, Körmenden 1824–1826 között említik.
18. Tüske István, 1842.
19. Farkas Ferenc, 1845. Könyvkereskedő is.
20. Jeske József, 1851–1855.
21. Reichenfeld Lipót, zsidó, született 1813-ban. Singer Száli nevű feleségével együtt dolgozott 1851–1864.
22. Reichenfeld Gábor és Jakab, Reichenfeld Lipót fiai utódokként, 1864.
23. Skolnik Mihályné, Anna, könyvkötő-özvegyként 1860–1878. Kereskedőként is működött.[21] Valószínűleg id. Skolnik Mihály nyitrai származású győri mester (1798) menye.

[17] LDM uo.

[18] A névsor forrásainak tételes közlése e helyen túlterhelné a jelenlegi keretet. A veszprémi adatok jelentős része HUDI József kutatásaiból származik; közlésükhöz való hozzájárulását e helyen is köszönöm.

[19] J. HALÁSZ Margit szíves közlése, a további bizományosi adatokkal együtt.

[20] J. HALÁSZ Margit szíves közlése.

[21] VARGA Sándor: *A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása.* Bp. 1980.

24. Nobel Ármin, 1864–1865. Könyvkereskedést 1878-ban, nyomdát 1879-ben nyitott; ennek kötészetét 1883-ban indította be. 1912-ben hunyt el.[22]
25. Poppy Mátyás, 1866–1884.
26. Barla János, 1871.
27. Mayer Adolf, 1875–1890 között könyvkereskedő is. Élt: 1848–1918.

Pápán megfordult, ill. itt élt legények:

1. Gönczi Szabó Ferenc, 1757-ben Debrecenben járt
2. Simon Efraim győri (szül. 1754), Zsoldos Györgynél: 1787–1789.
3. Kollath [Koblath?] István, 1793-ban Debrecenben.
4. Tölpp József, pápai születésű, 1807-ben Veszprémben dolgozott Franz X. Baumaister mesternél.
5. Földesi József keszthelyi legény 1823-ban Pápáról nősült.
6. Gaál János, nemes, 1830.
7. Gauftl Lipót, 1848-ban Rauchenfeld Lipót mesternél.

Veszprémi mesterek:

1. Név szerint még ismeretlen mester, 1696–1740.
2. Etkey István, 1747. Elhunyt 1760-ban.
3. Juhász Sámuel, 1747. Élt: 1709–1784.
4. Szerényi György, 1748-ban áttelepülését kérte Székesfehérvárra. 1754-ben hunyt el, Veszprémben özvegyét 1756-ban említik.
5. Patkó József, 1756.
6. Baumaister, Franz Xaver, német ajkú, 1760–1807. Az Egyetemi Nyomda bizományosa. Élt: 1745–1808.
7. Baumaister, Joseph, 1785-ben legény Horváth Mihálynál Veszprémben; 1786-ban az Egyetemi Nyomda adósa; 1788-tól letelepedett polgár Székesfehérváron.
8. Horváth Mihály, nemes, református. 1787-től Veszprémben megtelepedett Ferenc testvérével együtt; Szentkirályszabadjáról jöttek. Élt: 1742–1812.
9. Horváth Ferenc, nemes, református, 1817–1818-ban „öreg"-ként említve.
10. Horváth Ferenc, ifjabb, nemes, református. Könyvkötőként kérdéses. Élt: 1789–1863.
11. Gründler, Anton (Rundl Antalként is), 1807-ben telepszik le, F. X. Baumaister utódaként. 1839-ben csak az év negyedében aktív könyvkötő. Élt: 1783–1846.
12. Gründler, Franz, 1806-tól haláláig: 1845-ig aktív. Városi és vármegyei szervezeteknek; a püspöki és káptalani könyvtáraknak; a zirci Ciszterci és a tihanyi Szt. Benedek rendi Apátságnak is dolgozott.
13. Csehszíjjártó István, református. Élt: 1801–1848.
14. Stojanovics György, nemes, 1815.
15. Kálmán János, 1818–1819.
16. Vásonyi István, nemes, református. Az Egyetemi Nyomda bizományosa. Könyvkereskedő, köztisztviselő is. Élt: 1790–1847.
17. Till József, r. katolikus, 1820-ban évnegyedes. 1846-ban hunyt el.
18. Till Antal, r. katolikus, 1839–1847. Franz Gründler halála után a tihanyi bencés Apátságnak is dolgozott. 1810 körül született.
19. Kringler Ferenc, 1827–1828. (F. Gründler elírása?!)
20. Simon József, református. Élt: 1846–1879.
21. Georgy, Ludwig, később Georgi Lajos, r. katolikus, berlini születésű, 1846-ban megtelepedő, 1852-ben kiadóként is próbálkozó mester. 1855-ben kölcsönkönyvtárat alapított. György Lajosként említik, mint a tihanyi Apátság megbízottját. Élt: 1815–1872. Halála után özvegye kereskedőként szerepel.[23]
22. Georgi Károly, Georgi Lajos fia, élt: 1849–1916.
23. Bajnóczi Sámuel, 1847–1851.
24. Jádi József, református, 1847–1849. Élt: 1824–1893.

[22] Szegleti Ildikó: *Veszprém megye nyomdászata 1860–1920.* Veszprém, 1978. 172.

[23] Hogya Gy.: *i. m.* 9, 31. Kiadói próbálkozására példa: Veszprémben nyomtatott vándorkönyv („Verlag von Ludwig Georgÿ") LDM 70.1123.1.

25. Schvammer János, r. katolikus, élt: 1853–1877.
26. Polonyi György, 1857.
27. Krauss, Herman, később Krausz Ármin, 1850–1885. 1869-től nyomdatulajdonos könyvkereskedő is. Kölcsönkönyvtárat alapított 1876-ban.
28. Krausz, József, Krausz Ármin fia, 1885–1939. Könyvkereskedő és nyomdatulajdonos.
29. Lange, később Láng Lajos, 1881-től.
30. Gibicz Vencel könyvkötő özvegye, 1884.

Veszprémben megfordult, ill. itt élt legények:
1. Valesius Sámuel, Veszprém után Debrecenbe megy: 1745.
2. Veszprémi Mihály, veszprémi születésű, Debrecenben: 1748.
3. Orosz, Michael, veszprémi születésű, Debrecenben: 1755.
4. Szilágyi István, Veszprém után Debrecenben: 1778.
5. Strombacher, Oswald, Würtzburgban született 1764-ben. 1788-ban fél évet töltött Pesten, majd két hetet Veszprémben.[24]
6. Tölpp József, veszprémi születésű. 1807-ben Baumaisternél, később Pápán dolgozott.
7. Ramasetter, Karl, 1848–1849. Azonos nevű nyomdatulajdonos Veszprémben 1847-től; fia (?).
8. Ratzka Ferdinánd, 1848–1849-ben Georgi Lajosnál.
9. Frájnfelt, Simon, uo. Prágában született 1820 körül.
10. Steiner Ignác, zsidó, a Veszprém megyei Öcs faluból. Veszprémben dolgozott 1848-ban.

Horváth Mihály és Horváth Ferenc veszprémi mesterek műhelyében járt legények:[25]
1786: Béládi István; Bíró Dániel; Sallai Zsigmond; Drojer Máté; Riester, Gaspar.
1787: Nemes Szép Márton (Pápáról); Prassol Dániel; Szabó Benedek; Ilovai János; Magyari János.
1788: Placher, Johann; Balás Sándor; Cseke Ferenc; Fábián József.
1789: Lendl, Fridrich.
1790: Szőlősi János; Rekettye Antal.
1792: Votmits, Joseph.
1793: Szabó Benedek (másodszor!)
1794: Debreceny József
1795: Strick, Anton
1796: Lehner Pál; Pauel vagy Pavel, Johann; Szentmihályfai György.
1801: Wilt, Franz.

Szentkirályszabadjai mesterek:
1. Horváth György, nemes, református, 1760.
2. Gombos László, 1793.

(Vár)palotai mesterek:
1. Rick [?] „RÉK JUDAEUS COMPACTOR" zsidó mester, 1828.
2. Hegedűs János, várpalotai születésű mester; 1852-ben a Budai Céhfőláda által felszabadítva.

A 25 vándorlegénynevet szolgáltató veszprémi Horváth-féle számadáskönyv[26] figyelemre méltó adalékokkal szolgál a legények nevein kívül is, kiket „Deák uram"-nak tituláltak. A legények „conditioban" voltak – tehát megegyezés, alku szerint megállapított hetibért kaptak, ügyességük, gyakorlottságuk függvényében. Rendszerint egy forint körüli összeget: 1 f 15 xr; vagy 20–25 garas, vagy 3–4 máriás kész-

[24] Koncz P.: *Würtzburgi könyvkötőlegény Veszprémben 200 évvel ezelőtt.* = Múzeumi Diárium. Veszprém megyei múzeumi napló az 1989. esztendőre (2.) Veszprém, 1989.

[25] Horváth Mihály és Horváth Ferenc könyvkötől számadáskönyve: *Protocollum ab A° 1785.* VeML. XV. 2. d.

[26] L. a 25. sz. jegyzetet.

pénzt „bor nélkül".[27] A mester a legénynek olykor bort, leveles dohányt is adott, amit pontosan regisztrált. A legények legkevesebb két hetet töltöttek a mesternél, ami a kötelező minimum. Olykor eleve hosszabb időben állapodtak meg, esetleg egy adott idő múlva újabb és újabb hosszabbításban megegyezve, 2–4 hetenként kapta meg a legény a hetibért. Gyakran előfordult, hogy „a legénynek benn maradt forintja" — hamarabb odébbállt a megállapodás lejártánál. Nemes Szép Miklós legénynél feljegyezték, hogy kapott a béren felül a mestertől kötényt, pálinkát és tükröt. A tükör és szemüvegtok mellesleg ott szerepelt a könyvek, kalendáriumok mellett a könyvkötő árui között a vásárban és a műhelyben is. A veszprémi „Papok Vásárakor", Máté-napkor szerezte be a füstölnivaló faddi dohányt mester és legénye. Anyagbeszerzésre, kötni-árusítani való könyvek felvásárlására a megbízható legényt küldték el Pestre, Győrbe. A könyvkötéshez szükséges anyagokat „jószágnak" vagy „matériának" nevezték. (Jószág pl. a kapocs, melyet a táblák összefogására szolgáló szíjakra szereltek s készen, tucatban vásároltak, bár maguk is készítettek ilyet. Matéria a papír, bőr, lemez stb.)

A számadáskönyv és más források helyi nyersanyag-, technika- és készítményáradatait külön közlésben fogom ismertetni, korabeli műhelyfelszerelést lajstromozó hagyatéki iratokkal együtt. Ez alkalommal csak általánosságban utalok további kutatási részterületekre.

Veszprém és Pápa fejlett, nagy műhelylétszámú bőrfeldolgozó ipara helyben biztosította finombőrök beszerezhetőségét. Cserzővargák, fehértímárok, kordovánosok és tobakok mindkét városban működtek; gazdag készítményskálájukat a megyei árszabások jól tükrözik. A 18–19. században divatozó dúcnyomott, színes papírtapétákat készen vásárolták. A korábban népszerű, színezett papírra aranyfestékkel nyomott, ún. augsburgi típusú díszpapírokat fokozatosan szorították ki a kétszínnyomott német–osztrák készítmények. Megyei anyagunkban számos olyan mustrájú borító- és előzékpapír fordul elő, melynek konkrét bécsi analógiáit azonosíthattam.[28] Ez természetesen nem zárja ki, hogy ilyen festett–nyomott díszítőpapírokat helyi kékfestőkkel, vagy tőlük vett nyomódúccal, illetve saját készítésű formával maguk a könyvkötők is készítettek volna.[29] Egyéb technikával pedig bizonyosan festettek borítópapírokat, pl. a félbehajtással önmagára visszanyomott keményítős fedőfestéssel foltszerű, szabálytalan mintázatú egyszín-lapokat; úsztatott festékekkel márványozott többszín-díszítésű papírokat állítottak elő.[30] Papírt közvetlenül a pa-

[27] J. Halász M. szíves szóbeli közlése szerint a „conditios" legény kifejezésen a debreceni könyvkötők azt értették, hogy az illető vándorlegény érkezése, munkába állása előre megbeszélt, vagy levélben előre intézett.

[28] *Europäische Buntpapiere — Barock bis Jugendstil.* Ausstellungskatalog. Österreichisches Museum für angewandte Kunst, Wien–Innsbruck, 1985. Taf. 14., Nr. 227 analógiája pl. az OSzK Reguly Antal Könyvtára, Zirc: 58.124. (1794); ill. Nr. 229. analógiája pl. a Veszprém Egyházmegyei Püspöki Könyvtár Koller-gyűjteményében: 14647. (1798); DREK. J.1120. (1792). A példák illusztrálására és bővítésére későbbi közleményben kívánok visszatérni.

[29] Hazai példa: Domokos Ottó: *A magyarországi kékfestés.* Bp. 1981. 66–67.

[30] Simon Imola: *Festett előzék- és borítópapírok a 18–19. században.* Kézirat, 1975. Központi Múzeumi Igazgatóság Restaurátor Osztálya, adattár: 5857/80. sz.

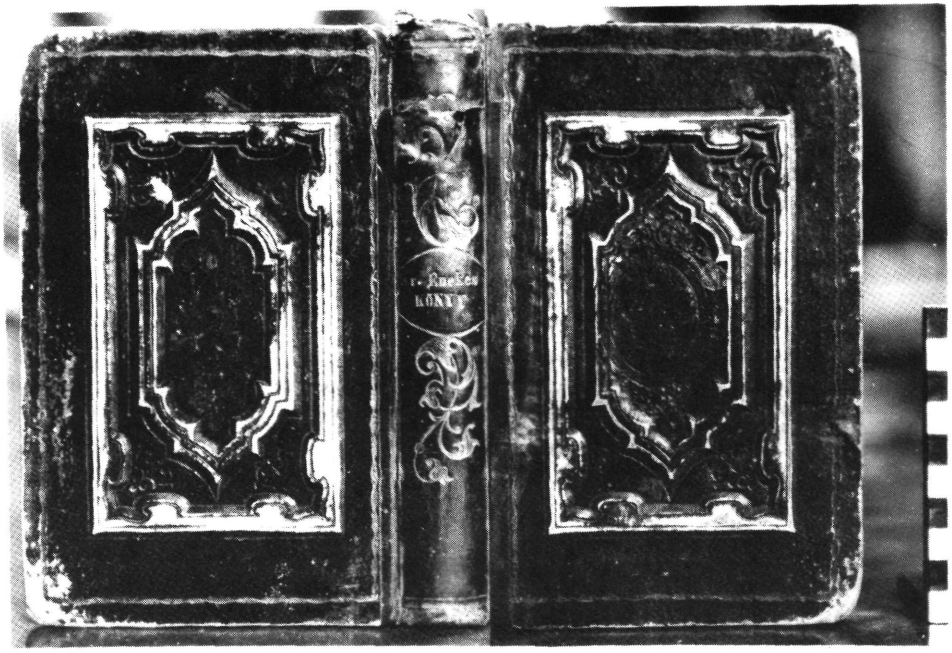

4. kép
Evangélikus Énekes Könyv. Magyar-Óvár, 1871. Korabeli pápai kötés

pírmalmokból; az innen vásárló könyvkötőktől; valamint önálló vegyeskereskedőktől lehetett beszerezni. Papír-, könyv- és írókereskedésre specializálódott boltok a megyében csak a múlt század második felében alakultak.[31] Kötéstáblákhoz való papírlemezt és kartont mindhárom megyei papírmalom készített. Festékek, színezékek forrásáról még nincs semmilyen adatunk, de feltehetőleg másodkézből, közvetítő kereskedők útján jutottak mestereink hozzá.

Az alkalmazott könyvkötőanyagok, technikák felhasználásában olykor csak apró részletek térnek el a megszokottól, s analógiáik segítenek az egy mesterhez köthető darabokat felfedezni. E tekintetben a színezésnek, anyagfestésnek nagy szerepe van, pl. egy határozottan karakteres kötéscsoportban az akkor általános vörös metszés-festéstől eltérően a citromsárga és a halványzöld színek jelzik az illető mester „különc" ízlését. Ugyanő a kötésbőr halványbarna alapszínezése mellett egy erőteljes, feketésbarna utánszínezést alkalmazott kötésgerincein, néha csak egy-egy bordaközi gerincmezőben, vagy csak a lábnál és fejnél lévő orommezőkben.[32] A könyvtest ormain az oromszegők készítéstechnikájában is egyéni ötletesség kevere-

[31] Pápán pl. 1794–1809 között Johann Maninger kereskedőnél; 1832–1836 között Abraham Sauer bőr- és papírkereskedőnél, későbbi papírmalom-bérlőnél; 1841–1845 között Czéhmaister Ferenc vegyeskereskedőnél stb. VeML.IV.1.a.; V.2.a. Vármegyei és városi közgyűlési jegyzőkönyvek alapján.

[32] Az OSzK Reguly A. Könyvtárában Zircen az egyik 1830–1840-es években készült kötéscsoportban pl. az 15109; 15133; 15336; 15346. sz. könyvek kötései.

5. kép
Egyesbélyegző-lenyomatok az Énekes Könyv (1871) kötésénél használt eredeti szerszámokról

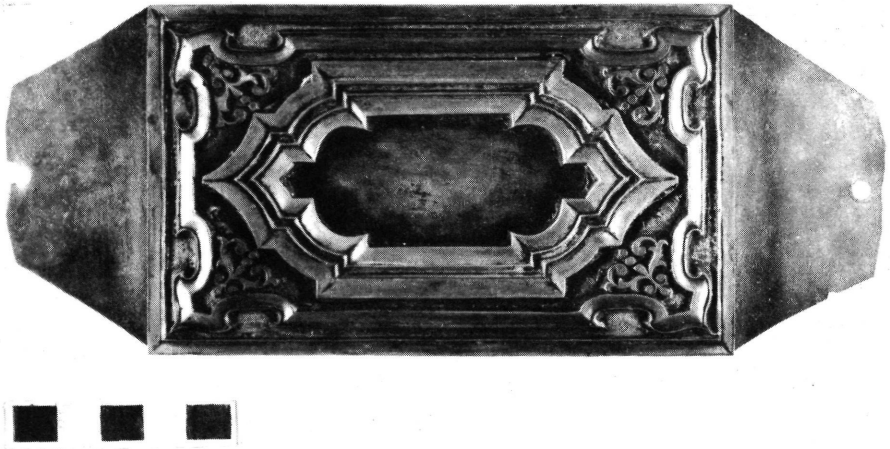

6. kép
Az Énekes Könyv (1871) kötéstáblájánál kliséként használt eredeti kaucsuklakk-öntőforma (bronz)

dik a vándorlás során tapasztalt divattal.[33] Az 1790–1830 között készült kötéseken gyakori kapitális-típus az, ahol a zsineg-alapot az előzékként alkalmazott imprimépapírral burkolták be, habár a dúc mintázata alig kivehető. Ritkább ekkor még a vászonnal, kézifestésű papírral, bőrrel bevont oromszegő.

A modernizáció, az új és egyszerűbb technikák, borítóanyagok hazai megjelenését példázza a korábbi, kidomborodó valódi bordák (bordazsinegek) besüllyesztése a már nem gömbölyített, hanem egyenes síkban rögzített gerinc felületébe befűrészeléssel,[34] majd az „angolvászon" könyvkötővászon megjelenése az 1840-es évek-

[33] SIMON I.: *Adalékok a könyvkötés történetéhez. Fűzés és kapitális.* Kézirat, 1976. KMI Restaurátor Osztály adattára: 6697/80. sz.

[34] Eddigi legkorábbi előfordulása 1797-ből Szép Miklós pápai könyvkötőtől: *Pápai Református Egyház I. sz. Protokolluma.* A könyvkötő ajándéka a Gyülekezetnek.

ben.[35] A század második harmadában elterjedtek a gyári, tömeges márványozásutánzatú borítópapírok; a kis üzemi méteráruként beszerezhető gépi oromszegő; az anyagában színezett gyáripari velin- és géppapír előzékek alkalmazása. A század utolsó harmadában már Pápán és Veszprémben is megjelent a tábladíszítést egyetlen művelettel megvalósító, gépi klisés vaknyomás és gépi táblaaranyozás. A korábbi ún. valódi betáblázást, kötésborítást követő egyedi, kézműves díszítés helyett már előre, külön elkészített-borított kötést tesznek a présgép alá, majd a megnyomott kész táblába „akasztják" a könyvtestet. A korábbi divatú, csontlemezkékből, majd túró-enyvből, meszes kazeinből készült plasztikus tábladíszeket (ima- és énekeskönyvek fehér lemezeit) az egész táblasíkot egyszerre befedő öntő- és présformákban készült táblalemezek szorították ki. Az öntő-préselő kliséket vaknyomó dúcokként is alkalmazták.[36]

Kutatási tájékoztatóm végén e periódusból mutatok be példát a különböző korú díszítőtechnikák, díszítőszerszámok utódlására, „továbbélésére" – a kötésemlékek közötti összefüggések feltárásának lehetséges eredményeire.

Egy 1875-ben készült pápai könyvkötésen[37] olyan egyesbélyegzőket és kliséket láthatunk, melyeknek eredeti szerszámai ma a veszprémi Laczkó D. Múzeum iparművészeti gyűjteményében vannak. A Múzeum 1983-ban vásárolta meg más példányokkal együtt Pápán özvegy Bedőcs Károlyné könyvkötőtől (Martinovics utca 9.), akinek elmondása szerint ezeket néhai férje 1938 körül vásárolta meg a pápai Mayer könyvkötő család egyik tagjától. E kézi aranyozó szerszámok között számos 18. századi bélyegző is van; többségük múltszázadi, néhány márkajelzett bécsi is van közöttük. A kérdéses evangélikus *Énekeskönyv* háttábla-borítóján szereplő egyik csillagos bélyegző[38] igen közeli, de nem pontosan egyező méretű példánya Nimetz, Martin egyik azonosított kötésén szerepel, amely 1805-ben készült.[39] Az *Énekeskönyv* juhbőr-borítású gerencén szereplő kézibélyegző-pár és a papírborítású táblasíkokon lévő négyszög-klisé is a Mayer-hagyatékból Bedőcs Károlyhoz, majd özvegyétől a Múzeumba került.[40] Az arctábla közepén kivehető még egy ügyetlen elcsúszással bepréselt ovális klisé-lenyomat is. Ez a szerszám nem maradt fenn, de kötéspárhuzama 1883-ból van.[41] Mindkét kötés Mayer Adolf működésének idejére esik, de nem feltétlen az ő munkája. Az ismertetett könyvkötés egyúttal annak is szomorú példája, hogy a régebbi korok tisztes mesterségbeli tudását, a díszítőszerszámok alkalmazásának ízlésességét meg sem közelítő készítmények megjelenésével már lehanyatló szakaszába érkezett a kézműves könyvkötő mesterség, hogy azután végleg átadja helyét a gépi kötéseknek.

[35] Eddigi legkorábbi előfordulása 1822-ből: Drek D. I. 528.

[36] Például Kis Tivadar pápai könyvkötő kaucsuklakkból öntött, kliséaranyozással díszített énekeskönyv kötése 1892-ből: DREK K.I.1769/g.

[37] DREK K.IV.1956/y.

[38] Szerszáma: VBM iparművészeti gyűjtemény 84.40.119.

[39] DREK K.III.2248.

[40] Szerszáma: VBM iparművészeti gyűjtemény 84.40.154 és 84.40.168.

[41] DREK R.464.

KONCZ, PÁL

Buchbinder Im Komitat Veszprém im 18–19. Jahrhundert

Der Verfasser dieser „Forschungsinformation" versucht die Buchbindermeister des Komitats Veszprém von Westungarn vorzuführen. Er begann seine Arbeit mit dem Studium der Buchindereien solcher lokalen Organisationen, die gewiß eigene Buchbinder beschäftigten. Auch die Protokolle der Kirchen, der Schulen, der Zünfte, der Berggemeinden und der Buchdruckereien enthalten viele Angaben über die Buchbinder. Ebenfalls galten auch die Possessoren-Einträge für ein wertvolles Quellenmaterial. Im Komitat waren Buchbindermeister zu Pápa, Veszprém und Szentkirályszabadja tätig. Nach der Beschreibung der Tätigkeit einiger von ihnen teilt die Abhandlung auch das Namensverzeichnis dieser Meister und ihrer Burschen mit. Zum Schluß beschäftigt sich der Verfasser mit dem Einfluß, den die im vorigen Jahrhundert begonnene Modernisation auf die Buchbinderei hatte.

KÖZLEMÉNYEK

Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról.* A firenzei Biblioteca Nazionale Centrale[1] 18. századi Magliabechiano-katalógusában több régi magyarországi nyomtatványt, közöttük Balassi és Rimay *Istenes énekei*nek három különböző kiadását fedeztem fel. Ezek közül kettő különösen fontosnak látszik, mert közelebb visz a régi magyar irodalom egyik legbonyolultabb problémájának megoldásához. Ezek a magyar könyvészet, a könyv- és nyomdászattörténet szempontjából is nagyon értékes nyomtatványok.

A firenzei Balassi-kötetek között a legrégibb a bécsi kiadás egy példánya. Ezt, mint ismeretes, Varjas Béla adta ki hasonmásban 1941-ben a marosvásárhelyi, eddig unikumnak tartott példányból.[2] Ennek a példánynak azonban hiányzik a címlapja; ezért a magyar filológusok sokféleképpen megpróbálták a bécsi kiadás keletkeezésének dátumát kikövetkeztetni, a hiányait pedig az 1699-i nagyszombati kiadás segítségével kiegészíteni. Az *Istenes énekek* bécsi kiadása ugyanis a Hörmann János András-féle 1699-es nagyszombati kiadásnak az elődje; a címlapján azt olvassuk, hogy „A bécsi elsö editióbúl, most újonnan kinyomtattattak". Ennek nyomán Eckhardt Sándor már 1951-ben megállapította, hogy a nagyszombati kiadás „a 118. lapig bezárólag teljesen azonos a bécsi kiadással; nemcsak a sajtóhibák, betűkopások egyeznek, hanem még a papír vízjele is, ami csak úgy magyarázható, hogy a bécsi kiadás maradék íveit használta fel kiadásához... " a nyomdász.[3] A Firenzében lévő kötetnek a címlapja ép, teljes, és a szövege így hangzik: „Keovetkeznek gyarmati Balassa Bálintnak istenes eneki. Nyomtatott Bechben, M.DC.XXXIII. esztendőben". Ez a dátum természetesen új következtetésekre vezet és a különböző eddigi feltevéseket is segít megváltoztatni.[4] Mégsem ez a legérdekesebb, hanem inkább az, hogy a firenzei példány is ugyanott szakad meg, ahol a marosvásárhelyi: a 190. lapnál, a H-ív végén, egy Nyéki Vörös Mátyás-vers közepén. Mivel a firenzei példány a marosvásárhelyivel teljesen azonos, sőt megvan a címlapja és nem hiányoznak a 33–36. lapok sem; mindez már közelít bennünket a többi filológiai, irodalomtörténeti kérdés lezárásához is.

Ha összevetjük a bécsi kiadás címlapját a 127. lapon lévő belső címlappal, meglepő, mennyire hasonlítanak egymásra nyomdai formájukban (keretdíszek, szerkezetük stb.). Ebből arra következtethetünk, hogy a címlapot talán nem is igazi könyvkezdetnek szánták. Inkább azt gondolhatjuk, hogy a címlap elé még más füzeteket is el akart helyezni a bécsi kiadó, Ferenczffy Lőrinc,[5] és ezek nyilván nem Balassi verseit tartalmazták volna. A 127. lapnál kezdődő „Másoktúl szerzett" versgyűjtemény például egy ilyen típusú füzet kezdete. A címlap új ívjelzéssel kezdődik (A_1) és közli a megjelenés helyét és idejét. A 127. lapnál viszont hiába keressük ugyanezeket az adatokat. A kor könyvkiadásának nem ritka szokása volt a

* Részlet a szerzőnek a *Közköltészet, népi kultúra a 16–17. században* című tudományos ülésszakon 1992. május 23-án Tatán elhangzott előadásából.

1 A könyvtár történetéről l. FAVA, Domenico: *La Biblioteca Nazionale di Firenze e le sue insigni raccolte.* Milano, 1939.

2 *Gyarmati Balassi Bálint istenes éneki,* hasonmás kiadás, VARJAS Béla által. Bp. 1941.

3 ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint összes művei.* Bp. 1951. 21.

4 RMNy 1599.

5 Ferenczffy Lőrinc Balassi kiadásáról l. HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században.* Bp. 1980. 105.

különböző részeket (füzeteket) egymás után egybekötni és csak a fontosnak tartott egységeknél feltüntetni a szerző nevét, a kiadás helyét és idejét.

A bécsi kiadás címlapjának verzóját is először ebből a firenzei példányból ismerhetjük meg. Ezen a lapon a 150. zsoltárból való idézet illusztrálásául egy fametszet látható, amely Dávid királyt ábrázolja. Ugyanezt a fametszetet a bécsi kiadó a 96. lapon a „Bochasd szent lelkedet Eghből Ur Isten mellém" kezdetű vers előtt, az úgynevezett Rimay-epicédiumnál is kinyomtatta. Megfigyelhető, hogy a nagyszombati kiadás címlapjának verzója egészében az 1633-as bécsi címlevél hátlapját utánozza; 1699-ben azonban az eredeti metszetdúc már nem állott a nagyszombati nyomdász rendelkezésére, ezért azt egy hasonlóval pótolta. Biztos tehát, hogy a nagyszombati kiadás szerkesztői ismerték az általam felfedezett címlapot.

Mindez mintha arra mutatna, hogy a bécsi kiadás mint könyv talán nem is került forgalomba, hanem a nagyszombati nyomdába juthatott, amikor a Ferenczffy-féle felszerelést Bécsből Pozsonyba szállították, majd később az egész Nagyszombatba került.[6] De mégis magyaráznunk kell, hogy miért létezhet Firenzében egy a „koevetkeznek. . . " formulával kezdődő kötet, mintha egy külön könyv lenne: bekötött formában és a Medicea-Palatina 18. század elejéig használt könyvtári pecsétjével. Érdekes talán megjegyezni, hogy a Firenzében lévő többi nagyszombati (valamint kassai, pozsonyi) könyvnek is ugyanolyan a kötése, mint a Balassié: körbevágatlan ívek, egyszerű, egykorú eredeti kartonborításban. Így tehát arra gondolhatunk, hogy ezeket a könyveket még az 1699-es nagyszombati Balassi-kiadás megjelenése előtt együtt, egy alkalommal vásárolta az ismeretlen vevő mint nyomdai maradékot, és csak később került bekötésre.

Az előbbinél is fontosabb a másik Balassi-kötet, amely a firenzei Biblioteca Nazionale Centralében található. Megtaláltam ugyanis Balassi *Istenes énekei*nek egy lőcsei kiadását, amelyet 1666-ban nyomtattak és amely eddig teljesen ismeretlen volt. Egy rossz állapotban lévő, címlap nélküli 24° (vagy kis 12°) nagyságú könyvecskéről van szó, amely jelenleg a firenzei könyvtár restaurálási raktárában található. Ahogyan Dézsi az 1670-es lőcsei kiadás esetében, úgy én is az Istenes énekekkel együtt kiadott „folytatólagos ívjelű prózai mű", a *Via Jacobea* címlapja alapján következtettem ki a kötet nyomtatási évét.[7] A *Via Jacobea* címlapján ugyanis ez áll: „Loetsen, Brever Samuel által, 1666". Ráadásul az eredeti, 18. századi, Magliabechiana-féle katalóguscédulán is a címleírásban az 1666-os évszám szerepel, s nagyon valószínű, hogy ezt a címlap alapján írták. A címlap ugyanis az Arno folyó 1966-os kiáradásáig ép és teljes volt.

A könyv címlapja ugyan hiányzik, de megvan az utána következő három levél, ami az Országos Széchényi Könyvtár 1670-es kiadásának példányából hiányzik. Dézsi sejtését[8] tehát ma már nemcsak az 1671-es kiadásból visszakövetkeztetve tudjuk bizonyítani: világos, hogy az említett három kiadásban (1666, 1670, 1671) a címlapot csak három elogium követte, előszó nélkül. Az 1670-es kiadás többi hiányzó lapja is megvan az általam talált kötetben. Mivel a könyvet még nem restaurálták, nem volt alkalmam lefényképeztetni vagy mikrofilmet készíttetni róla. Csak Dézsi leírása alapján tudtam összehasonlítani az 1666-i és 1670-i kiadás szövegét, de így is megállapítható, hogy a textus ugyanaz. Csupán néhány helyen tér el a szavak nyomtatása: épp azokon, ahol Dézsi a szavak furcsa formáját nyomdai hibának érezte; a firenzei kiadás „helyesebbnek" tűnő szövegképet ad, mint például a és „vadászásnak" a „vadászásznak" helyén.[9] Ezek a szövegváltozatok elég fontos bizonyítékok arra, hogy nemcsak a *Via Jacobeá*t nyomtatták 1666-ban és tűzték később az 1670-es kiadáshoz, hanem hogy egy egykorú, vele egy időben, 1666-ban keletkezett kiadást fedezhettünk fel. Ennek a közeljövőben szeretnénk részletes nyomdai összehasonlítását is elvégezni, de már a rendelkezésünkre álló adatok alapján is megállapíthatjuk, hogy a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale 1666-os lőcsei Balassi-kiadása az első létező rendezett kiadás, amely eddig ismeretlen volt.

ARMANDO NUZZO

6 Ferenczffy nyomdájának utóéletéről l. HOLL Béla: *i. m.* 171; IVÁNYI Béla – GÁRDONYI Albert – CZAKÓ Elemér: *A Királyi Magyar Egyetemi nyomda története 1577–1927.* Bp. 1927. 40–41.

7 DÉZSI Lajos: *Balassi és Rimay Istenes Énekeinek bibliográphiája.* Bp. 1906. 30.

8 DÉZSI Lajos: *i. m.* 32.

9 *Uo.* 35 és 38.

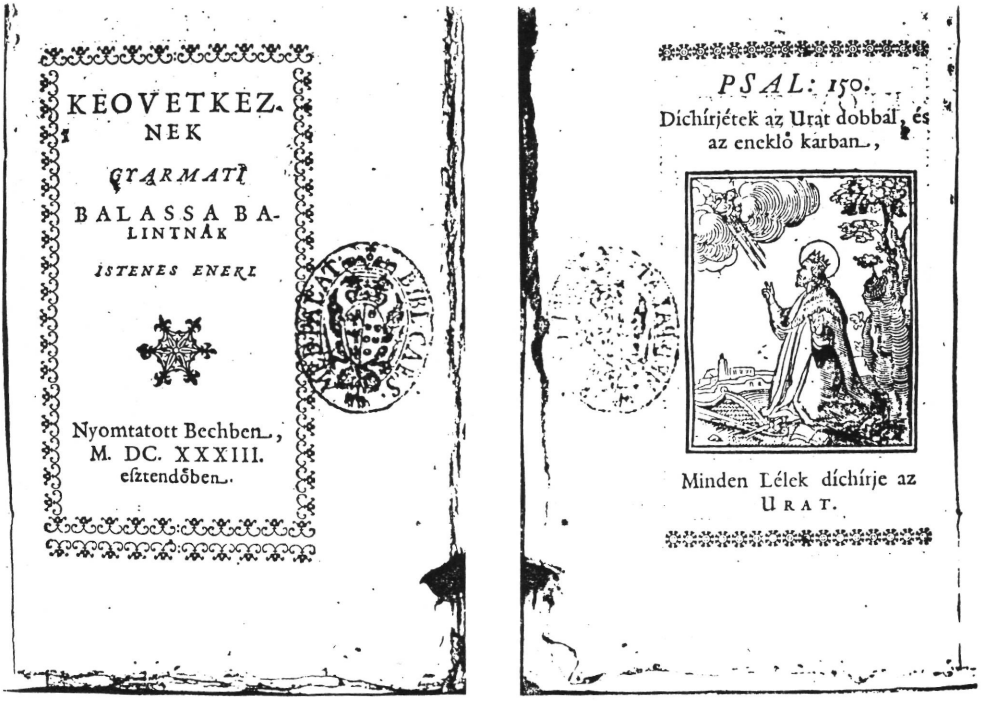
KEOVETKEZ-
NEK
GYARMATI
BALASSA BA-
LINTNAK
ISTENES ENEKI
Nyomtatott Bechben, M. DC. XXXIII. eſztendőben.
PSAL: 150.
Dichírjétek az Urat dobbal, és az eneklő karban,
Minden Lélek dichírje az URAT.

1. kép
Az Istenes énekek bécsi kiadásának címlapja és annak hátoldala. A címlapon a Medici-család egyesített könyvtárának első ismert pecsétjével

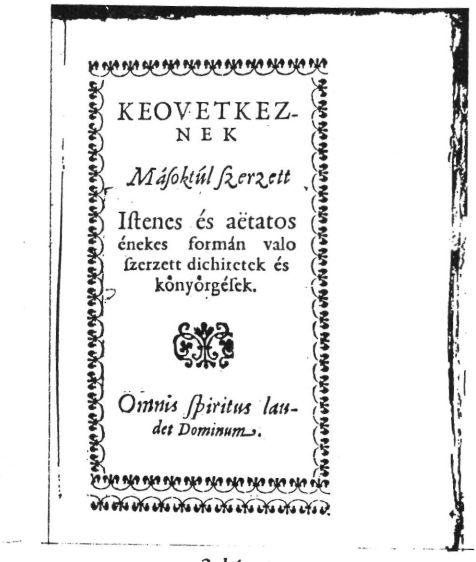
KEOVETKEZ-
NEK
Másoktúl ſzerzett
Iſtenes és aëtatos énekes formán valo ſzerzett dichiretek és könyörgéſek.
Omnis ſpiritus laudet Dominum.

2. kép
Az Istenes énekek bécsi kiadásának belső címlapja (127. lap) a második rész előtt

3. kép
A bécsi 1633-as edíció vízjele

677.

A' Tekéntetes és Nagyságos Vitéz
URNAK
GYARMATHI
BALASSA
BALINTNAK
ISTENES ENEKI,
Mellyek
A' Bécsi elsö Editióbúl,
most ujonnan ki-nyomtattattak

Nagy-Szombathban, az Academiai Betükkel Hörmann János által, 1699. Esztendöben.

PSAL: 150.
Dicsirjétek az, Urat dobbal, és az éneklö karban.

Minden Lelek dicsirje az
URAT.

4. kép
Az Istenes énekek 1699-i nagyszombati kiadásának címlapja és annak hátoldala

Szőlősi Pál és Szathmári Pap János Németalföldön vásárolt könyvei. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban folyamatban van az 1601–1700 közötti külföldi könyvek provenienciájának vizsgálata. E munka során került a kezembe két kötet, melyeknek bejegyzéseiről az alábbiakban adok számot.

1. A könyv jelzete: 762.024. Szerzője Pierre Poiret (1646–1719), „praeceptor theologiae mysticae", korának kiemelkedő teológusa és filozófusa.[1]

Címe: PETRI POIRET, P.
COGITATIONUM
RATIONALIUM
De
DEO, ANIMA, ET MALO
LIBRI QUATUOR.
In Quibus

Quid de hisce CARTESIUS, ejusque sequaces, boni aut secus senserint, omnique PHILOSOPHIAE certiora fundamenta, atque in primis tota METAPHYSICA verior, continentur.
Amstelodami, apud Danielem Elsevirium, CIC I) C LXXVII. (8, 309, 6 ff.) 4°

1 Életéről, főbb műveiről l. HAUCK, Albert: *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche.* Leipzig, 1904. XV. 491–497.

Ez a szerző első nyomtatásban megjelent műve[2]; karteziánus szellemben íródott[3] s Poiret nevét széles körben ismertté tette.

A tárgyalt példány ép, félbőr kötésű. A címlap alján[4] két sornyi, áthúzott bejegyzés, csupán négy szó olvasható:

Ex libris Pauli Szőlősi[?] Franequaerae[?]

Szőlősi Pál (1661–1688) 1678-tól a debreceni kollégiumban tanult, contrascriba, majd senior,[5] peregrinációját 1684-ben Leidenben kezdte meg, majd 1685-től egy évig a franekeri egyetem diákja, hazatérése után Szatmáron volt rector.[6] A halálról szóló teológiai disputációját 1686-ban teszi közzé Franekerben, a praeses: Campesius Vitringa.[7] Szőlősi olvasmányairól jóformán semmit sem tudunk, az előkerült Poiret-kötet érdekes adalék kora szellemi áramlataiban való tájékozódásáról.

2. A könyv jelzete: 762.051, ép példány, díszítetlen pergamenkötésben.

Tartalmazza Descartes *Meditationes de prima philosophia* című művének első latin nyelvű kiadását (Amszterdam, 1678. Elsevir), annak függelékeit: az *Appendix*et, és a Gisbert Voetiusnek szóló *Epistolá*t; ezek után van kötve a *Tractatus de homine* (Amszterdam, 1677, Elsevir), szintén első kiadás.[8]

Az elülső kötéstábla verzóján a következő bejegyzés olvasható:

Est Johannis Pap Szathmári
Cui Christus in vita et morte lucet.
Timor D[omi]ni est initium sapientiae.[9]
Comparavit Amstelodami 1679, die 6. Augusti.

Szathmári Pap János (1657–1708) karteziánussága közismert tény, munkásságának egyik alapforrása éppen a *Meditationes,*[10] magától értődő, hogy vennie kellett egy példányt. Figyelemre érdemes viszont a vásárlás helye és kelte, amely új elemet tartalmaz Szathmári Pap németalföldi peregrinációjának időrendjére vonatkozólag.

Herepei János szerint Szathmárit 1680. február 28-án immatrikulálták a leideni egyetemen,[11] a bejegyzés tanúsága szerint hat hónappal korábban már Amszterdamban tartózkodott.

OJTOZI ESZTER

Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel. Aranka György, a Marosvásárhelyen 1793-ban megalakult Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkára (titoknoka) a társaság eredményes működése érdekében széles körű levelező hálózatot épített ki. A Marosvásárhelytől távol élő „munkás társakkal", illetve a nagyszámú tiszteletbeli taggal a kapcsolatot elsősorban levelezés útján tartotta fenn.

[2] CIORANESCU, Alexandre: *Bibliographie de la littérature française du dix-septième siècle.* Paris, 1966. III. 1639–1640. A második kiadás szintén Amszterdamban jelent meg, 1685-ben, Pierre Bayle kommentárajaival; a harmadik ugyanott 1715-ben.

[3] Poiret filozófiai nézeteit, azok fejlődését röviden ismertetik: ZIEGENFUSS, Werner – JUNG, Gertrud: *Philosophen-Lexikon.* Handwörterbuch der Philosophie nach Personen. Berlin, 1950. II. 302. részletes irodalomjegyzékkel.

[4] A címlapon még három kifakult, olvashatatlanná tett possessori bejegyzés van.

[5] THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár.* Pápa, 1908. II. 152.

[6] ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp. 1977. 615.

[7] RMK III. 3391.

[8] Minden részletre kiterjedő bibliográfiai leírásukat A. J. GUIBERTnek köszönheti a tudomány: *Bibliographie des oeuvres de René Descartes publiées au XVIIe siècle.* Paris, 1976. 61–63, valamint 202–203.

[9] Zsoltárok 111. 10. vers. hibásan idézve. Helyesen: „Initium sapientiae est timor Domini".

[10] TURÓCZI-TROSTLER József: *Magyar cartesiánusok.* Bp. 1933. 41–42.

[11] HEREPEI János: *Tótfalusi nagy tekintélyű ellenfele, Szathmári Pap János.* In: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Bp.–Szeged, 1971. 194–195.

Seelmann Károly gyulafehérvári (károlyfejérvári) városi tanácsos működése nyomtatásban megjelent munkái révén ismeretes. Életrajzi adatait nem ismerjük, mint ahogy teljes munkásságát sem, de nyomtatásban megjelent műveinek nagyobb része az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság ösztönzésére született meg. Arról a társaság sem tehetett, hogy – a korra és a szerző helyzetére jellemző módon – munkáinak jelentősebb része kéziratban maradt. Seelmann Károly azok közé tartozott, akik az elsők között csatlakoztak az erdélyi nyelvművelők törekvéseihez. Kapcsolata a társasággal addig folyamatos, amíg Aranka vezette a társaság ügyeit, de neve akkor is fel-felbukkan a jegyzőkönyvekben, amikor már mások vették át Aranka György örökét. A gazdag Aranka–Seelmann levelezésből mindössze 9 Seelmann-levél maradt fenn, ezeket ezúttal tesszük közzé. Ezek a levelek segítenek bepillantani annak a „munkás társnak" a személyiségébe, aki Aranka és Gyarmathi Sámuel mellett harmadikként ott szerepel a társaság által sajtó alá készített, de soha meg nem jelent első kiadvány-tervezet szerzői között. („Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságra való készületnek sengéje"); aki színháztól távol egyik legszorgalmasabb fordítóként eredményesen járult hozzá a pesti és kolozsvári magyar színészek műsorgondjainak az enyhítéséhez. Seelmann Károly Aranka buzdítására és felkérésére forráskutatásokat végzett a gyulafehérvári káptalan és katolikus püspök levéltárában; munkára serkentette a (szám szerint nem nagylétszámú, mindössze 3–4 tagú gyulafehérvári) tudós társaságot. Az első években a nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó Szentpáli István városi tanácsost, Burján Mihály káptalani kanonokot, később pedig a természettudományi kérdések iránt érdeklődő Mártonfi Antal katolikus papot.

A társaság egyetlen nyomtatásban megjelent kötete, *A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja* tartalmaz Seelmann-írást, de ezúttal a szerző megőrizte anonimitását; a tervezett és elkészített, de nyomtatásban meg nem jelent második kötetben Seelmann a gyulafehérvári csillagnéző torony leírásával lett volna jelen. Ez az eszmefuttatása is – mint sok más – kéziratban maradt az utókorra.

Utolsó itt közölt levelét mint főbíró írja, akit lefoglal a mindennapi munka, de érdeklődése a társaság iránt nem szűnik meg ez után sem; kapcsolatának lazulása a társasággal nemcsak Aranka fokozatos háttérbe szorításával párhuzamos, hanem egybe esik a társaság egyre erőteljesebben jelentkező válságával is. Seelmann Károly olykor-olykor vitatható szakmai kompetenciájával tipikus képviselője volt a jószándékú, tevékeny, a társaság célkitűzéseit tökéletesen megértő és vállaló értelmiséginek, aki távolból is eredményesen tudta szolgálni azt az ügyet, amelyet az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság vállalt és megpróbált megvalósítani.

1.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[1]

K[ároly]f[ejér]vár 30^{a} Januari '792.

Méltóságos Királyi Tábla Törvény Birája,
Drága Méltóságos Uram!

A' Méltóságos Urnak sub 25^{a} X$^{br.}$ [december] '791 és 15^{a} Jan. '792 meg jegyzett Két rendbéli nagyra betsülendő Uri leveleit, az elsőt ugyan 27^{a} a' másodikat pedig e mái napon egész Tisztelettel vettem, magamis tsudáltam illy' hoszszas tévelygéseket; de tsak ugyan meg-esett. Az elsővel vettem tsekély fordításom mellet tenni Méltoztatott Bőlts Jegyzéseit, a'mely mellet nem kimillet fáradságát mély alázatossággal kőszőnőm. Bár valahára határoztatnék meg a' Magyar nyelv, mert a'mint a' Méltóságos Uris tapasztalhatta a' mostani ujj Kőnyvek /: Kiváltképpen a' Magyar Országiak :/ meg meg annyi ujj Gramatikát, és külőmbőző orthographiát foglalnak magokban. *Az Ujj módi Gonosztevőt*[2] valójában érzékenységgel olvastam, a' Tárgynak válosztását, és a' reája tett Betses munkát nagyobbra betsűlőm, hogy sem azt ki-magyarázhassom. Az Isten hoszszabbitsa a' Méltóságos Urnak életét, és adjon erőt, egésséget tőbb Tárgyoknak-is ki-dolgozásokra. Hogy ha volnának még a' Méltóságos Urnál a' *Julia levelei*, és *A' Napnak négy részei a' Városba*[3] ugy nevezett nyomtatványokbol, alázatoson instálok, Méltóztassék ezekből

[1] A levél lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban OSZK Kt.) Quart. Hung. 1994/288–289.

[2] Színjáték 5 fevonásban. FENOUILLOT FALBAIR francia szerző művét ARANKA fordította magyarra (Kolozsvár, 1791.)

[3] *Júlia levelei Ovidiushoz.* Németből. ARANKA György fordítása. Kassa, 1790.

[4] *A napnak négy részei jeles példája a városban.* (Fordítás hely és év nélkül, valószínűleg Kassán, 1790-ben jelent meg.)

engemet kegyesen részesiteni, hogy ezen kintsekkel Könyveimet gazdagithassom. *A'* Vitéz Rendekről[5] irt munkámat most éppen tisztább[ra] irom; bátorkodom a' Méltoságos Urat alázatoson meg-keresni, merészelyek-é azont Elő-adás végett által küldeni? a' munka nagyotska, mert alig ha 60. árkusokra nem mégyen, ohajtanám pedig ez iráníis a' Méltóságos Urnak Bőlts Itiletét venni. Aki mély Tisztelettel maradtam a Mélttóságos Urnak

alázatos leg kiseb szolgája
Seelmann Károly

2.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[6]

Károlyfvár 25. Febr. 792.

Méltóságos Királyi Tábla Tőrvény Birája
Drága Méltóságos Uram!

A' Méltóságos Urhoz, e' foljo Esztendőben Bold.[og] Aszszony Havának [január] 30^{dik} napján botsátani bátorkodott levelemnek vételéről midőn nem kételkedném, ujjabb irással alkalmatlankodni merészlek, melyre egy neveletlen Jó Barátomnak kérése, és a' kőz Jónak elő-mozditása unszolnak.

Ez a' Jó Barátom[6] (a'ki nevét fátyol alatt tartattni kiványa) ennek előtte mint egy két Esztendőkkel, az akkori ugy nevezett *Bétsi Hadi Történetek'* most *M*[agyar] *Hirmondó* Társaságának eza Symbolum alatt: *Vis unita Fortior* egy általa készült Magyar Grammatikát küldőtt Bétsbe, mely most, az onnan érkezett tudositás szerént az Erdélyi Magyar Nyelv-mivelő Érdemes Társaságnál volna Elő-adás végett; mivel pedig ennek miben létéről semmi bizonyost nem tud, és két hellyeken annak utánna észre vett hibáit meg jobbbitani ohajtaná, kéreti én általom a' Méltoságos Urat, méltoztassék az emlitett *Symbolum* alatt lévő, 's petsét alá titkolt nevű Grammatikát kezemhez küldeni, hogy hibáit meg-jobbitván, azonnal én általom ujjra a' Méltoságos Urnak viszszá küldhesse. Egyszersmind kéreti, Méltoztassék igen rővideden meg-irni: hogy a' sokszor említett munkája iránt minő itélet légyen? hogy a'hoz képpest a' tisztában való iráshoz foghasson. Én részemről a' meg jegyzett utolso *sub 30^{a} Januarii* irt alázatos levelemre midőn kegyes válaszszát várvám, mély Tisztelettel maradtam

A' Méltóságos Urnak

leg kissebb Szolgája
Seelmann Károly

3.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[8]

Kfvár 18^{a} Martiy 792.

Méltóságos Királyi Tábla Tőrvény Birája
Drága Méltóságos Uram!

A' Méltóságos Urnak sub 3^{a} Marty Hozzám utasítani méltoztatott Uri levelét kűlőnős Tisztelettel vettem. A' Vis unita fortior Symbolum alatt készült Grammatikára valo kegyes utasitást alázatosan kőszőnőm, munkás lészek annak e' szerént valo fel-keresésében.

Ha a' nem sokára ki-jővő Betses készűlet gyenge tehetségemtől valami homált ne szenvedne, bátorkodom a' már készen állo Vitézi Rendekről irt munkámnak rővid foglalatyát el-küldeni, mely hogy tisztábban meg-tessék, a' könyvnek Summáját vagy-is a' Vitéz Rendeknek Lajstromátis hozzája tsatoltam. Ennek hoszszabb, vagy rővidebb meg jegyzését, a' Méltóságos Urnak Bőltsőn itilő tettzésére bizom.

[5] *Minden Európában, Ázsiában és Afrikában volt és mostan virágzó vitéz rendöknek tüköre, avagy rövid leírása.* Melyet hiteles könyv-szerzőkből és bizonyos tudositásokból egybeszedett és magyar nyelven kiadott. Kolozsvár és Szeben, 1793.

[6] OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/292.

[7] „Jó Barátom" mögött egy KERESZTÉLI nevű katolikus pap, professzor húzódik meg, akiről csak annyit tudunk, hogy részt vett a társaság munkájában; a *Hadi és Más nevezetes Történetek* című lap pályázatára 1790-ben „Vis unita Fortior" jeligével magyar nyelven készített *Magyar Grammaticát* küldött be. Egy időben csíkszentmihályi plébános volt, de a gyulafehérvári várban is papként, tanárként működött.

[8] OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/294.

Váiler[9] már ki jött, *Fánnit*[10] mely egy más Szomoru Játékkal edgyütt Hochmeister Urnál[11] kiadás végett vagyon, Méltóságod olvasta; ezekről minémű itilet, vagy emlités tétessék, ugyan a' Méltóságos Urnak kegyes tettzésétől függ. Mostan az ugy nevezett *Minister*[12] Érzékeny Játéknak forditásában munkálodom. A'ki meg-kűlőmbőztetett Tisztelettel maradtam

A' Méltóságos Urnak

alázatos Szolgája
Seelmann Károly

4.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[13]

Kfvár Sz. György H. (ápr.) 7dikén792.

Méltóságos Királyi Tábla Tőrvény Birája,

Drága Méltóságos Uram!

Méltóságos Balia Sámuel Urtol[14] küldött betses Uri levelét tisztelettel vettem, várom a' Tisztelt Urnak viszszá térését, a'midőnis a' parantsolt Extractusokot el fogom küldeni.

Alázatoson udvarlok a' Méltóságos Urnak második munkámnak egyik példájával, tudni illik Groff Essexnek Szomoru Játékjával,[15] mellyben a' találtato hibbákat méltoztatik nem nékem, hanem a' betü szedö' tudatlanságának, és a' Korrektor vigyázatlanságának tulajdonitani; mert mind ezen hibák az eredeti Kézirásomban szorgalmatoson el vagynak kerűlve. Ugyan azért /:az accentusokban, interpunctiokban, 's egyebekben esett fogyatkozásokot, 's változtatásokot ide nem számlálván:/ a' nevezetesebb hibákat a' Szomoru Játéknak végéhez tsatoltam, mellyből mennyire hibádzott légyen a' szedő, világoson megtetzzik. Ugy jár tőbbnyire a' nyomtatásnak idején. Ezzel magamat tapasztalt kegyességébe továbbrais ajálván meg-kűlőmbőztetett Tisztelettel maradtam

A' Méltóságos Urnak

alázatos Szolgája
Seelmann Károly

5.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[16]

Károlyfejérvár 17. Febr. 793.

Méltóságos K. Tábla Törvény Birája,

Drága Méltóságos Uram!

Esztendőnek tettzik én nékem azon idő, melly alatt tsekély pennám a' Mélttóságos Urat nem Tisztelhette, ennek pedig gátoló oka a' volt, hogy azon bővőbb tudositást, mellyet Méltóságod Kolosvárott a tudva lévő Kinder Freund czimű munkának forditása[17] iránt igért volt, mind e' mái napig ohajtva vártam. Jelentem tehát a' Méltóságos Urnak egész alázatossággal, hogy ezen nevezett Munkának Iső Ré-

[9] *Vailer és Aloysia.* Egy nézö-játék öt felv. ENGELBRECHT után fordította SEELMANN Károly. K[ároly]-Fejérvárott, 1791. Többször előadták Pesten és Kolozsváron is.

[10] *Fanni és Mendeville.* Érzékeny játék 5 felvonásban. (Kéziratban maradt.)

[11] Hochmeister Márton, ifj. (1767–1837) könyvnyomtató, nyomdász.

[12] *A' minister, egy érzékeny játék öt felvonásokban.* Fordította SEELMANN Károly Károly Fejér vár Szabad királyi Városnak egyik rende Tanátsossa. Kolosváratt és Szebenben. Nyomt. Hochmeister Márton. (dátum nélkül)

[13] OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/297.

[14] Balia Sámuel (1744–1796) a marosvásárhelyi Királyi Tábla bírája.

[15] *A' maga mátkájáért ártatlanul halált szenvedett Groff Essex.* Egy szomoru játék öt felvonásokban Melly Németből Magyarra fordittatott SEELMANN Károly által. Kolosváratt. Nyomt. Hochmeister Márton. (1793 körül).

[16] OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/290. (Hibás kézirattári sorszámozás!)

[17] *A jelesebb rendeken lévő nevendék gyermekek jó móddal lehető tanittatásokra való ut-mutatás, vagy a gyermekek barátja.* Egy heti irás. Melly a lispsiai 1776-béli ki-adás szerént, németből magyarra fordittatott. Első rész. (15 szakaszban. 1794.)

szét /:Melly 14. kötetekből áll:/ el végeztem, és minden orán Méltoságos Gubbernátorné[18] Aszszony ő Exczellentziájának el-küldőm, és ha tettsésére dolgoztam, a' többi Részeknek-is folytatását magamra vállalom. – A' Vitéz Rendek, ugy nem kűlőmben *Álmánzi*,[19] és *A' Hassiai Hadi Tiszt*[20] szomorú, 's vig Játékokis még a' Sajto alatt nyőgnek, reménylem mindazon által nem sokára léendő Kiszabadulásokot. – *A' Magyar Játék Szin*re[21] igen ohajtanék előre fizetni, de ettől a' helységünknek állása meg gátol: folyamodom annak okáért a' Méltoságos Urhoz azon alázatos kéréssel, méltoztassék nékem a' már ki jőtt, 's jövendő Részeket a' magokat elő adando alkalmatosságok által elküldeni, és engemet Praenumeransnak fel jegyezni; részemről szemes lészek, és az első alkalmatossággal annak árát in 2 Rf [rénforint] 54 × [krajcár] vagy ha több kivántatnék, a' Méltoságos Urnak fel küldőm. A'ki magamat tapasztalt kegyességébe továbbra-is ajálván, meg-kűlőmbőztetett Tisztelettel maradtam

A' Méltoságos Urnak

alázatos legkissebb Szolgája
Seelmann Károly

6.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[22]

Kfvár 2ª Április 793.

Méltoságos Királyi Tábla Birája,
Drága Méltoságos Uram!

A' Méltoságos Urnak 21ª datált igen Betses levelét, a' Nyomtatványokkal edgyüt vettem, mellyekben az I. és II. Részek, vagy kőtettek egészszen foglaltattak, 's azokat bé-is kőttettem, már nem tudom ez é az a' Magyar Játék Szin, mellyre praenumerálni kivántam? mert a' Czimja-is éppen ez: Meg vagyon tehát Méltoságodnak kegyességéből az I. és II. kőtetek, mellyeknek el-küldéseit, alázatoson kőszőnöm. De a' Levélben meg iratott Jelentés el-maradott, 's ez okbol az egész Esztendőre valo Praenumerationak árrát sem tudom, reménylem hogy erre többen-is találtatnának; én ezen munkának hozatalát félben nem szakasztom, hanem végig ohajtom a' Méltoságos Ur által meg kapni. A' Kassai Museumot még nem esmérem. A' Méltoságos Követ Urak igen-is itten jártanak, és a' Káptalan Archivumát meg-visgálták, a' többi kőzőtt azon Leveleknek néhai Benkő Lector Ur által lett ki-hányattatásait éppen ugy találták, a'mint az a' Méltoságos Urnak a' *Készületére* nézve meg irtam volt. Igen sajnálva értettem a' Méltoságos Urnak szemei fájdalmait, mellyeknek bizonyos meg gyogyulásaira ide rekesztek egy Prascriptiot, méltoztassék azt meg tsináltatni, 's annak vizével napjában 3. vagy 4 szer szemeit egy azzal ásztatott ruhával jol meg lotsolni, hogy a' szembe bé hasson. Ha a' fájdalom már igen el hatalmazott volna tehát a' fel rázott vizből egy néhány tseppet a' szemekbe kel tőlteni, 's éjszakára ettől nedvesittetett ruhákkal bé kőtni. Az orvosság ártatlan, 's bizonyára hasznos, mert számtalan beteg szemeket gyogyitott, jobb is lesz a' Király Kusoris viznél. Itten a' mi Patikánkban $12^{ször}$ tsinálják, mellynél többet a' Vásárhelyi sem kívánhat; tsak azt kel meg hagyni a' készitő Patikáriusnak, hogy a' Praescriptiobol semmit ki-ne hadjon. Azomban a' Méltoságos Ur magát a Gyertyázástol őrizze. Igen kűlőnős Tisztelettel maradok

A' Méltoságos Urnak

alázatos Szolgája
Seelmann Károly

[18] Gróf Bánffy Györgyné Palm Jozefa († 1814)

[19] *Almánzi.* Egy szomoru játék három felvonásokban. Fordította SEELMANN Károly... Kolosváratt és Szebenben. Nyomtattatott Hochmeister Marton... betűivel. 1793.

[20] *A Hassziai Hadi Tiszt Amerikában.* Vígjáték 2 felvonásban. Fordította németből SEELMANN Károly (1793).

[21] A 18. század végének legjelentősebb színdarab gyűjteménye, 4 kötetben 1792–1793-ban Pesten látott naapvilágot, szerkesztette ENDRŐDY János piarista paptanár.

[22] OSZK. Kt. Quart. Hung. 1994/296.

7.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[23]

K[ároly]f[ejér]vár. Kis Aszszony Hav[a]
3dik napján 1794. [augusztus]

Méltóságos Királyi Tábla' Birája,
Drága Méltóságos Uram!

Sz[ent] Jakab Havának 26dikától irott igen Betses Levelét a' Méltóságos Urnak különös tisztelettel vettem, mellyből az Érdemes Társaságnak zsendülő kezdetét nagy örömmel olvastam; adja az Isten, hogy meg ért, és bőv kalászszait arathassuk! – Lajos királynak említett Rendelése iránt, az Káptalan Leveles tárházában szorgalmatos voltam, de abban tellyességgel fel nem találtatik, lehet, hogy M[é]l[tosá]gos Püspök Ur Eö Ex[cellentia]ja Könyv-tárában meg vagyon, de az mostan zürzavarban helyheztetett, mivel az előbbeni helyéről ki mozdittatott, és az elszánt nyugodalmára még nem juthatott: Lehet ugyan, hogy valakinél ugyan csak fel találtatik, de hirtelenséggel mindenütt végére nem járhattam. – A' Dolgozó Társoknak fel keresésekben is szoros lévén az időm, arrol sem irhatok bizonyost. – Nagy György[24] Ur Grammatikáját ezen záratékban küldöm, 's e' mellet a' Gyermekek Baráttjából két Példával Üdvözlök a' Méltóságos Urnak, mellyeket magával együt alázatosan ajánl Méltóságodnak

Tisztelő szolgája
Seelmann Károly

U. I. Nagyon sajnállom, hogy a' Grammatikát Szentpáli[25] Urnak késedelme miatt nem küldhetem, midőn ezen jo alkalmatosság itt volt, de sőt tegnapis meg mondottam, hogy adja nékem által elküldés végett, de ma azt izente: Hogy a' Grammatica mellé még irni akar, 's a'mig azt el nem végzi, által sem adgya.

8.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[26]

K[ároly]f[ejér]vár. 1[a] X[bris] 1796. [december]

Méltóságos Királyi Tábla Birája,
Drága Méltóságos Uram!

Nem kételkedem, hogy a' parantsolt oltoványokat jol el vitték volna, mellyeket az időnek rővidsége miatt, nem lehetett speciesek szerint ki czédulázni, de azok kőzőtt a' specificáltak mind meg voltak.

M[éltosá]gos Lector és Kánonok Jangh[27] Ur hozott nékem a' Méltóságos Urnak grátziájából 3. darab Társoságbéli igen Betses Munkát, mellyekért alázatos Köszönetemet tészem. A' M[éltosá]gos Urnak ddto 25[a] 8[br.] [október] költ Levelét közlöttem az Astronomus Tisztelendő Mártonfi Antal[28] Urral, a'kitől mindeneket meg fogok nyerni. Ezen csillag néző Toronyrol, annak Instrumentumairol, Observatioirol, ugy erről a' Tudományrol s.s.t. készitett egy 4. Részekből állo Munkát Deák-nyelven, melynek Első Részét nyomtattyák itten, és már 11 árkus kijőtt a' Sajto alol; ugyan ezen Első Rész Januariusnak a' végén készen lészen.

Az emlitett 11. árkusokat nékem által adta, melyekből én most Magyarul egy Extractust készitek, és rövid idő alatt a' M[é]l[tosá]gos Urnak, egyéb jegyzéseimmel, és Munkáimmal, el fogok küldeni; mind

[23] Dr. Jancsó Elemér gyűjteményéből.

[24] Nagy György. Feltehetően az 1744-ben Nagyajtán született kolozsvári főiskolai tanár, bölcseletet és német nyelvet előadó nyelvészről van szó, akinek egy 1775-ben Bécsben kiadott latin nyelvű nyelvészeti munkáját (Elementa linguae Garmanicae in gratiam Hungaricae et Transilvanicae juventutis ex optimis auctoribus collecta) ismeri az utókor.

[25] SZENTPÁLI István gyulafehérvári tanácsos, a Nyelvmívelő Társaság munkatársa. Nagyszebenben 1795-ben latinul írt magyar grammatikát jelentetett meg. (*Grammatica Hungarica*).

[26] Dr. Jancsó Elemér gyűjteményéből.

[27] Jangh kanonok – ismeretlen személy.

[28] MÁRTONFFI Antal (+1799) a gyulafehérvári püspöki papnevelő intézetben az egyházjog tanára; külföldi tanulmányútja után a gyulaféhrvári csillagvizsgáló torony igazgatója. Munkája: *Initia Astronomicae Speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania*... (Albae-Carolinae, 1798.)

ezek a' Társoságnak 2dik Darabjában talán helyt fognak érdemelni. Ezt a' M[é]l[tosá]gos Urnak előre kivántam jelenteni.

Azon Exemplarokat, mellyeket Procurator Máté[29] Ur Számomra és Másoknakis Számokra hozott, még kezemhez nem vehettem; de reménylem azokatis meg kapom. Tekintetes Ajtai[30] Urat Tisztelem, s' kérem, Méltoztassék le jövetelekor, Számomra Méltóságos Grof Teleki Sámuel Ő Ex[cellenttia]ja Munkájából[31] egy Példát hozni, melynek árrát köszönettel meg fizetem.

Rövid idő alatt hoszszasobb irásokkal fogok alkalmatlankodni, addig is különös Tisztelettel maradtam A' Méltóságos Urnak

alázatos szolgája
Seelmann Károly

9.

Seelmann Károly levele Aranka Györgyhöz[32]

Károlyfejérvár, 17. 7$^{bris.}$ 797. [szeptember]

Méltóságos Királlyi Tábla Birája,
Drága Méltóságos Uram!

Ha késő nem lenne, küldöm a' Magyar Nyelv-mivelő Társaság Munkáinak 2^{dik} Darabjához, az ide valo Tsillag vizsgálo Toronynak rövid le irását. A' Harmadik Darabhoz bővöbben fogok irni, a midőn némely nevezetesebb visgálásokotis (observationes) ki jegyzek. Most meg vallom, hogy Fő Biroi Kötelességem nem enged sok időt az egyéb féle Munkákra. Különös tisztelettel maradván A' Méltóságos Urnak

alázatos szolgája
Seelmann Károly

ENYEDI SÁNDOR

Egy erdélyi pedagógiai kézikönyv 1802-ből. Az erdélyi nevelésügy egyik méltatlanul mellőzött kiemelkedő egyénisége Hari Péter,[1] akinek 1802-ben megjelent műve neveléselméleti irodalmunk jelentős alkotása. A mű a következő cím alatt jelent meg Kolozsváron:

A szigethi h. vallástételt tartók főoskolájának tanításbeli systemája. A tanuló s tanító ifjúság könnyebbítésére s vezéreltetésére. Kiadta Hari Péter mint a nevezett oskola rektora, egyik professora, s a nevelésnek egyik igazgatója.[2] Kolozsvárott. Nyomt. a ref. koll. bet. 1802. 4 r. Es.

A kötetet Hari Péter mint a máramarosszigeti református kollégium igazgatója tette közzé, miután átszervezte és újjáalakította az iskola szervezeti kereteit és a tanítás tartalmi módszertani struktúráját.

Hari szerint a nevelés célja a humanitás. Az embernek arra kell törekednie, hogy emberséges legyen. Ezt úgy érheti el, hogy mind erkölcsileg, mind értelmileg kiműveli magát, s így is viselkedik.

Az erkölcsi nevelést illetőleg Hari az Isten tiszteletét s az emberek szeretetét s tiszteletét tűzte ki célul. Ami pedig a fenyítéket illeti, erre vonatkozólag azt mondja, hogy „mentől inkább kimíveltetik a szív és értelem, annál kevesebb szükség lesz a fenyítékre, de mivel egészen elkerülni nem lehet, olyan legyen az, hogy a testnek ne ártson s a szívnek használjon."[3] Aki pedig a fenyítéket használja, úgy használja azt, „hogy a fenyítéket kapó mindörökké helyben hagyhassa, mihelyt a megértésre jut;" s az indulat megszűnik. Ne sértse továbbá a fenyíték a becsületérzést sem, s a fenyítőt vezesse a tiszta emberszeretet.

[29] Procurator Máté — ismeretlen személy.

[30] Ajtai András — az első években az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság egyik titkára volt. Később lemondott e megbízatásáról.

[31] TELEKI Sámuel (1739–1822) erdélyi kancellár, műve *Bibliotheca Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars I.–II.* Viennae, 1796. Valószínűleg erről a kiadványról van szó.

[32] Dr. Jancsó Elemér gyűjteményéből.

[1] Hari Péter pedagógiai munkásságáról ír KIS Áron: *Bethleni Hari Péter nevelési elvei.* = Magyar Pedagógiai Szemle 1881. 113–116.

[2] HARI Péter: *A szigethi h. vallástételt tartók főoskolájának tanításbéli Systemája.* Kolozsvár, 1802.

[3] Hari Péter: *i. m.:* 11.

„A büntetésnek s a jutalomnak célja egyedül a megjobbulás. Vigyázni kell, hogy az ifjú ne szokjék jutalomért vagy dicséretért teljesíteni kötelességét. A verést el kell távoztatni."

A fenyítékben meg kell különböztetni „a tanúlásért valót, az erkölcsért valótól; ebben keményebbnek, abban engedelmesebbnek kell lenni; sőt a tanúlás dolgában nem is kell fenyíteni senkit, kivévén az intést; ha csak ki nem jő, hogy valaki korhelysége, s engedetlensége miatt nem tanúl. Ekkor meg kell büntetni a korhelységet."[4] Hari az erkölcsi nevelést tartja a legfontosabbnak, s azt mondja, hogy „a ki ebben sokat csinál, a tudományos neveléssel is sokkal jobban halad."[5]

A vallásos nevelésről nincs különösebben szó Hari rendszerében. Nála inkább a vallásos érzés a fontos, nem pedig a vallás tételes ismerete.

Az értelmi nevelésnél szerinte az a fő, hogy az elme „minden tehetségei lassankint s erőltetés nélkül fejlődjenek." Egyik tehetséget azonban a másik hátrányára vagy a test kárára fejleszteni nem szabad. Legfontosabb az ítélő tehetség. „Ezért a gyermek először is anyai nyelvén tanúljon, azaz ismerkedjék meg anyai nyelvén a tudományok főbb vonásaival s így ha tovább nem tanúl is, mégis hasznos és okos ember lehet; könynyebben, unalom nélkül tanúl, mert érti a mit tanúl; a későbben is értelmesebb ember lesz s a dolgokra s egyes jelenségekre jobban fog figyelmezni s azok felett ítélni."[6]

Az értelmetlen tanulás ellen talán éppen annyit küzd, mint a pusztán kézikönyvekből való tanulás ellen. „A kincses tárba kulcscsal kell bemenni, de a kulcs nem kincstár: így van a könyvekkel is. A természetet és a dolgot magát kell tanúlni, ennek kulcsai a tudományok; melyeknek ismét magyarázói a jó könyvek."[7] A „regulák"ne elül járjanak, – mondja Hari –, hanem a példák után, és nem abból kell az ifjú előmenetelét megítélni, hogy a „regulákat" mint tudja, hanem mit olvasott már s miképen tudja olvasmányaiban a szépséget felfedezni."[8] Ezért a fiatalabb tanulókat igyekszik az olvasásra rászoktatni. Első dolog azonban, hogy az ifjaknak ízlésük legyen. Erre soha sem törekedhetnek a tanítók elég korán. „Már a magyar klassisban meg lehet azt kezdeni, sőt meg is kell. Csak jól megjegyezve, hogy jobb keveset jól, mint sokat rosszúl."[9]

A tanulás módszereinek megválasztásakor a következőkre kell ügyelnie a tanítónak. „Az erőltetés a tanulással nem szenvedhető. Szerettesd meg a gyermekkel a tanulást, ha akarod, hogy jól elé menjen: ez is pedig éppen az által érődik-el ha értelemmel tanul; mert minden nap előmentét önnön maga érezvén szükségképpen abból gyönyörűséget vészen."[10]

„Mérd meg a tehetségeit-is hogy mit birhat-el; és soha ereje felett semmit tölle ne kívánj."[11]

A gyermekek s ifjak olvasmányaiul a következő magyar könyveket ajánlja Hari. Csepcsányi *Hasznos Mulatságai, Oeconomia Vitae Humanae,* gr. Teleki József *Versei,* gr. Gvadányi és Budai Ezsaiás *Históriája,* Péceli *Meséi,* Salzman *Okosdi Sebestyén*je, Campe: *Amerika feltalálása.* Az esztétikai nevelés eszköz a szépírás a zene tanítása, mely utóbbinak a célja szerinte az erkölcsök szelidülése. És van még egy eszköze az esztétikai neveléshez, ez az úgynevezett házi-ipar. Hari szerint a rajzolás, festés, faragás, metszés, esztergályozás hasznos dolgok, „melyet, a ki tud, annak különösebb megkülönböztetése lesz".[12]

A testi neveléssel kapcsolatos elvei a következők:

„A Test a Léleknek eszköze, mellyel mind magának tapasztalást gyűjt; mind pedig munkálkodik: erre nézve a Testnek egészséges lételére igen nagyon kell figyelmezni. Szükség van erre nézve a tanítást úgy mérsékelni, hogy az elme nagyon ne fáradjon; mellyet nagyon segít a tárgyoknak okos tserélgetése: szükség néha nyugodalomra, vagy játékra, vagy tisztességes testgyakorlásra időt engedni; sőt a Tanító okosan kormányozza is ezeket."[13]

4 *Uo.* 28.
5 *Uo.* 31.
6 *Uo.* 36.
7 *Uo.* 40.
8 *Uo.* 44.
9 *Uo.* 46.
10 *Uo.* 59.
11 *Uo.* 59.
12 *Uo.* 61.
13 *Uo.* 30.

Épen ezért tehát különös gondot fordít a test épségére. Gondol a játékra, s a testgyakorlásra, utasításul adva a tanítónak, hogy a gyermek játékaiba ne avatkozzék, s ha mégis ezt szükségesnek látja, tegye úgy, „hogy a gyermek mindamellett saját tetszése szerént látszassék cselekedni." De az értelem túlfeszítésétől is óv, mint amely káros a test egészségére. Úgy kell tehát azt mérsékelni, hogy az elme el ne fáradjon, melyet nagyon elősegít a tárgyak okos cserélgetése.

A könyv második része az osztályok tananyagát és az ott használt tankönyvek leírását tartalmazza.

A műben lefektetett nevelés- és oktatáselméleti elvek korszerű ismereteket nyújtottak azoknak a tanulóknak, akik a máramarosszigeti kollégium elvégzése után lelkészi vagy tanítói pályára mentek.

FEHÉR KATALIN

Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaság. Fülöp Géza A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban (Bp. 1979) című alapos könyvében, miután felsorolta az 1833 előtt és után alakult kaszinókat, társalkodó egyleteket és olvasóegyesületeket (97–99. l.) az alábbiakat írta:

„Az előbbiekben közölt felsorolás közel sem tekinthető teljesnek. Kutatásaim során számos olyan kaszinóra, olvasóegyletre történő hivatkozásra akadtunk, amelyekkel kapcsolatos közelebbi adatokat nem sikerült fellelnünk, keletkezési, működési idejüket sem tudtuk megállapítani. Teljesebb képet az ország és az erdélyi, valamint felvidéki részek levéltárainak és könyvtárainak alapos átkutatása nyomán lehetne kialakítani. Joggal feltételezhető, hoggy az előzőekben felsorolt 165 különböző reformkori egylet 200 körülire növekednék."

A szerző feltevését saját kutatásaink is igazolták. A Heves Megyei Levéltárban őrzött egri jogakadémiai iratok között bukkantunk rá a *Napló könyve a' Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaságnak 1840-ig Évre* című dokumentumra, amelyet ismeretlen és adatgazdag volta miatt közreadunk.[1] A közölt dokumentum azért kerülhetett a Heves Megyei Levéltár iratai közé, mivel Polgár és Tiszapalkonya az egri egyházmegyében lévő települések voltak. Arra vonatkozóan, hogy miért pont az Egri Érseki Jogakadémia iratai közé került a napló, nem találtunk adatokat.

A dokumentum közlését indokolja, hogy a Polgár történetével foglalkozó eddigi helytörténeti irodalom nem említi. Az 1974-ben kiadott *Polgár története* című munka szerzői a dualizmus korára teszik az első helyi olvasóegylet alakulási dátumát. Ezzel kapcsolatban a következő megállapítás olvasható a könyvben: „Polgár vezető társadalmi rétege, a ≫város értelmesebbjei. . . a népnevelés szent ügyét — mely Polgáron a lehető leg rosszabb lábon áll — szívükre vevén≪ 1868-ban elhatározták, hogy egy ≫'olvasó társulati egyletet, vagyis Cassinót'≪ hoznak létre, társadalmi összefogás eredményeként." A tervezett egylet feltehetően csak 1876-ban alakult meg.[2]

A dokumentumban szereplő Polgár az Olvasó Társaság megalakulásának időszakában Szabolcs megyéhez tartozó mezőváros,[3] Tiszapalkonya pedig Borsod megyei falu volt.[4] Az anyagban olvasható Folyás, Szentmargita, Tikos Polgár határában lévő egri főkáptalani gazdasági központok voltak.[5]

Az anyagból kitűnik, hogy az Olvasó Társaság irányítói a helyi értelmiségiekből (papok, önkormányzati és gazdasági vezetők) kerültek ki. Az Olvasó Társaság tényleges működéséről nem találtunk forrásokat.

„Napló Könyve a' Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaságnak 1840-ik évre.

Mi alól írtak ezennel nyilatkoztatjuk: hogy 1840-ik Év Tavasz elő 2-ikán Polgár Mező Városában öszvegyűlvén magunkat a' becsület szent szava adásával egy Olvasó Társaság alakítására: az alább következő közös akarattal elfogadott Szabályok szerint elhatároztuk. Név szerént 1. Makay Bertalan mk.

1 Heves Megyei Levéltár. Az Egri Érseki Jogakadémia iratai. VIII–1/93. Vegyes iratok. — A dokumentum másolati példány.

2 *Polgár története.* Szerk. BENCSIK János. Polgár, 1974. 350.

3 *Uo.* 320.

4 *Uo.*

5 *Uo.* 341.

Polgári Alesperes Plébánus. 2. Nagy Balázs mk. Tisza-Palkonyai Plébánus. 3. Újlaky Antal m. sk. Polgári Ispány 4. Balog Ferencz Tisza Palkonyai Ispány. 5. Boros Mihály Tisz. Palkonyai Reform. Lelkész. 6. Szilvássy László mk. Polgári Írnok. 7. Thurgonyi Iván Péter sk. 8. Wilt Antal mk. Polgári Káplány 9. Seidl Alajos Polgári kereskedő. 10. Wörös József. 11. Zsiska Sándor mk. Folyási Ispány. 12. Hektig János polgári Gyakornok. mk. 13. Csorba András Szmargitai Tiszttartó. 14. Sinkovits Imre margitai Irnok.

Így alakúlva lévén az Olvasó Társaság ≫A Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaság≪ címjét adta magának, és ezután a' szükséges Tisztviselők választására tért illy renddel: Elnökké választott közös akarattal NI. Makay Bertalan Polgári Alesperes és Plébános Úr. Ellenőrré szinte közös akarattal N. I. Nagy Balázs Tisza-Palkonyai Plébános Úr. Ügyvivővé Nzetes Újlaky Antal Polgári Ispány, Pénz-tárnokká Nzetes Vörös József Polgári Énekész Úr, Jegyzővé és Könyvtárnokká úgy vélekedett az Olvasó Társaság, hogy a' Helybeli Tisztelendő Káplány Urak választassanak, név-szerént a' Jegyzői Hivatalra I. Wilt Antal Úr helybeli Káplány, Könyv-tárnokká pedig a' leendő I. másik Káplány Úr – Továbbá, minthogy Nzetes Csorba András sz. Margitai Tiszttartó Úr legközelébb azon ajánlatot tevé előttünk, hogy az Olvasó Társaság számára két folyóirásért előfizetni kész leend, ezen nemes lelkű ajánlatot hálással fogadván az Olvasó Társaság közakarattal a' fent tisztelt Tiszttartó Urat az ≫*Olvasó Társaság Pártolója*≪ címjével megtisztelni elhatározá, melly díszes címmel ennekutánna is mindazokat, kik az Olvasó Társaság eránt illy tetemes jótékonysággal lenni szíveskendnek, megtiszteltetni elrendelé.

A Hivatalt Viselők illető Jogai és Kötelességei

1-ör. Az Elnöknek joga vagyon minden Köz-Gyüllésekben előülni az alább elhatározandó évenkénti Gyülléseknek határnapjait kijelölni a' ne talán szükségessé válandó rendkívüli Gyűllést ki hirdetni, a' Tagokat a' Gyüllésekre tulajdon nevével aláírt Levél által meghívni, a' Gyűllések tárgyát előterjeszteni, a' közös határozatot ki mondani, ha időközben az Olvasó Társaság valamellyik Tisztviselő Tagja változna, a' megűrült Hivatalra a' legközelebbi Köz-Gyüllésig valakit ellátólag kinevezni, és a Társaság Pecsétjére, melly jelenleg Nagy Sándorral a' hordóból beszéllő Diogenest ábrázolja, lélekismeretes gondot viselni.

2-or. Az Ellenőr kötelessége a' Pénztárnok által viendő számadást, valamint szinte a' Pénztárt is évenként legalább kétszer megvizsgálni, a' Könyvtárt a' Társaság Folyó íratait, ha rendben vagynak e' megtekinteni, a' Naplót ha vallyon rendesen vezetik e? átnézni; Szóval ha a' Tisztviselők, az alább megírandó kötelességöket pontosan telljesítik-e felügyelni.

3-or. Az Ügyvivő gondoskodni fog arról, hogy az Olvasó Társaság Pénz-alapját minden tőlle kitelhető ártatlan módokkal nevelje, hogy a' Társaság által megrendelt Folyó-írások és Könyvek lehető legjobb móddal megszerettessenek; Ő fogja a' Társaság e' tárgybani levelezéseit vezetni és aláírni.

4-er A' Pénztárnok fogja a' kijelentendő gyüllésekben a' Tagokrúl az illető részvényt rendesen beszedni, az akármimódon a' Társaság javára begyűlendő pénzre lelkiismerétesen gondot viselni, azt semmi tulajdon haszonra a' Köz-Gyüllés engedelme nélkül nem fordítani, hanem a' Köz-Gyüllés által meghatározandó módon használni, pénzt csak az Elnök Utasítványára és minden esetre a' Köz-Gyüllések által meghatározandó tárgyakra kiadni; az Év lefolyása utáni első Köz-Gyüllésnek a Számadást bémutatni; mely ha helyes, joga leend annak további követeléséről magát a' Köz-Gyüllés által felmenteni.

5-or A' Jegyző tartozik minden Gyülléseken a' Naplót vinni; felolvastatni és azt a' Gyüllés után minél előbb a' Napló Könyvbe beiktatni, a' Társaság levelezéseit folytatni, minden esetre azonban az Elnök, vagy illetőleg az Ügyvivő aláírásával.

6-or A' Könyvtárnok köteleztetik a' Társaság Könyveire és Folyó-írásaira Szorgalmasan fölügyelni; azokat rendben tartani, azokat a' Tagoknak, de csak azoknak, az alább meghatározandó módon, és esetekben Térítvény mellett kiadni; és ha ezek annak idejében, és hibátlanul vissza nem adódnának a' Köz Gyüllésnek feljelenteni.

Alap Szabályok

1-ő § Az Olvasó Társaság minden Tagjai fejenként kötelezik magukat Évenként hat valóságos értékű forintok letételére olly móddal azomban, hogy a' Részvény egyik felét az első, másikát, a' második félévben kellessék csak kifizetni. A' jelen Évre különösen azt jegyezvén meg, hogy mivel az Évnek egy része már lefolyt, az idén csak a' félévi Részvényt fogják az illető Tagok beadni.

2-ik § Az Olvasó Társaság Évenként két Köz-Gyűllést múlhatatlanul fog tartani; az elsőt Tavaszutó valamellyik napján, a' Másodikat Őszutó elején. Fő tárgya lészen ezen Két Gyüllésnek az illető Részvények befizetése, és hogy ebben valami zavar ne történnyék az Elnök ezen Gyűllések napjait leg alább két

héttel előre a' Tagokkal fejenként tudatni fogja. Ugyan ezen Gyűllések alkalmával fog meghatároztatni, közös egyezés által, milly Könyvek vétessenek meg a' Társaság számára. Szinte ezen Köz-Gyűllésekben közös akarattal fog elhatároztatni minémű Folyóírásokat járasson az Olvasó Társaság.

3-ik § Ha azonban a' Tagok úgy kívánnák, hogy bizonyos könyv még a fent említett Gyüllések valamellyike előtt megszereztessék, akkor az Elnök azonnal Köz Gyüllésre hívhatja öszve a' Tagokat, ugyan ezt tehetvén akkor is, ha valami sürgetős eset fordulna elő.

4-ik § A' történtető zavarok eltávoztatása végett határoztatik, hogy az eféle Köz-Gyüllésekben a' jelenlevő Tagok mindenkor az egészet kötető erővel határoznak.

5-ik § Az Őszutó Havi Gyüllés egyéb tárgyai közé fog tartozni, évenként az Olvasó Társaság Tisztviselő Tagjait, ha' szükség, vagy a' Társaság közös akarattal kívánná újra választani.

6-ik § Minthogy az Olvasó Társaság több Tagjai hivatalos helyhezetöknél fogva elmozdíthatók, határoztatott; hogyha a' máshová menendő Tag, az Olvasó Társaság Tagja továbbra is megmaradni, vagy a' befizetett Részvényt a' Társaságnak át engedni nemakarná, az néki az illető időre visszafog fizetődni, az illy eltávozott Tag hivataljában következő azomban, minthogy a' többi Tagok minden kedvezéseiben egyszerre részesülhet, csak olly móddal vétetődik föl a' Társaság Tagjai közé, ha az akkori féléves illető részvényt hijjány nélkül leteszi. Ugyan az értétődvén azokra nézveis kik, akárminkor időközben ezen Társaság Tagja lenni óhajtanának.

7-ik § Az Olvasó Társaság gondoskodni fog arról, hogy a' Hírlapok hetenként rendesen meghozattasanak; minthogy pedig T. Palkonya helyheztetése úgy kívánja a' Hírlapok először oda fognak vitetődni, és 3 napig legfellyebb ott maradni, mellynek elteltével azokat Polgára által — küldeni köteleztetnek, hol 4 napig ismét használtatni, azután Margitára általfognak küldetni, mikoris a' Margitai Részvényesek az előbbi lapokat vissza fogják küldeni.

8-ik § A' vissza küldött Lapok azonnal a' Könyvtárnok kezelése alá kerülnek, kiis azokat a' Részvényes Tagok közűl, akár kinek, ha kívánni fogja Térítvény mellett kiadni köteles lészen, magában értetődvén, hogy az illy módon kivett Hírlapok vagy Könyvek huzamos ideig semmi esetre kint nem maradhatnak.

9-ik § Minden Tag tulajdon becsüllete kívánja, hogy ha a' Társaság Könyveit, és Hírlapjait magányos használásra kiveszi, azokról különös kímélettel gondoskodjék.

10-ik § Szorosan tiltatik a' Könyvtárnoknak valamint minden egyes Tagoknak a' Társaság Könyveit, vagy Hírlapjait a' Részvényes Tagokon kívül használat végett másnak akárkinek kiadni.

11-ik § Minthogy az Olvasó Társaság egyedűli czélja a' lelkimívelődés, azért Soha semmi esetben megnem engedődik az Olvasó Társaság szobájában /:melly nemes czélra jelenleg a' Nagy Érdemű Elnök Úr a' Parochiális Épület egyik szobáját által engedni szíveskedett:/ Kártya, vagy akármi más mulatság tárgyait nem csak használni, de bé vinne sem. — Ezek után Hálás érzettel fogadta az Olvasó Társaság, hogy mingyár alakúlása első napján M. I. Wilt Antal Polgári Káplány Úr a' Társaság javára egy csinos készülésű keveret vánkost ajándékozott, melly ugyan azon Társaság Pénztára megalapítására sors húzás által kijátszatni rendeltetett. Makay Bertalan mk. Polgári Al Esperes Plébánus mint Elnök.

SZECSKÓ KÁROLY

A Szegedi Napló megszűnésének előzményeihez. Egy lap megszűnése mindenkor bonyolult, több össztevős folyamat eredménye, s a finanszírozási gondoktól a politikai kényszerhelyzetek létrejöttéig sok minden befolyásolhat egy ilyen lépést. Kivált bonyolult volt az ilyesmi olyan átmeneti, felemás időkben, mint az 1920-as évek eleje, amikor — már túl a forradalmakon — a dualizmuskori liberális sajtónyilvánosság több eleme még élt, de már nagyon erősen jelentkezett egy etatista sajtóirányítási gyakorlat is, sőt egyre inkább ez utóbbi vált általánossá. A *Szegedi Napló* megszűnésének példája szépen mutatja ezt az átalakulást, s már csak azért is érdemes néhány adattal megvilágítani a nagymúltú — egykor Mikszáthot, Tömörkényt, Mórát is munkatársai között tudó — újság kényszerű bukását.

A megszűnés külső körülményei régóta ismeretesek. Péter László már 1955-ben, nevezetes, máig haszonnal forgatható tanulmányában[1] megírta a lényeget, ami röviden így összegezhető: Terescsényi György 1922 április 14-én „A Szegedi Napló nagypénteki számában ≫Nagypéntek≪ címmel merész, költői lendületű elmélkedést írt, melyben Krisztust mint a szegénység képviselőjét, a szegénység megváltóját jellemezte. [. . .] A kurzus szélsőjobb lapja, a [. . .] Szegedi Új Nemzedék április 19-i számában

[1] PÉTER László: *József Attila Szegeden.* Szeged, 1955.

≫Elégtételt!≪ című vezércikkében tajtékozva követelte a ≫renegát krisztusgyalázó≪ megbüntetését, s a ≫liberális, zsidó≪ Napló betiltását. Somogyi polgármester egyidejűleg megszüntette a lap utcai árusítását, ami néhány hét alatt teljes anyagi csődbe vitte az addigi kiadót, és egyben szerkesztőt, Engel Vilmost. Április 20-án [Engel] átadja a lapot ifj. Endrényi Imrének, a szerkesztést Szilassy Cäsarnak s bár azzal a reménnyel teszi, hogy a lap ≫hű marad azokhoz a tradíciókhoz, amelyek a negyvenötéves múlt parancsoló erejével köteleznek≪, már az április 29-i előfizető-toborzó fölhívás elárulja, hogy a lap a kormány támogatását tartja föladatának."[2] Ám az olvasóknak ilyen lap nemigen kellett, s az új kiadónak sem érte meg a *Napló* kiadása, így 1922. szeptember 24-én Endrényi Imre a lap megjelentetésének szüneteltetését jelentette be. Szeged – s egyben a vidéki újságírás – történetének egyik legjelentősebb lapja ezzel megszűnt, s lezárult, a város sajtótörténetének egy nagy fejezete.

A fölsorolt tények azonban nem magyarázzák meg Engel Vilmos (1881–1971) gyors és tökéletes kapitulációját (április 14-én jelent meg az inkriminált cikk, 20-án már új tulajdonos kezébe került a lap!). Az egyszerű gazdasági nyomás ily gyorsan aligha fejthette ki hatását. A gyors összeomlás az előzmények ismeretében válik csak érthetővé –, a *Szegedi Napló* ugyanis akkor már jó ideje szálka volt a kurzus szemében, s a lap pozícióját módszeresen gyöngítették. Az Országos Levéltár ún. K szekciójában, mely a miniszterelnökségi sajtóügyek iratanyagát is őrzi, több ilyen típusú dokumentum fönnmaradt.[3]

Aigner Károly főispán már 1921. június 6-án javasolta a miniszterelnöknek, gróf Bethlen Istvánnak, hogy tiltsa be a *Napló* ún. déli kiadását:

„A ≫Szegedi Napló≪ című politikai napilap – amely Szegednek XLIV. év óta, különböző irányt képviselő sajtóorganuma – ultraliberális szellemű munkatársainak erkölcsi és politikai meggyőződését hordja széjjel, sőt igen gyorsan még merészen és helykén destruáló vizeken evez.

Csekély számú lappéldányainak lelkes és elmaradhatatlan olvasói főleg a destruktív hajlamú emberek köréből kerülnek ki, és a lap keresztény irányzatú sajtóterméknek egy cseppet sem minősíthető. Mint a sajtótájékoztató-bizottság elnöke mondhatom, hogy nagyon sok bajunk van vele, úgyszólván naponta fehér ablakokkal jelenik meg. Főleg a déli kiadás ≫Homokóra≪ című rovata[4] tartalmaz sokszor az egyéni, a társadalmi és az államérdekre undorítóan visszataszító cikkeket. Így volt ez 1921. év április hó 26-án a 186. szám alatt kiadott ≫Homokóra≪ főcikk alatt megjelent ≫Nem azért reprodukáltuk≪ stb. című sajtóközleménnyel, valamint a f. év április hó 29-én 192. szám alatt kiadott számában megjelent ≫Homokóra≪ című közlemény[5] egy részével, melyekről a sajtótájékoztató-bizottság úgy találta, hogy azok az államérdeket közvetlenül veszélyeztetik, s mert a cikkek ennek ellenére mégis megjelentek, a kir. ügyészség a lappéldányok megjelenését mindkét napon 12 óra 40 perctől 3 óra 40 percig vagyis három órára megtiltotta. Az idevágó lappéldányokat tisztelettel ide mellékelem.

Kegyelmes Uram! Nemcsak a fertőzésre hajlamos olvasók lelkületének és gondolkozásának megóvása, de a jó ízlés biztosítása és a keresztény nemzeti irányzat követelte érdekek védelmében is azon tiszteletteljes előterjesztéssel vagyok, miszerint méltóztassék bölcs elhatározásával odahatni, hogy a ≫Szegedi Napló≪ déli kiadásának megjelentethetése lehetetlenné váljék.

Mint délutáni hírforrásra semmi szükség nincs, mert eltekintve attól, hogy a déli kiadás két oldalon sok hírdetés mellett hírt alig hoz, a kora délutáni hírszolgálatot teljes egészében és elfogadható módon ellátja a jelenleg megfelelő szellemben szerkesztett ≫Friss Hírek≪ című napilap, a kora esti hírszolgálatnak pedig a ≫Szeged≪ című napilap az elterjedt szóvivője.

Kénytelen vagyok leszögezni azt is, hogy a ≫Déli kiadás≪ a Szegedi Napló kiadó tulajdonosának Engel Vilmosnak, a reggeli főlap cégére alá bujtatott üzleti vállalkozása, s mint sajtótermék semmit sem ér, s minden egyes száma a jó ízlésű keresztény publikum éles kritikáját váltja ki."

[2] PÉTER László: *i. m.* 6. Vö. még PÉTER László: *A Szegedi Napló centenáriuma.* Somogyi-könyvtári Műhely, 1978. 1–4. sz. 83–86.

[3] OL K 26.

[4] Ezt a rovatot a kutatás szerint MÓRA Ferenc írta. Vö. VAJDA László: *Móra Ferenc vezércikkei.* Bibliográfia. Szeged, 1961. 1334–1419, 1421–1425, 1426–1442, 1444–1517, 1519–1534, 1536–1545, 1547–1587, 1589–1594, 1596–1606, 1608–1614, 1616, 1618–1621, 1623–1630, 1632–1646, 1648–1675, 1677–1706. és 1708–1713. tétel.

[5] VAJDA László ezeket is MÓRA írásának tartja.

Aigner Károly e „megkeresése" június 11-én érkezett meg a miniszterelnökségre, s Bethlen már 15-én intézkedett. A belügyminiszterhez intézett átiratában, megismételve és tömörítve Aigner főispán érveit, kérte a minisztert, „hogy a Déli Kiadás utcai terjesztési jogának megvonását sürgősen elrendelni méltóztassék".[6] (A „lap irányának dokumentálására" mellékelte az Aigner küldte két lappéldányt.) A miniszter helyett eljáró Viczián János helyettes államtitkár, bürokratikus lassúsággal ugyan, de végül július 29-én intézkedett. További intézkedés végett értesítette Szeged polgármesterét, Somogyi Szilvesztert (1872–1934), hogy betiltotta a *Napló* déli kiadásának utcai terjesztését.[7]

„További sürgős intézkedés végett értesítem, hogy Szegeden Engel Vilmos felelős szerkesztésében és kiadásában megjelenő ≫Szegedi Napló Déli Kiadás≪ című politikai, közigazgatási és irodalmi napilapnak Polgármester Úr által megadott utcai terjesztési engedélyt az 1914: XIV. t. c. 11 §-a alapján megvonom és nevezett sajtótermék utcai terjesztését megtiltom, mert az említett nemzetellenes irányú és az ország belsőrendjét és társadalmi békéjét veszélyezteti. Igen gyakran az egyéni és családi becsületre nézve is sérelmes közleményeket közöl. Különben is a kiadótulajdonos a 4578/1920 M. E. számú kormányrendelettel megállapított megjelenési engedély előzetes kikérését elmulasztotta.

Felhívom Polgármester urat, hogy erről nevezett lap felelős szerkesztőjét és kiadóját Engel Vilmos szegedi lakóst sürgősen értesítse. –"

Aigner főispán Bethlen István miniszterelnökhöz írott szeptember 26-i leveléből[8] tudjuk, a *Szegedi Napló* utcai árusítási jogának ez már a negyedik megvonása volt. (Aigner fanyalgott is, hogy – úgymond – ezek a betiltások nem érik el hatásukat, a *Napló* továbbra is destruál.) Levelének mégsem ez a legfontosabb információja. Van ugyanis egy mondata, amelyben azt panaszolja föl Bethlennek, hogy a *Szegedi Napló*val kapcsolatos intézkedésről csak az újságból értesült – azaz, de ezt már mi tehetjük hozzá, a főispáni szándékok s a miniszterelnökségi gyakorlat között láthatóan volt bizonyos diskrepancia. Bethlen – már idézett – intenciója jelentősen tompította a szankció élét, ami azt mutatja, hogy a kormányzó hatalom két „frakciója", a helyi és a központi akarat ez esetben érdemi különbséget mutatott, s közülük a központi akarat volt a „toleránsabb". Ez a különbség expressis verbis kiderül Pillich Andrásnak, az MTI szegedi fiókja vezetőjének a sajtófőnökhöz, Eckhardt Tiborhoz írott június 17-i leveléből is.[9] Ebben Pillich informálta főnökét a szegedi sajtóviszonyokról, s véleménye jól láthatóan eltért Aignerétől. A főispán lapalapítási terveitől eltérően, sőt vele némileg szemben állva, ő inkább a miniszterelnökség sajtóosztályának befolyását igyekezett növelni, s ezen cél érdekében fogalmazta meg javaslatait. A levélből kiderül, Pillich és Eckhardt (a meghatározó természetesen az utóbbi volt) azt akarták elérni, hogy legyen egy (vagy több) olyan lap Szegeden, amelyik „főbb vonalakban az irányítást a miniszterelnökség sajtóosztályától kapná és az alapításnál a [. . .] keresztény tőkeérdekeltség a részvények 51%-ában részesednék". Pillich ezért ellenezte Aigner (s védence, Endrényi Imre nyomdatulajdonos és lapkiadó) új lapot alapítani akaró szándékát, s úgy látta (s ezt javasolta mind Aignernek, mind Eckhardtnak), hogy „sokkal opportunusabb egy már létező lapot megszerezni s a mi szolgálatunkba állítani. E célra – fogalmazza meg javaslatát – legmegfelelőbb lenne a *Szegedi Napló*, a *Szegedi Új Nemzedék* és a *Szeged*."

Javaslata láthatóan mindhárom lap irányának átalakítását célozta (tehát a szélsőjobboldali *Szegedi Új Nemzedék*et is). A Naplóval kapcsolatban – s most ez illeszkedik be szempontjaink közé – a következő tervet vázolta föl:

„A *Szegedi Napló* tulajdonosa és irányítója Engel Vilmos egy neuraszthéniás cionista zsidó, aki a hirhedt ≫Homokórát≪ jórészt maga írja, s akit könnyű lesz valamely vad szamársággal beugrasztani. Vérszegénnyé lehet tenni a *Napló*t, ha legkiválóbb erőit, a páratlan Móra Ferencet, az ügyes Sz. Szigethy Vilmost és a tehetségesnek induló Terescsényi Györgyöt[10] átvisszük a mi lapjainkhoz. [. . .]

Konkrét javaslatom a következő:

6 Bethlen István a belügyminiszterhez, 1921. jún. 15. Másolat OL K 26.

7 Viczián János Szeged polgármesteréhez, 1921. júl. 29. Másolat OL K 26.

8 Aigner Károly Bethlen Istvánhoz, 1921. szept. 26. OL K 26.

9 Pillich András Eckhardt Tiborhoz, 1921. jún. 17. OL K 26.

10 Sz. Szigethyről és Terescsényiről lásd: LENGYEL András: *Arcok a szegedi sajtó történetéből. Sz. Szigethy Vilmos* = Szeged, 1990. 9. sz. 38–39.; PÉTER László: *i. m.*; PRESZLY Lóránd: *A szegedi népies írók.* Szeged, 1931. 23–24.

A *Szegedi Új Nemzedék*től vonassék meg a kormánysegély néhány hónapon át, hogy olcsóbban megvehessük; a Távirati Iroda az előfizetési díjat egyidejűleg duplájára emelhetné. Zsirkay eltávolítása után azután a lapot megfelelő kézbe lehetne adni, (esetleg Sz. Szigethy Vilmos) egyidejűleg Móra Ferencet, Terestyényit [így!] és Juhász Gyulát léptessük ki a *Napló*tól; adjon nekik a miniszterelnökség a sajtó-[a]lapból megfelelő kárpótlást háromhónapra. Miután a lapoknak a MTI.-vel szerződésük nincs, némi áldozat árán megtehetném azt is, hogy a *Napló*tól, amikor már halódik, hirtelen megvonnám a tudósítást, a katonai cenzuránál és interurbánközpontnál pedig keresztülvinném, hogy a legrosszabb kapcsolást adja nekik, illetve mindúntalan bontsa beszélgetéseiket.

Tekintve, hogy minden zsidó elsősorban üzletember, olcsón juthatnánk ilyenmódon egy régi nagy laphoz, amely Móra Ferenc személyében kitűnő szerkesztőt nyerhetne."[11]

Bár Aignerhez, kivált pedig Eckhardthoz és Bethlenhez képest Pillich politikai súlya nyilvánvalóan csekély volt, terve mégis kulcsot ad a későbbiek megértéséhez. Ő ugyanis mint az MTI szegedi fiókjának vezetője részben a miniszterelnökség sajtóosztályának helyi bizalmi embere, „képviselője" volt, részben pedig – Szegedre vonatkozóan – tanácsadója, szakértője. A politikai döntések „szakmai" előkészítése a jelek szerint rá, a helyismerettel rendelkezőre hárult. Ugyanakkor beosztásából fakadóan nyilvánvalóan csak főnökei intencióihoz igazodva tervezhetett. Terve tehát a központi szándékokról is árulkodik. S ő, bár mint leveléből láthatjuk, „mérsékeltebb" és taktikusabb volt, mint a helyi érdekeltségektől sem mentes Aigner vagy a *Szegedi Új Nemzedék*, céljai megvalósításához meglehetősen etikátlan eszközöket is igénybe szándékozott venni.

A *Szegedi Napló* 1922. áprilisi válságának részletes bemutatásához és megértéséhez természetesen még van mit kutatni. De azt már most kimondhatjuk, lényegében Pillich András „forgatókönyve" valósult meg. Mórát, Juhászt és Sz. Szigethyt ugyan lebecsülte, a rájuk „kiosztott" szerepet egyikük sem vállalta, sőt utóbb valamennyien a radikalizálódó *Szeged* munkatársai lettek. S a szegedi sajtó képe is némileg másképpen alakult, mint ahogy Pillich elképzelte. De koncepciója lényege, a *Napló* belülről való megbontása és fölvásárlással való eliminálása, „bejött". Eszközei pedig, minden jel szerint, az elkövetkező időszak sajtópolitikáját előlegezték.

Jellemző, hogy az ürügyül szolgáló Terescsényi-cikk kezelése maga is csak egyike volt az új módszereknek. Terescsényi György Magyar Lászlóhoz írott 1946. augusztus 1-i leveléből[12] ugyanis tudható, hogy az ő ügye nemcsak konstruált volt, de tévedésen is alapult. Azt hitték, más – „támadhatóbb" – szerző írta a cikket. „1919 tavaszán, vagy nyarán szerződtetett Engel Vili a *Szegedi Napló*hoz, és, mint emlékezel, ott dolgoztam egészen a sajtóperemig, ama bizonyos vallás elleni vétségig, amikor Iványek [Iván Mihály és csapata, a *Szegedi Új Nemzedék*] a ≫zsidó lapot≪ akarván megszüntetni és ≫t-i.≪ -szignómat Tonelli Sándornak vélve, megindították a hajszát." Tonellit ugyanis sokan zsidónak hitték (még Újvári Péter *Zsidó Lexikon*ában is szerepel), s a jobboldal elvei szerint mint zsidó támadható volt. A történelem fintora, hogy ez a stratégia duplán tévesnek bizonyult: Tonelli – családfáját több száz évre visszavezetni tudó – olasz család sarja volt, a neki, a „zsidónak" tulajdonított cikket pedig nem ő írta, hanem a szintén nemzsidó Terescsényi György.

Ez a manipulátori tévedés azonban nem mentette meg a *Szegedi Napló*t. A nagymúltú lap szükségképpen elvérzett a kormányzati akarat szorításában.

LENGYEL ANDRÁS — SIPOS JÓZSEF

[11] Pillich és Móra kapcsolatához érdekes adatokat közöl SCHELKEN Pálma: *Móra Ferenc levelei a régi emlékek között* = Petőfi Népe, 1978. márc. 17.

[12] Terescsényi György Magyar Lászlóhoz, 1946. aug. 1. Somogyi-könyvtár helyismereti gyűjtemény, Magyar László hagyaték.

FIGYELŐ

Klaniczay Tibor (1923–1992). A magyar irodalomtudomány Klaniczay Tibor személyében eddigi történetének talán legnagyobb szervezőjét vesztette el, aki sokoldalú tevékenységével tudományunk történetébe több vonatkozásban is beírta nevét, hiszen a régi magyar irodalom: a középkor, a reneszánsz és a barokk kutatása terén elért eredményei nemcsak itthon, hanem nemzetközileg is ismertté tették. Mégis úgy érezzük, hogy gazdag életművéből az utókor is azt fogja kiemelni – remélve természetesen, hogy lesz olyan utókor, amelyet a magyar szellemi élet múltja érdekelni fog –, amit mi, kortársai is leginkább tiszteltünk Benne: a magyar irodalom és kultúra múltjának korszerű, tudományos színvonalú feltárása érdekében kifejtett fáradhatatlan és szenvedélyes szervezői–irányítói tevékenységét.

Az Eötvös Kollégium és a kiváló tanárok – mindenekelőtt Horváth János – szellemi örökségével, a lényeget illetően a nehéz időkben is mindvégig jól sáfárkodó tudós pályája olyan korra esett, amelynek négy évtizedére nem volt jellemző nemzeti kultúránk és hagyományaink őszinte tisztelete. Csak taktikai és manipulációs okokból érdeklődött a berendezkedő hatalom az ún. „haladó hagyományok" iránt, ez azonban nemcsak a magyar művelődés története jelentős részének (pl. a magyar középkornak) az elsüllyesztésével járt együtt, hanem egész nemzeti kultúránk „átértékeléséhez", egy vulgáris, egyoldalú pártszemlélet kizárólagos uralmához vezetett. Ehhez járult 1956 után a hatalom részéről az a szorongás, amely nemzeti hagyományainkban a függetlenségi szellem és a nacionalizmus „kórokozóját" látta. Ezért következett be a magyar múlt értékeinek egyre nagyobb mértékű kiszorítása például az iskolakönyvekből: egész nemzedékek nőttek fel most már nem csak a magyar középkor, hanem – többek között – Balassi, Zrínyi, Pázmány, Bessenyei, Csokonai és csaknem az egész 19. századi magyar szellemi élet legkiválóbb személyeinek ismerete nélkül.

Klaniczay Tibor, bár tudományos kutatásai és eredményei már fiatalon méltó elismerést nyertek, felismerte, hogy számára a legnagyobb feladat fellépni az egész magyar szellemi életet a fenti okok miatt fenyegető elsekélyesítés és eljellegtelenítés ellen. Mindent elkövetett, hogy az 1956 folyamán kedvezőbbé váló légkörben létrejöjjön a Magyar Tudományos Akadémia keretében az Irodalomtörténeti Intézet, amelyet a legalkalmasabb bázisnak tekintett tudományszervező és hagyománymentő munkásságához. A forradalom leverése után azonban, az ismét zordabbá váló viszonyok mellett, személyi okok is hátráltatták elképzeléseinek megvalósítását: az Intézet élére valójában csak életének utolsó – sajnos már csonka – évtizedében került. Ekkor alkalma nyílt még nagyobb szívóssággal folytatni a már korábban is megkezdett és országos, sőt nemzetközi méretekben is kibontakoztatott szervezőmunkát. Szóban és írásban, bizottságokban és tanulmányaiban harcolt a magyar nemzeti hagyománynak mint az egyetemes emberi kultúra részének őrzése, ápolása, tudományos feltárása és az ifjúsághoz való eljuttatása érdekében. A technokrácia eufóriás éveiben szót emelt az egyoldalúságok ellen és küzdött a nemzeti hagyományokkal kapcsolatos feladatoknak az országos tudományos tervekbe történő beiktatása érdekében. És amikor, nem kis mértékben az ő kitartó küzdelmei nyomán, megvalósultak a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása" nevű kutatási főirány keretében a széles körű feltáró munka lehetőségei, számos, korábban megtorpant, vagy meg sem indíthatott tudományos kezdeményezés élvezte ennek hasznát. Monográfiák, szövegkiadások, bibliográfiák egész sora készült ezekben az években, kiterjesztve most már a kört az egész magyar múlt értékeire.

Klaniczay Tibor e munkálatok megszervezésével és támogatásával nemcsak irodalomtudományunk nagy hiányait akarta pótolni és nemcsak a múlt értékei iránti közönyt szándékozott megtörni, hanem

meg kívánta oltalmazni a magyar szellemi hagyományt attól a fenyegető lehetőségtől is, amely az atomkorszakban az unikális források esetleges pusztulása által következhetne be.

Nemzeti értékeink őrzésének, feltárásának a gondolatköre fordította Klaniczay Tibor figyelmét nagy könyvtárainkra is. Az ötvenes-hatvanas években felemelte szavát az ott lábra kapó vulgarizáló, tudomány- és hagyományellenes tendenciák ellen is. Nem kis részben neki köszönheti a *Magyar Könyvszemle* is, hogy az Akadémia keretébe kerülve, nem vált e kisszerű, de nagyhangú, legtöbbször a hivatalos kultúrpolitika által is támogatott törekvések áldozatává.

Halála túlságosan korán jött. Ma is nagy szükségünk lenne ösztönzéseire, barátságára, energikus személyiségére. Átalakuló korunk is nagyon rászorulna tudományos tekintélyére, felkészültségére, szenvedélyes hagyományszeretetére: azok ellenében is, akik nemzeti értékeinket csak szavaikkal, vezércikkekben tisztelik és azok ellen is, akik a magyar múlt szellemi hagyományainak ápolását elavult tevékenységnek tartják. Üzenete pedig mindnyájunknak szól és ma is időszerű: „A nemzeti hagyománynak a nemzeti tudatot erősítő szerepe együtt kell hogy járjon az emberiség egyetemes kultúrájának a népek egymásra utaltságára és egymás megbecsülésére indító hatásával."

KÓKAY GYÖRGY

Széchenyi István válogatott művei. A Magyar remekírók sorozatnak Széchenyi István válogatott műveit tartalmazó három kötetét[1] a születési bicentenáriumra szánta a Szépirodalmi Kiadó, de ez a szándék csak részben valósult meg. A kiadvány az utolsók között jelent meg a Széchenyivel kapcsolatos könyvek közül, s így lekéste az ünnepi megemlékezések kínálta figyelemfelhívásban rejlő lehetőségeket. Ez sajnos nemcsak üzleti szempontból jelentett veszteséget, hanem hátrányosan érintette a válogatás szerkesztője által megfogalmazott célt is. „Mindvégig arra törekedtünk tehát, hogy Széchenyit kiadványunkon keresztül történeti személyiségként mutassuk be, azaz olyan alkotóként, akinek a fő műve... maga az élete.... Ezért van, hogy írásait a következő lapokon nem műfaji vagy tematikai csoportosításban, hanem ... a keletkezésük időbeli egymásutánjának szigorúan megfelelő sorrendben nyújtjuk át az olvasónak... " A kellő időben való megjelentetéssel biztosítani lehetett volna, hogy a megemlékezések idején nem Széchenyiről, hanem Széchenyivel lehetett volna gondolatot cserélni, ellenőrizni a rá való hivatkozások jogosságát, hitelességét.

A kiadvány lehetséges olvasóinak és megvásárlóinak számbavételénél nem hagyhatók figyelmen kívül a fenti megállapítások, de a lényeget tekintve ez a háromkötetes összeállítás nem alkalmi kiadvány. Nem az évfordulóhoz kötött, pillanatnyi igényt kielégítő olvasmány. Önfegyelemmel párosított szellemi erőfeszítéssel lehetőséget nyújt az együttgondolkodásra Széchenyi Istvánnal, megállapításainak a korához kötött vagy általános érvénnyel rendelkező voltának utángondolására.

A szerkesztő Spira György, valamint Széchenyi és korának legavatottabb kutatói, Gergely András és Sashegyi Oszkár az eddig nyomtatásban megjelent Széchenyi-írásokból olyan válogatást jelentetett meg, amelyből visszatükröződik Széchenyi István magánemberi és közéleti arca. Széchenyi életének és működésének korszakai szerint a nagyobb művek mellett az ifjúkori írások, levelek, naplórészletek, országgyűlési és egyéb egyesületi szereplésekkor elmondott beszédek, valamint a miniszteri iratokból összeállított gyűjtemény hitelesen tanúskodik „a legnagyobb magyar" gondolatairól, cselekedeteinek mozgató erőiről, céljáról és nem utolsósorban az őszinte önmegismerésre törekvő ember lelki vívódásairól, a közjónak elkötelezett államférfi alkati adottságai által is behatárolt cselekvési lehetőségeiről.

A válogatás kényszerűsége természetesen azt is jelenti, hogy mind az érdeklődő olvasó, mind a szakember hiányol műveket, más napló-, vagy levélrészletet választottak volna egy-egy életrajzi tény vagy gondolati megnyilvánulás hangsúlyosabbá vagy árnyaltabbá tételére. Ez a válogatott művek eleve elfogadott velejárója. Egyben azonban osztatlanul egyet kell értenie mindenkinek: a kiadás legnagyobb értéke a harmadik kötetben most először teljességében közreadott *Önismeret* című Széchenyi-mű. Az 1857-ből való időrendi megjegyzések alapján datálható, de szinte megállíthatatlan mondatfolyamok a majdani *Ein Blicket* író Széchenyi lelki-szellemi erőgyakorlatának írásbeli dokumentumai. Egy renkívüli képességű agy ösztönös önfelkészülése a nagy szellemi teljesítményre, a végül is összeroppantó lelki megpróbáltatásokra.

[1] *Széchenyi István válogatott művei. 1–3.* Szerk. SPIRA György. Vál. jegyz. utószó: GERGELY András, SPIRA György, SASHEGYI Oszkár. Bp. 1991. Magyar remekírók.

Az *Önismeret* szövegét Sashegyi Oszkár gondozta. A műhöz készített jegyzetekben ismerteti a kézirat sorsát és az ebből adódott téves megállapításokat. A kéziratot Döblingben az 1860. március 3-án tartott házkutatás alkalmával Kiss Mártontól, Széchenyi írnokától kobozta el a bécsi rendőrség. Széchenyi halála után a kézirat 1–200. oldalát mint ártalmatlan írást visszaadták a jogos örökösnek, Tasner Antalnak. Családjától került a kézirat az Akadémia tulajdonába. Az *Önismeret* második, nagyobbik része, a 201–894. oldal nemzetközi levéltári egyezmény alapján a bécsi Staatsarchivból 1925-ben jutott a Magyar Országos Levéltárba. Az a tény, hogy a mű *Önismeret* és *Széchenyi Nagy Magyar Szatírája* címen eddig öt részben jelent meg, újból alátámasztja nemcsak Széchenyi István kéziratos hagyatékának, hanem általában a kéziratos hagyatékok gondozásának fontosságát.

A szakemberek számára Széchenyi István kéziratos hagyatékának sorsa, kéziratainak műfaja, jellege alapján nyilvánvaló, hogy a Széchenyivel kapcsolatos forrásanyag nem alkothat teljes, lezárt gyűjteményt. A tudatos gyűjtőmunka és a véletlen egyaránt hozzájárulhat a Széchenyi Istvánnal összefüggő kéziratos forrásanyag gyarapodásához. A háromkötetes válogatás ebből a szempontból is jelentős, mivel ráirányítja a figyelmet az életmű egészére. Az egyes írásokhoz készített jegyzetek elősegítik, hogy az olvasó eligazodjék a korban és Széchenyi eszmevilágában. Azonban éppen a jegyzetekből lehet a legerőteljesebben érzékelni, hogy mennyire hiányzik a kéziratos hagyatékon alapuló Széchenyi életmű II. világháborúval megszakadt kritikai kiadásának folytatása. Ez a munka azonban nem lehet ünnepi évfordulós program, hanem a magyar történettudomány egyik sürgető napi feladata.

KÖRMENDY KINGA

Göttingai boldog napok.[1] A 18–19. században a magyar szellemi életre oly nagy hatást gyakorló göttingai egyetemről a közelmúltban Göttingenben szép kis kötet jelent meg. Összeállítójának és kiadójának, Futaky Istvánnak főként az volt a célja, hogy a Magyarországon már jól ismert és sokat tárgyalt göttingai–magyar kapcsolatokról a német olvasóknak is tájékoztatást nyújtson. E célból főként egykorú, eredeti szövegeket kívánt felhasználni, mégpedig a göttingeni egyetem magyarországi és erdélyi hallgatóinak a várossal és egyetemével kapcsolatos írásait, emlékezéseit.

E tájékoztatási szándék kultúránk történetéről, kapcsolatainkról ma is nagyon időszerű. Ami a rólunk szóló ismereteket illeti ugyanis, ma sem sokkal kedvezőbb a helyzet, mint két évszázaddal ezelőtt volt. 1787-ben éppen egy volt göttingai magyar diák, Rát Mátyás így emlékezett[2] a német professzoroknak a magyarsággal kapcsolatos hiányos és téves ismereteire:

„Ipsi (Germani) quoties de vicina sibi gente, regioneque Hungara quidquam scribunt aut proloquuntur, quam misere, quam prepostere, quam false aut certe depravate fere omnia aut saepe ego, atque una mecum populares mei, cum Goettingae magni nominis in Germania Professores audiremus, nos comprimere, ne is cachinnos effunderemur, necesse haberemus."

A magyar diákoknak az elfojtott nevetése mögött persze sokkal inkább szomorúság rejlett, hiszen a magyarsággal kapcsolatos kultúrbarbarizmus vádjának már akkor nagy hagyománya és — sajnos, a nem túl jó indulatú informátoroknak köszönhetően — még nagy jövője is volt.

Nem ártott volna Rátnak e Göttingával kapcsolatos véleményét is belevenni az antológiába, hiszen a tőle származó kétsoros búcsúztató versike nem képviseli őt méltóan egy ilyen összeállításban. (Itt említem meg, hogy a 46. lapon közölt „Göttingai levél" nem Rát lapjában, hanem a bécsi *Magyar Hírmondó*ban jelent meg, 1792-ben.) Rát Mátyás ugyanis, miként az utóbbi évtizedek hazai kutatásai meglehetősen gazdagon dokumentálták,[3] nemcsak egyszerűen egy volt a göttingai diákok között, hanem 3 esztendei

[1] *„Selige Tage im Musensitz Göttingen".* Stadt und Universität in ungarischen Berichten aus dem 18. und Jahrhundert. Hrsg. eingeleitet und kommentiert von István FUTAKI. Göttingen, 1991. Vandenhoeck u. Ruprecht, 127 p.

[2] Matthias Ráth in suo Praenuncio Lexici Teutonico-Hungarico-Latini. 1787. — *Batsányi János összes művei.* Kiad. TARNAI Andor és KERESZTURY Dezső. Bp. 1961. II. 1. 471.

[3] Rát Mátyás göttingai kapcsolataival számos tanulmány foglalkozott. (L. pl. KÓKAY György: *Göttinga és a magyar újságírás kezdetei.* MKsz 1965. 141–150.; Uő: *Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori*

újságírói és publicisztikai tevékenységével a göttingai korszerű eszmék egyik leghatékonyabb magyarországi terjesztője volt. Megnyilatkozott ez nemcsak a Schlözertől kapott publicisztikai ismeretek alkalmazásában, hanem Heyne és más tanárok nyomán az anyanyelvvel, az irodalommal, a kritikával és a társadalommal kapcsolatos modern nézetei által is. Mindez bizonyára érdekelte volna a kötetke német olvasóit is, hiszen Németországban Schlözer óta mindmáig nagy tekintélye van a publicisztikatudománynak. Göttinga sokrétű hatása Rát írásaiban akkor is benne van, ha nem szerepel bennük a város neve.

A kötet egyébként gazdag tartalommal rendelkezik. Az értékes, egykorú dokumentumok — levelek, emlékezések, egyéb írások — elé Futaky István írt bevezetést. Ezt követően az első fejezet azokat a szövegeket tartalmazza, amelyek a várost és egyetemét az egykori magyar diákok szemével mutatják be. Ezt a neves göttingai professzorokról és a gazdag könyvtárról szóló írások követik; egy fejezet pedig a göttingai diákéletet mutatja be, téli és nyári szórakozásaival, kirándulásaival, utazásokkal. A szép kis kötetet — melynek létrejöttében elismerésre méltó szerepe volt a Georg-August-Universität mai vezetőinek — magyar írók és tudósok levelei fejezik be, melyek íróiknak a göttingai egyetemhez fűződő kapcsolatait dokumentálják.

KÓKAY GYÖRGY

A 900 esztendős Nagyvárad krónikája. Nagyvárad alapításának 900., I. László király szentté avatásának 800., a városnak a török uralom alóli felszabadulása háromszázadik évfordulója alkalmából igen szép kiadásban jelent meg Nagyvárad könnyel és vérrel írt krónikája.[1] Ugyan a munka műfaját nehéz meghatározni. Nevezhető forrásgyűjteménynek, a nagy kultúrájú város regényes történetének, adattárnak, antológiának, chrestomathiának, nyomtatásban megjelent vagy kéziratban található tanulmányokból, cikkekből válogatott szemelvények gyűjteményének stb. Hívjuk bárminek, az alkalmi díszkiadás a szerkesztő emberfeletti, a jó értelemben vett „kubikus" válogató munkája dicséretre és elismerésre méltó hasznos vállalkozás, szívet szorító mementó, hogy ne felejtkezzünk el múltunkról, a mű címe ellenére oly sokszor boldogtalan Váradról.

A könyv elé Tempfli József katolikus és Tőkés László református püspök írt elgondolkodtató, szép előszót. A szerkesztő a kiadvány „történeti részét" hat fejezetben tárja elénk. Az idézett szemelvények Váradnak és környékének, Biharországnak történetét a honfoglalástól a 20. század második évtizedéig szemléltetik. Sajnálatos, hogy az utolsó hetven évről nem beszél. Talán tapintatból, minthogy ez számunkra a leggyászosabb, legboldogtalanabb?

A könyvekből, tanulmányokból, cikkekből, oklevelekből, egykorú levelekből, emlékiratokból, más verses és prózai emlékekből, törvényekből, rendeletekből, szabályzatokból, sírfeliratokból, személyes vallomásokból stb. merített kivonaatok, adatok legnagyobb része valahol és valamikor nyomtatásban már naapvilágot látott. A kéziratokból vett szemelvények, mint pl. a 228–229, 282, 285. (az OSZK kézirattárából), a 442, 512–513. (OSzK Színháztörténeti Tár), 315–316. (OL), 244. (Bp. EK kézirattár), 286. (Kolozsvár RAk. Kt.) lapokon közöltek személyes kutatási eredmények. Valamennyi sziszifuszi munka tanúbizonysága!

A szerkesztő, *Utószava* szerint, a szemelvényekkel a város történetéről, kivált műelődéstörténetéről, de mindennapi életéről is képet kívánt adni. Szükségképpen vázlatos képet. „A korai korszakokban jóformán teljességre törekedtünk, a későbbi korokra vonatkozó művekből az anyag gazdagsága következtében válogatnunk kellett." Ez lehet az oka az egyes fejezeteknél a terjedelemben tapasztalható aránytalanságoknak. Hogy az első két rész 257 oldal (ehhez hozzá kell számítanunk az „Adalékok Várad művelődésének történetéhez. 1000–1660" című, szerkezetileg függelék-fejezet 32 lapját, mely az elöl álló szemelvények időbeli elhelyezésében, megértésében nagy mértékben segíti az olvasót), a 18. századról szóló 50, a 19.-ről szóló pedig 100 lap terjedelemben nyújt képet. Így azután annak a 18. századnak a bemutatása, amikor Várad „Magyarország legcsinosabb városainak egyikévé" lett, valamint a 19. századé, amikor gazdaságilag és kulturálisan modern várossá vált, hiányos; sokkal kevésbé árnyalt, mint az első fejezetekben. Még kevesebb szemelvény beszél a 20. század első és második évtizedéről. Bár ez a kevés kitűnő válogatás. Csak éppen nagyon lehangoló...

irodalmunk kezdetei = MTA I. OK 1966. 898–908. stb. Összefoglalóan: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei* (Bp. 1970) c. monográfiám 68–178. lapjain.

[1] *Boldog Várad* Szerk. BÁLINT István János. Bp. [1992.] Hét Torony Kiadó. 860 p.

Az 558 oldalt kitöltő „történelmi" részt még több érdekes fejezet követi. „... Az mennyei királyné asszony várassa Várad" cím alatt, 40 oldalon megismerhetjük a város műemlékeit. A várat, a nagyszámú templomot, köztük a mai, harmadik székesegyházat; történetüket, művészeti emlékeiket. Továbbá a püspöki palotát, a Kanonok-sort, a Múzeumot, a városban található emléktáblákat és szobrokat. A szerző az 1943-ban megjelent, Papp Lajos szerkesztette *Nagyvárad. Városismertetés*; néhányszor Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei* (Bp. 1932) című művekből veszi át a szemelvényeket.

Már a történeti részekben olvashaattunk váradi keletkezésű vagy vonatkozású versrészleteket, egykorú írásokból vett idézeteket. Külön fejezet („Nagyvárad, költők kedvese ... " 597–648) ad ízelítőt a költők, írók Várad ihlette alkotásaiból. Néhány Szent Lászlóról szóló ének, Szkhárosi Horvát Ádámnak a reformáció szellemét sugárzó két verse, Arany, Petőfi-költemények, Juhász Gyula, Emőd Tamás, Ady Endre, Nadányi Zoltán, Sinka István, Reményik Sándor, Horvát Imre, Dutka Ákos, Tóth István, Máté Imre versei képviselik a költészetet. A prózaírók (köztük Jókai, Ruffy Péter, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László) visszaemlékezésekkel, riportokkal szerepelnek.

A történelmi részben is sok illusztráció (rézmetszet, pecsét, címer, érem, sírkő, síremlék, térkép, templomi felszerelés, szobor stb.) váltja egymást. Ezenkívül külön képmelléklet emeli a kiadvány értékét. 183 kép, részletes, mindenről tájékoztató jegyzékkel. Számos középkorból származó egyházi és világi tárgy, jelenet, kódexlap, portré, fegyver, korsó, kehely, templom és más épület, térkép, népművészeti tárgy, viselet és ruhadarab, egyházi és világi méltóságok, színésznők és színészek, színpadi jelenetek, színlapok, családi fotók, piaci és utcai jelenetek stb., stb. Ady Endre újságírói igazolványa stb. A reprodukciók egy része színesben készült. Közülük igen sokat magántulajdonból sikerült a fáradhatatlan szerzőnek megszereznie. A képanyag összeválogatása jó. A képek minősége is elfogadható.

Bálint István kezébe jutott, és a kiadvány 735–757. lapjain meg is jelentette a nagyváradi utcák és terek elnevezéseinek lajstromát 1872 előttről, 1872-ből, az 1900–1920, 1920–1940 közti évekből, 1940–1944-ből. Elekes Irén összeállításában tartalmazza a kiadvány a Nagyváradon 1862 és 1944 között megjelent magyar lapok jegyzékét a szerkesztők nevével együtt.

A szakember a könyv legértékesebb részének valószínűleg az irodalomjegyzéket tartja. Ez is mutatja a szerkesztő munkájának mélységét. Bár az irodalmi jegyzék igen gazdag anyagot ölel fel, teljesebbé tehette volna pl. a Szent László hermájáról szóló gazdag irodalom bővebb idézésével, minthogy László Gyula véleményét e téren többen nem osztják. Véleményünk szerint a szerző kevés katolikus egyháztörténeti munkát tart számon; hiányzik pl. Némethy Lajosnak *A váradi római katolikus székesegyház* című munkája, továbbá Bach Nándor: *A nagyváradi m. kir. áll. főreáliskola története.*

A bibliográfia után találjuk a névmutatót, majd a szerző utószavát és a kiadvány rövid német nyelvű ismertetését.

Jól tudjuk, a teljesség igénye betölthetetlen. Egy ilyen jellegű munkában minden igénynek, érdeklődési körnek, ízlésnek eleget tenni lehetetlenség. Hasznos lett volna, ha a szerkesztő egyöntetűen, következetesebben jár el a szemelvények magyarázó jegyzetelésében. Helyenként a magyarázatok túlméretezettek, máskor meg nem látjuk a szóban forgó személy fontosságát, kilétét, az összefüggéseket; néha azt sem, kitől származik az idézet, hol lehetne rátalálni.

Bár a könyvben szó esik a Várad környéki, a bihari román betelepítésről, véleményünk szerint többet kellett volna nyújtania az unitusok, ortodoxok belső harcából, ennek következményeiről. A vallási megoszlás Várad tekintetében különösen jelentős volt, ezt nem érzékelteti kellőképpen a szerkesztő. Keveset tudunk meg az iskolaügyről, protestáns és katolikus vonatkozásban egyaránt. Hiányérzetet kelt az iskolai színjátszás elhallgatása, illetőleg mostohán kezelése Borsáti Ferencnek Rákóczi Zsigmondról eljátszott és nyomtatásban is megjelent barokk játékának legalább az előszavát szívesen olvastuk volna a korjellemző dokumentumok között. A jezsuiták színjátszó tevékenysége is több elismerést érdemelt volna. Nemkülönben Várad 18. századi püspökeinek kezdeményezései és eredményei az újjáépítésben. Helyet kaphatott volna az 1780-ban felállított jogakadémia, a század egyik legjelentősebb intézménye. Nem látjuk a „monográfiából", hogyan vált Várad a 19. század folyamán Magyarországnak minden tekintetben leglüktetőbb életű városává, szemben az egykori fővárossal, Pozsonnyal, az egyetemi város Kolozsvárral, vagy akár Nagyszebennel, Kassával.

A fólió nagyságú, külsőleg és nyomdatechnikailag egyaránt luxuskiadásnak mondható emlékkönyv borsos árát (1950 Ft) papírtakarékosabb eljárással bizonyára csökkenteni lehetett volna, így a mű több kézbe elkerülhetett volna. A gazdaságossági szempont érvényesülését az akadályozta, hogy minden dokumentum a könyvben új oldalon kezdődik. Így a nyomtatott szöveg számos esetben csak az oldal harmad-

részét foglalja el. (Pl. 32, 39, 43, 54–57, 82, 83, 91, 94–98. stb.) A könyv ára meghaladja az átlag értelmiségi olvasó anyagi teherbíró képességét. A mű példányszáma ismeretlen, félő azonban, hogy egy idő múltán féláron kerül forgalomba. Könyvpiacunkon ez egyre gyakoribb jelenség...

VARGA IMRE

Plakátok a Főváros utcáin 1900–1914. A Budapesti Történeti Múzeum kiállítása a Budavári Palotában, 1992. Régi plakátokat kiállítani mindig biztos közönségsiker. A Műcsarnok-beli 1960 és 1986 évi plakáttörténeti kiállítások is rengeteg látogatót vonzottak, de íme itt egy frissebb példa: a Legújabbkori Történeti Múzeum az elmúlt fél évszázad történetét plakátokon bemutató kiállítását eredetileg néhány hónapra tervezték, ám a nagy érdeklődés miatt több mint fél évig kellett nyitva tartani. Sokan nézték meg azt a kiállítást is, melyen a Budapesti Történeti Múzeum mutatta be értékes, de a nagyközönség elől eddig lényegében elzárt plakátgyűjteményének egy részét.

A jelenleg ismertetett kiállítás az 1900–1914 közötti évek plakátjait viseli címében, a sort azonban az Ezredévi Kiállítás patetikus hirdetménye nyitja. Ezután kronológiai sorrendben követik egymást a kiállított falragaszok. A sort négy olyan plakát zárja, mely stílusa szerint valóban ehhez a korszakhoz tartozik, de amelyek keletkezésének időpontja teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Az időrendtől egy esetben tértek el a kiállítás rendezői, amint ezt a szöveges ismertetőben közlik is a közönséggel: a századelő talán legnagyobb alkalmazott grafikusának, Faragó Gézának az alkotásait külön falon, összegyűjtve mutatják be.

Az anyagban nagyon sok a kiállításokat hírül adó plakát. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Műcsarnok-beli nagy, reprezentatív seregszemléi mellett láthatók a hivatalos művészetnél modernebb csoportosulások (KÉVE, MIENK) plakátjai is. (Ezek többnyire a Nemzeti Szalonban tartották bemutatóikat.) A különböző egyéni kiállításokon túl egyéb, nem képzőművészeti kiállítások plakátjaival is bőven találkozunk: ezek iparművészeti, kertészeti, állat- és gépkocsi-kiállításokra invitálnak. Sok az egyéb kulturális plakát is. A nagy színházak (Magyar Színház, Népopera, Népszínház, Vígszínház) hirdetményei mellett bőven találkozunk a századelő fővárosára annyira jellemző kabarék és orfeumok falragaszaival; a tízes években aztán megjelennek a mozi- és filmplakátok. Számos nyomtatvány hív sporteseményekre: lóversenyre, jégpályára, labdarúgó-mérkőzésre, autóversenyre. Jelentős százalékot tesznek ki a különböző társadalmi események (társas összejövetelek, bálok, ünnepségek, látványosságok) falragaszai is. Áruplakát szinte csak mutatóban található, ez azonban nem fejezi ki a valóságos arányokat. Láthatók különböző újságok és szállodák hirdetményei is.

A kiállított plakátok többnyire a szecesszió jegyében fogantak, ne felejtsük el, hogy a századelő uralkodó művészeti iránya hazánkban éppen az alkalmazott grafika (plakát, egyéb reklámnyomtatvány, exlibris, könyvborítók) terén hozta létre a legkiválóbb alkotásokat.

A plakátkiállítások, illetve az ezekről készült kiadványok, az egyedi hasonmások sikerének a titka abban rejlik, hogy ezek igen szuggesztíven idézik fel a nézők számára keletkezésük korát. Milyen világgal szembesülünk a várbeli kiállítás tükrében? Leginkább az idősebbek nosztalgiáiban élő „békebeli Budapestet" idézi, az orfeumok, kabarék, a kocsikorzós Stefánia, az „ujjé a Ligetben nagyszerű" városának hangulatát sugallja a kiállított anyag. Holott tudjuk, hogy a világ, az élet akkor sem volt ilyen idilli. Kétségtelen azonban, hogy a kor reklámgrafikája ezt nemigen tükrözte. Egyedül Bíró Mihály harsány munkásmozgalmi vonatkozású alkotásai képeznek kivételt, de ezekkel a kiállításon nem találkozunk. Ellenpontként talán érdemes lett volna ezekből is kiállítani néhányat.

Köszönetet mondva a Budapesti Történeti Múzeumnak, amiért lehetővé tette a nagyközönség számára e rendkívül érdekes kollekció megismerését, hajtsuk meg az elismerés zászlaját közel egy évszázad távlatából az egykori litográfiai műhelyek (Klösz, Kunossy, Seidner, stb.) vezetői és dolgozói előtt, akik a megvalósításban az alkotók méltó partnerei voltak. Ehhez tudnunk kell, hogy ebben a műfajban, a kőnyomásban, minden más sokszorosító eljárásnál fontosabb volt a tökéletes megvalósítás.

INDALI GYÖRGY

BIBLIOGRÁFIA

Válogatás a Könyvtártudományi Szakkönyvtár 1991-ben beszerzett külföldi könyveiből

Cenzúratörténet

KUHLMANN, Marie – KUNTZMANN, Nelly – BELLOUR, Hèlene: Censure et bibliothèques au XXe siècle. Paris 1989, Cercle de la Librairie. 349 p. (Collection Bibliothèques)

Nyomdászattörténet

KAPR, Albert: Johannes Gutenberg. Persönlichkeit und Leistung. Leipzig – Jena – Berlin, 1986, Urania Verl. 331 p.

Könyvtörténet

Bibliophilie und Buchgeschichte in Finnland. Aus Anlaß des 500. Jubiläums des Missale Aboense. Hrsg. von Esko HÄKLI und Friedhilde KRAUSE. Berlin 1988, Deutsche Staatsbibliothek. 197 p.

Kniga v sisteme meždunarodnyh kul'turnyh svazej. Sbornik naučnyh trudov. Moskva 1990, Vsesoûznaâ gosudarstvennaâ biblioteka inostrannoj literatury. 151 p.

Könyvkiadás- és könyvekereskedelemtörténet

Rasprostranenie knigi v Sibiri (konec XVIII – načalo XX v.). Sbornik naučnyh trudov. Novosibirsk 1990, Gosudarstvennaâ publičnaâ naučno-tehničeskaâ biblioteka. 163 p.

Knižnoe delo v Rossii vo vtoroj polovine XIX – načale XX veka. Sbornik naučnyh trudov. Sost. i red. O. N. ANSBERG. Leningrad 1990, Gosudarstvennaâ publičnaâ biblioteka imeni M. E. Saltykova-Ŝedrina. 143 p.

The book in Finland, 1488–1988. Helsinki 1988, Helsinki University Library. 64 p.

Sajtótörténet

VUKOVICS GÉZA – KALAPIS Zoltán: Újságírók kézikönyve. Újvidék 1989, Fórum, Magyar Szó. 115 p.

Olvasástörténet

KÖHLER, Ursula E. E.: Lesekultur in beiden deutschen Staaten. 40 Jahre – ein Vergleich. Geschichte, Theorie, Empirie. Teil 1–2. Frankfurt/Main 1990, Buchhändler-Vereinigung. VI, W2369–W2638. p. (Archiv für Soziologie und Wirtschaftsfragen des Buchhandels, 64–65.)

Könyvtártörténet

Der Bibliothekar zwischen Praxis und Wissenschaft. Bernhard Sinogowitz zum 65. Geburtstag. Hrsg. von Dieter SCHUG. Wiesbaden 1986, Harrassowitz. XI, 243 p. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen, 24.)

Bibliotheken und Aufklärung. Hrsg. vont Werner ARNOLD und Peter VODOSEK. Wiesbaden 1988, Harrassowitz. IX, 212 p. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, 14.)

EL-ABBADI, Mostafa: The life and fate of the ancient Library of Alexandria. Paris 1990, Unesco, UNDP. 250 p.

FLEMMING, Thomas: Berliner Bibliotheken einst und jetzt. Berlin 1988, Deutscher Bibliotheksverband e. V. 116 p.

HAPPEL, Hans-Gerd: Das wissenschaftliche Bibliothekswesen im Nationalsozializmus. Unter besonderer Berücksichtigung der Universitätsbibliotheken. München, etc. 1989, Saur. 190 p. (Beiträge zur Bibliothekstheorie und Bibliothekgeschichte, 1.)

KOVIJANIC, Gavrilo: Arhivska grada o Narodnoj biblioteci u Beogradu, 1821–1944. Knjiga 1., 1821–1881. Beograd, 1990, Narodna biblioteka Srbije. XXX, 767 p.

LUTOVA, K. V.: Biblioteka Akademii nauk SSSR. K 275-letiû pervoj gosudarstvennoj naučnoj biblioteki Rossii. Leningrad 1990, Biblioteka Akademii nauk SSSR. 113 p.

Mestská knižnica v Bratislave, 1900–1990. Zodp. prac. Jana LOBOTKOVÁ. Bratislava 1990, Mestská knižnica. 128 p.

MURISON, William John: The public library. Its origins, purpose, and significance. 3. ed. London, 1988, Bingley. X, 251 p.

OBBENS, Carla: Bibliotheken en Leeszalen in beeld. Zaltbommel 1990, Europese Bibliothek. 80 p.

SCHOCHOW, Werner: Die Preussische Staatsbibliothek, 1918–1945. Ein geschichtlicher Überblick. Mit einem Quellenteil. Köln – Wien, 1989, Böhlau. XII, 170 p. (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, 29.)

SEIDEL, Werner: Baugeschichte der Niedersächsischen Staats- und Universitätsbibliothek in Göttingen, 1734–1953. Göttingen, 1953, Häntzschel. 40 p. (Hainbergschriften, 11.)

Steffenhagen und Harnack. Eine bibliotheksgeschichtliche Parallele. Nach Aktenstücken, Briefen und persönlichen Erinnerungen. Bearb. von einem Göttinger Bibliothekar. Göttingen 1940, Häntzschel. 84 p. (Hainbergschriften, 8.)

Die wissenschafliche Bibliothek. Traditionen, Realitäten, Perspektiven. Festschrift für Oswald Stranziger zum 65. Geburtstag. Hrsg. von Heinz HAUFFE, Karin HELLER, Walter NEUHAUSER. Innsbruck – Wien 1990, Tyrolia-Verl. 358 p. (Biblos-Schriften, 153.)

RÁCZ ÁGNES

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1991-ben

Rövidítések:
KvtFigy. = Könyyvtári Figyelő
Kvt. = Könyvtáros
MG = Magyar Grafika
MKsz = Magyar Könyvszemle
A magyar nyelv és kultúra = A magyar nyelv és kultúra a Dunavölgyében. A II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Bécs 1986. szeptember 1–5. elhangzott előadások. Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum. Vorlesungen des II. Internationalen Kongressus für Hungarologie, Wien 1–5 September 1986. Szerkesztette JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, SEIDLER Wolfram. Budapest–Wien: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1989.

Általános és elvi kérdések

CSOMOR Tibor: Budapest helytörténetének bibliográfiai műhelye = KvtFigy. 36. 1990. 5–6. 550–563.

FERENCZY Endréné: A hungarika-kutatás alakulása a nemzeti könyvtár tevékenységében = Kvt. 41. 1991. 2. 69–75.

FERENCZY Endréné: Az általános nemzeti retrospektív bibliográfia. Eredmények, feladatok, módszerek = KvtFigy. 36. 1990. 5–6. 453–464.

Kiskőrös helytörténeti monográfiája. Írták ARACZKI László, ÁDÁM Sándor et al. Kiskőrös 1989, 648 p. ill. (A helyi könyvtárakról, sajtóról, nyomdákról 205–236.)

KOROMPAI Gáborné: A helytörténeti, honismereti bibliográfia sorsa Magyarországon = KvtFigy. 36. 1990. 5–6. 535–549.

KOVÁCS Ilona: A 20. századi külföldi magyar személyiségek bibliográfiai adattára. Hungarika névkataszter – Index bibliograficus Hungaricus = KvtFigy. 36. 1990. 5–6. 473–479.

KOVÁCS Ilona, FARAGÓ Lászlóné: Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke. Liste der ausländischen Bibliotheken in denen sich Hungarica-Material befindet. 1. Ausztria – Österreich. 2. Német Demokratikus Köztársaság – Deutsche Demokratische Republik. 3. Német Szövetségi Köztársaság – Bundesrepublik Deutschland. 4. Svájc – Schweiz – Suisse. Lichtenstein. Budapest, OSZK 1990. 4 db.

LÁNG József: Az irodalomtudományi bibliográfiai kutatások eredményei, s e kutatások néhány problémája = KvtFigy. 36. 1990. 5–6. 516–522.

LISZTES László: Áttekintés a hazai bibliográfiai tevékenység harminc esztendejéről = KvtFigy. 36. 1990. 5–6. 409–420.

VICZIÁN János: Magyar írók élete és munkái. Múlt, jelen, jövő és ajánlások a helyismereti személyi adattár készítéséhez = KvtFigy. 36. 1990. 5–6. 465–472.

Bibliográfiák, katalógusok, repertóriumok

DÉKÁNY Endre: Magyar Nemzet. 1938 augusztus 25. – 1944. március 22. Repertórium. Budapest: PIM 1990, 491 p.

DÖRNYEI Sándor – SZÁLKA Irma: Régi Magyar Könyvtár III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANDT Árpád. Pótlások, kiegészítések, javítások, 2. füzet. Budapest: OSzK, 1991. XV, 321–640.

GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította id. SZINNYEI József. Új sorozat. Írta és összeállította GULYÁS Pál. Sajtó alá rendezte VICZIÁN János. VII. kötet Ebeczky Béla – Ézsöl Mihály. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet – MTA Könyvtára – PIM, 1990. CI, 846 p.

HELTAI János: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó és könyvkötészeti szakirodalom 1989-ben = MKsz 106. 1990. 3/4. 160–169.

KAPOSVÁRI Györgyi: Múzeumi levelek. Repertórium 1–50. szám. Szolnok 1988, 144 p.

KÁRÁSZ József: A Viharsarok című lap repertóriuma 1953. Hódmezővásárhely: Németh László Városi Könyvtár 1990, 119 p.

KERTÉSZ Gyula: A magyar időszaki kiadványok egyedi repertóriumai. Annotált bibliográfia. Bp.: OSzK KMK 1990, 415 p.

KŐSZEGHY Péter: A megőrzendő múlt. A Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása című kutatási program tevékenysége és az általa támogatott forráskiadványok jegyzéke. 1983–1990. Összeállította KŐSZEGHY Péter, PETNEKI Áron, SCHULCZ Katalin. Bp.: 1990, 82 p.

LAKATOS Éva: Magyar irodalmi folyóiratok. Tájékoztató–Ugocsa. Bp.: PIM. 1991, 2717–3020. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei 31–34.)

PALLOS Éva: A Honismeret 1–15. évfolyama (1972–1987) összesített repertóriuma. Sajtó alá rendezte GAZDA István Bp.: Honismereti Szövetség 1991, 83 p.

PAPP, Géza: Die Quellen der „Verbunkos-Musik". Ein bibliographischer Versuch. = Studia Musicologica 32. 1990. 1/4. 55–224.

POLOMIK, Tünde: Quellen zur Erforschung der Tätigkeiten und Rollen von Militärorchestern in Bosnien und Herzegowina zur Zeit der österreichisch-ungarischen Regierung (1878–1918) = Studia Musicologica 32. 1990. 1/4. 38–408.

SALIGA Lászlóné: Antik tanulmányok. Repertórium, 1979–1988. Szeged: JATE Központi Könyvtára 1990, VII, 110 p.

SOLTÉSZ Erzsébet – VELENCZEI Katalin – W. SALGÓ Ágnes: Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok. (Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae.) Budapest: Országos Széchényi Könyvtár 1990, LIV, 3257 p. (3 kötetben)

SOLTÉSZ Ida: Szabolcs-Szatmár megyei könyvtári híradó: Repertórium 1974–1988. Nyíregyháza 1989, 36 p.

SZABÓ Sándor: A Balatoni Szemle annotált bibliográfiája az 1942–44. évekből. Keszthely: Castellum Kiadó 1990, 40 p.

K. SZOBOSZLAY Ágnes: Mutató a Magyar Nyelvjárások 11–25. kötetéhez. Debrecen 1991, 84 p. (A Debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 59.)

TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: Új forrás 1969–1988. Repertórium. Tatabánya: József Attila Megyei Könyvtár – Új Forrás Szerkesztősége 1990, 333 p.

TÓTH Etelka: Nánási Szabadság. 1946. július 12 – 1949. március 11. Repertórium. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár 1987. 328 p.

VARGA András: Régi könyveink és kéziratainak katalógusai. A szegedi minoriták könyvtára. Kataloge unserer Altbücher und Handschriften. Die Bibliothek des Minoritenkonvents in Szeged 1991, 64 p. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria Tomus XI. Fasciculus 4.)

Cenzúratörténet és más jogi szabályozások

HERBAI István: Gerő Ernő és az irodalompolitika = Kortárs 35. 1991. 8. 79–82.

B. NÁDOR Orsolya: Jónás Ninivében. Egy meg nem jelent regény története. Bözödi György írószövetségi pere, amelynek következtében háborús bűnösnek nyilvánították = Tiszatáj 45. 1991. 5. 21–35.

KABDEBÓ Lóránt: Szabó Lőrinc igazolási pere a magyar újságírók szövetségében = Új Irás 31.1991. 3. 66–80.

Z. SZALAI Sándor: Egy napos délután = Új Írás 31. 1991. 3. 26–27.

Betűmetszés

CARRA, Leopoldo: Egyszerűség a tipográfiában = MG 35. 1991. 12–13.

CIAVARELLA, Angelo: Az elegancia és a harmónia iskolája = MG 35. 1991. 2. 14–15. (Bodoniról)

CUSATELLI, Giorgio: Bodoni, a betűsorok mágusa = MG 35. 1991. 2. 10–11. ill.

FARINELI, Leonardo: 1963: az első Bodoni Múzeum Olaszországban = MG 35. 1991. 2. 8–9., ill.

NN: Giambattista Bodoni életéről = MG 35. 1991. 2. 2–3. ill.

NN: A veronai Giovanni Mardersteig Bodoni méltó utóda = MG 35. 1991. 2. 36–48. ill. (Fotóriport az 1990. jún. 23. – aug. 12 közti Mainzi kiállításról)

SZÁNTÓ Tibor: Emlékezés egy jeles magyar betűmetszőre = MG 35. 1991. 2. 19–27. ill. (Bikfalvi Falka Sámuelről)

Nyomdatörténet

Általános kérdések

HAIMAN György: Typo-grafológia = Kritika 1991. 3. 5–7.

PETŐCZ Károly: Jubileumi megemlékezés a nyomdászat 550 éves feltalálása alkalmából tartott ülésen = MG 35. 1991. 3. 4–9.

15–18. század

BORSA Gedeon: Új példánya került elő az első hazai nyomtatványnak = MKsz 106. 3/4. 129–131.

BORSA Gedeon: Vitéz János és a könyvnyomtatás = MKsz 107. 1991. 1/2. 113–116.

DELBÓ Rita: Pécsi olasz nyomtatvány 1781-ből (Pierio Laurindo, azaz Domenico Carafa di Massa Nuova canzonéja Esterházy László Pál püspöki beiktatására) = MKsz 107. 1991. 1–2. 126–127.

DIGLICS György: A könyvnyomtatás feltalálása és a visoli officina = Borsodi Műszaki-Gazdasági Élet 35. 1990. 3. 16–19.

V. ECSEDY Judit: Újabb adatok a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez = MKsz 107. 1991. 1/2. 41–61. ill.

FARKASDY Dezső: A Károlyi-Biblia keletkezéséhez = Irodalomtörténeti Közlemények 94. 1990. 5/6. 700–710.

FERENCZI Ilona: Musikalische Rechtschreibung und „Variierung" in ungarnsprachigen Gradualen des 16–17 Jahrhunderts. = Studia Musicologica 32. 1990. 1/4. 41–53. (Huszár Gál)

IVÁNY Zoltán: Adalékok Dévai Bíró Mátyás Orthographia Hungarica című művéhez = Magyar Nyelv 87. 1991. 4. 439–447.

KÁLDOS János: Adalékok az RMNy I. kötetéhez = MKsz 106. 1990. 3–4. 156–158.

ŐRLEYNÉ FUTÓ Enikő: A nagyenyedi nyomdászat a 18. században = MG 35. 1991. 3. 31–34. ill.

V. MOLNÁR Zoltán: 450 éve jelent meg Sylvester János Új Testamentuma = Vasi Szemle 45. 1991. 3. 457–459. ill.

19–20. század.

ERDÉSZ Ádám: Szétváló utak. (Kner-levelek Gyomáról és Chicagóból) = Kőrösök vidéke. Honismereti Füzet 1990. 98–124. ill.

FIAS István: Emlékezés Győr nyomdáira. Győr: Széchenyi Nyomda, (1988) 136 p. 13 t.

FOKI Ibolya: Adatok a zalai nyomdászat történetéhez 1860–1900. = TURBULY Éva: Zalai Gyűjtemény 31. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár 1990. 281–302.

GYIMESI Endre: A Zala megyei nyomdászat kezdetei. 1820-tól a kiegyezés időszakáig. = TURBULY Éva: Zalai Gyűjtemény 31. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár 1990. 229–262.

HAIMAN György: Rippl-Rónai József és a Kner család kapcsolatáról = MKsz 107. 1991. 1–2. 148–150.

HARSÁNYI László: A nyomdaipari szakképzés története = MG 35. 1991. 5/6. 36–48. ill.

KÜRTI Katalin, Sz.: Ruzicska Gyula. (1859–1931) = Erdélyi Tükör. 2. 1990. 4. 10.

NAGY Zoltán: A szegedi Grünn Orbán könyve (Die Wohl-eingerichtete Buchdruckerey ... Nürnberg 1733, Johann Andreas Endter) = MG 35. 1991. 5/6. 34–35.

TÜSKÉS Tibor: Levélregény. Fülep Lajos és Kner Imre levelezése = Forrás 23. 1991. 12. 78–82.

TÓTH Ágnes: Aranykor után. Fülep Lajos és Kner Imre levelezése = Forrás 23. 1991. 12. 83–85.

Illusztráció, térképészet, látképes levelezőlapok

CSERBÁK András – GÁBORJÁN Alice: XVIII. századi magyarországi parasztábrázolások és viselettörténeti tanulságaik = Etnográphia 101. 1990. 1. 51–74. ill.

B. HORVÁTH Csilla: A Múzeum helytörténeti gyűjteményében lévő Pécset ábrázoló képes levelezőlapok III. Mecsek. = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 34. 1989. 175–190. ill.

KERTÉSZ Andorné: Az erdélyi ev. ref. egyházkerület térképe = Erdélyi Tükör 3. 1991. 1. 17–18. ill. (Szász Domokosról)

KISARI BALLA György: Kogutovicz Manó megyetérképei = Geodézia és Kartográfia 42. 1990. 4. 289–292.

KRETSCHMER, Ingrid: Az „Austria Picta" kiállítás Magyarország térképei = Geodézia és Kartográfia 40. 1990. 446–452.

KRUZSLICZ István: Üdvözlet Hódmezővásárhelyről. 120 éve jelent meg az első képes levelezőlap = Honismeret 19. 1991. 6. 15–17. ill.

PLIHÁL Katalin: Érdekességek a térképek világából I. = Geodézia és Kartográfia 40. 1990. 6. 470–471. ill. (Dominicus Custodis Erdély térképe 1596-ból)

PLIHÁL Katalin: Lázár kéziratának sorsa a megtalálástól a megjelenésig = Geodézia és Kartográfia 42. 1990. 5. 372–379.

PAPP-VÁRY Árpád: Teleki Pál térképészeti munkássága = Föld és Ég 26. 1991. 7. 204–205.

Kötéstörténet

BOROS Éva: Adatok a kőszegi könyvkötők és a Ruszke könyvkötődinasztia történetéhez = Savaria. A Vas megyei Múzeumok értesítője. 17–18. 1983–1984. Szombathely 1989, 261–267.

FARKAS Csilla: Egy bársonykötésű korvina restaurálásának problémái = MG 35. 1991. 5–6. 50–54. ill.

KONCZ Pál: Egy soproni könyvkötés 1791-ből = Soproni Szemle 45. 1991. 3. 229–236. ill. (Schrabs, Michael Gottfried)

Kiadástörténet és könyvkiadók

16–18. század

ENYEDI Sándor: Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben = Irodalomtörténet 31. 1990. 2–4. 435–498.

ENYEDI Sándor: Bécsi levelek Aranka Györgyhöz = MKsz 107. 1991. 1/2. 132–140.

ENYEDI Sándor: Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhöz = MKsz 106. 1990. 3/4. 147–151.

DOBRI Mária: Egy jeles Vad-kert. Az első magyar nyelvű állattani könyv a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban = Vasi Szemle 45. 1991. 2. 245–248. ill.

FEHÉR Katalin: Magyar nyelvű pedagógiai kézikönyv 1791-ből = MKsz 107. 1991. 1–2. 129–132.

KOLTAY Klára: Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig = Studia Litteraria 26. 1991. 99–114.

ÖTVÖS Péter: Rimay Balassi-kiadásának tervéhez. Egy meg nem kapott levél = Irodalomtörténeti Közlemények 94. 1990. 1. 81–87.

SZILÁGYI Márton: Egy XVIII. századvégi verseskönyv kiadástörténete = MKsz 106. 1990. 3–4. 137–139. (Molnár Borbála munkái. 1–4. köt.)

VADAI István: Balassi-Rimay Istenes Énekeinek elveszett kiadásairól = Irodalomtörténeti Közlemények 95. 1991. 1. 63–73.

19–20. század

BOTKA Ferenc: Déry Tibor és a Fischer Kiadó = Új Írás 31. 1991. 4. 71–76.

CSILLAG István: Endrei Ákos iskolai Zrínyi-kiadása. = Somogy 18. 1990. 4. 81–84.

DÁVID Gyula: A romániai magyar könyvkiadás két évtizede = Alföld 42. 1991. 2. 80–95.

ENYEDI Sándor: A romániai magyar könyvkiadás (1944–1989) = MKsz 107. 1/2. 88–108.

T. ERDÉLYI Ilona: Katona József műveinek első kiadási tervéről = Forrás 23. 1991. 11. 59–65.

A népi egységtől nemzeti egységig: A Püski Kiadó története: Emlékező kiállítás. Petőfi Irodalmi Múzeum Budapest 1991. február 1–21. Összeállította SZEREDI Pál. Bp.: PIM 1991, 52. ill.

Könyvkereskedelem

HORVÁTH József: Kik voltak egy sikerkönyv előfizetői 1860-ban? Rómer Flóris: A Bakony. = Kisalföldi Könyvtáros 1990. 2. 14–19.

MINGARDI, Conrado: Mennyit ér egy Bodoni? = MG 35. 1991. 2. 16–18. ill.

PAVERCSIK Ilona: Johann Gerhard Mauss és a pesti könyvkereskedelem színvonala a 18. század közepén II. = MKsz 106. 1990. 3/4. 113–128.

SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde: Író-olvasó találkozók Szombathelyen az 50-es évektől napjainkig = Vasi Szemle 45. 1991. 4. 568–576. ill.

SZINAINÉ LÁSZLÓ Zsuzsa (szerk.): A magyar könyvgyűjtő új kézikönyve, 1969–1988. A magyarországi antikvár árverések teljes anyaga. Budapest: OSzK, 1990 (XIX), 1851 p.

Sajtótörténet

Több évszázadot érintő művek

BARKÓCZI Jolán: Az első magyar hajózási folyóirat szaklapelődei = A Közlekedési Múzeum Évkönyve, VIII 1985–1987. 285–306.

BATÁRI Gyula: A pesti nő a sajtó tükrében = Rubicon 2. 1991. 3. 16.

BECK Mihály: A Természettudományi Közlöny története = Természet Világa 122. 1991. 4. 162–166.

CINDORI, Marija: A szerb irodalmi folyóiratok és a keletközép-európai kapcsolatok a XIX. és a XX. század fordulóján = A magyar nyelv és kultúra 590–594.

HEGEDÜS Éva: Élclapok Székesfehérváron a századfordulón = Limes 1990. 2. 60–76. ill.

HUDI József: A Veszprém megyei sajtó kezdetei (1788–1847) = Limes 1990. 2. 77–90.

KAJTÁR Mária: Die Wiener und die Budapester Publizistik an den Jahrhundertwende = A magyar nyelv és kultúra 618–623.

KESZTYÜS, Tibor: Bedeutung der Göttingischen Gelehrten Anzeigen für die Kultur und Geistesgeschichte der Donauvölker, 1739–1812 = A magyar nyelv és kultúra 83–88.

KÚTFALVI Oszkár: Újságpaloták. Budapest: Akadémiai Kiadó 1991. 90 p. (Irodalomtörténeti füzetek 122.)

PIFKO Péter: Színházi élet Esztergomban a sajtó tükrében = Limes 1990. 2. 109–117., ill.

18. század

BÉNYEI Miklós: Erdélyi Magyar Hír-Vivő. Kétszáz éve jelent meg az első erdélyi magyar nyelvű lap. = Erdélyi Tükör 2. 1990. 2. 26.

EGRESSI Ervin: A komáromi Mindenes Gyűjtemény (1789–1792) nyelvhasználata = Limes 1990. 2. 20–33.

FEHÉR Katalin: A Mindenes Gyűjtemény és a felvilágosodás kori pedagógia kérdései = MKsz 106. 1990. 3/5. 134–137.

GYÁRFÁS Ágnes: A bécsi tudós társaság és kapcsolatai = Széphalom 3. 1990. 43–61., ill.

GYÜRE Lajos: 200 éves a Magyar Museum = Borsodi Művelődés 13. 1988. 4. 38–42.

KÓKAY, György: Die Bedeutung der Wiener Publizistik für die ungarische Kultur der Aufklärung am Ende des 18. Jahrhunderts = A magyar nyelv és kultúra 89–93.

KÓKAY György: A 200 éves kassai Magyar Museum = Borsodi Művelődés 13. 1988. 1. 33–37.

KÓKAY György: A Mindenes Gyűjtemény és a korabeli magyar sajtó = Limes 1990. 2. 5–10.

KOVÁTS Dániel: Két szerkesztő. Batsányi és Kazinczy = Széphalom 3. 1990. 35–42., ill.

KOVÁTS Miklós: A kassai szellemi műhely a felvilágosodás korában = Borsodi Művelődés 13. 1988. 4. 27–32.

PINTÉR Márta Zsuzsanna: Egy kritikai lap terve 1792-ből = MKsz 107. 1991. 1/2. 127–129.

T. SÁRAY SZABÓ Éva: A Mindenes Gyűjtemény megjelenésének körülményei és jellege = Limes 1990. 2. 11–19.

SEIDLER, Andrea: Das deutsche Zeitschriftwesen des Donauraumes (Wien–Pressburg–Pest-Buda) in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts = A magyar nyelv és kultúra 106–114.

19. század

BÉNYEI Miklós: Az Alföld című debreceni lap terve 1846-ban = A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 18. 1991. 77–84.

BÉNYEI Miklós: Az első közös lap. Debreczen-Nagyváradi Értesítő. 1843–1902. = Erdélyi tükör 2. 1990. 1. 23–24.

BÖHM Orsolya: Die Literatur und Kultur Ungarns im Spiegel der Wiener Zeitschriften 1800–1820 = A magyar nyelv és kultúra 46–56.

CSORBA László: A döblingi titkos sajtóközpont = Rubicon 2. 1991. 5. 29–31., ill.

ERDÉSZ Ádám: Békés megye és Kossuth Pesti Hírlapja = Kőrösök vidéke. Honismereti füzet 1991. 42–72.

FENYŐ István – FRIEDRICH Ildikó: Élet és literatúra, Muzárion 1826–1833. Repertórium. Budapest: PIM 1991. 102 p.

FITOS Vilmos: Bartha Vilmos emlékezete = Erdélyi Tükör 2. 1990. 2. 27–28.

KAPRONCZAY Katalin: A magyar nyelvű orvosi szakirodalom helyzete a 19. században = Lege artis medicinae 1. 1991. 18. 1386–1390.

KEREKES Béla: Falusi Gazda- 1863 I–II. Gazdasági Lapok – 1867 = Gazdálkodás 35. 1991. 3. 60–64.; 4. 57–65.

KEREKES Béla: Magyar Gazda = Gazdálkodás 34. 1990. 10. 70–75.

KEREKES Béla: Magyar Gazda – 1844. Negyedik évfolyam második fele = Gazdálkodás 35. 1991. 2. 50–57.

KEREKES Béla: Mezőgazdasági Szemle, 1890 = Gazdálkodás 35. 1991. 11. 53–59.

LENGYEL András: Egy szegedi lapalapítási kísérlet 1881-ben = MKsz 106. 1990. 3–4. 152–154.

RÓZSA Mária: A bécsi „Der Wanderer" magyar vonatkozású közleményei 1814–1850 = MKsz 107. 1991. 1/2. 62–87.

SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye sajtója a 19. század második felében = Limes 1990. 2. 91–99. ill.

20. század

BÁRDOS István: Újságok a Horthy-korszakbeli Esztergomban = Limes 1990. 2. 119–132., ill.

BEKE György: Kisebbségtudományi műhely = Somogy 18. 1990. 6. 31–38. (A Regio c. folyóiratról)

BEKE György: Kisebbségi magyar sajtó a Kárpát-medencében = Jel-kép 12. 1991. 1/2. 33–48.

BEKE György: A nemzet hűségén. Magyar Újságírás Brassóban 1945-ben = Jel-kép 11. 1990. 4. 83–95.

BORBÍRÓ Judit: Kis magyar sajtótörténet = 2000. 1990. 3. 56–59. (1956 sajtója)

BÖRÖNDI Lajos: Szám izdaty. Két könyv az illegális ellenzéki sajtóról = Új Forrás. 23. 1991. 3. 47–52.

CSEKE Péter: Értékőrző családi lap. Hetven éve indult a Pásztorűz = Hitel. 4. 1991. 13. 24.

Erdélyi Múzeum. Szerkesztette SZABÓ T. Attila. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Magyar Nyelvtudományi Társaság 1990, 183 (3). ill. Az 1874–1947 között Kolozsvárott, az Erdé-

lyi Múzeum Egyesület kiadásában megjelent folyóirat betiltott 1947. évi 52. köt. 1/4.

ERDŐDY János: „Író urak, rajtunk a sor!" A Népszava 1941-es karácsonyi száma = Kortárs 35. 1991. 12. 88–93.

FARAGÓ Vilmos: Például én. Elfogult vitairat. Bp.: Faragó Vilmos 1991, 57 p.

FARKAS László: Születésnapi köszönő = Új Írás 31. 1991. 3. 22–23.

FILEP Tibor: A debreceni forradalom, 1956 október. Tizenkét nap krónikája. Debrecen: Piremon 1990, 198 p. (BODA István et al. visszaemlékezései a korabeli sajtóból vett szemelvények alapján)

FODOR András: Start, cenzúrával = Új Írás 31. 1991. 3. 30–31.

FODOR Péter: Az Országos Földmívelő Párt és lapja, a Föld Népe = A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 17. 1990. 47–61.

FÚZFA Balázs: Egy szerkesztő rövid visszatekintése = Vasi Szemle 45. 1991. 2. 294–296. (A Jelentkezünk c. folyóiratról).

HORVÁTH András: A „Magyar Köztársaság" és Nagy György republikánus mozgalma = Tiszatáj 45. 1991. 10. 57–69.

ILLÉS Lajos: Történetek az Új Írás hőskorából = Új Írás 31. 1991. 3. 7–14.

ILLÉS Lajos: Weöres Sándor Antik eklogájának közlése és viharos fogadtatása = Új Írás 31. 1991. 11. 72–79.

INDIG Ottó: Várad vonzásában. Vázlat az újságírás holnapos évtizedéről. = Erdélyi Tükör 2. 1990. 3. 8–14.

JEMNITZ János: A „Syndicats" francia szocialista szakszervezeti csoportosulása és hetilapja (1936–1940) = Múltunk 35. 1990. 4. 95–114.

JESZENSZKY, Géza: The Hungarian reception of „Scotus Viator" = Hungarian Studies 5. 1989. 2. 147–165.

KAPRONCZAY Károly: A magyar orvosi sajtó = Lege artis medicinae 1. 1991. 54–56., ill.

KASSAI György: A Nyugat és a pszichoanalízis. = Helikon 36. 1990. 2–3. 171–182.

KENYERES Zoltán: A Nyugat indulása és a középeurópai századforduló = A magyar nyelv és kultúra 1033–1037.

KOMLÓSI József: Irodalmi és tudományos folyóiratok Székesfehérváron. = Limes 1990. 2. 44–59., ill.

KOVÁCS J. Béla: A Brassói Lapok és a nemzetiségi kérdés = A magyar nyelv és kultúra 778–784.

KOVÁCS Sándor Iván: Az „Új Írás"-ról a harminc éves „Új Írás"-nak = Új Írás 31. 1991. 29–30.

KŐSZEG Ferenc: Beszélő múlt. Riporter Pogonyi Lajos. = Kritika 4. 1991. 3–5.

KUNTÁR Lajos: Lapfordulók Szombathelyen. Adalékok a „Vas Népe" történetéhez = Vasi Szemle 45. 1991. 2. 249–256.

MÁTÉ Bertalan: A Kossuth Múzeum és a Kossuth-kultusz sajtója ötven évvel ezelőtt. Válogatás a Ceglédi Hírlap 1940. évi számaiból = A ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeum-baráti Kör Értesítője 1989. 26–35.

MEZEY László Miklós: Egy álom két folyóirata. Az Új Munka és a Magyar Írás = Kvt. 41. 1991. 7. 421–427.

MURÁNYI Gábor: Napról napra, lapról lapra. 1956 a Magyar Nemzetben. Murányi Gábor sajtótörténeti krónikája. Bp.: Héttorony Könyvkiadó 1990, 96 p.

NAGY Károly: Egy tanú, aki állta a próbákat. Vázlatok Kovács Imréről. = Fejér Megyei Könyvtáros 30. 1990. 2. 37–59., ill.

NAGY Sz. Péter: „Kevesebb irodalom, több élet!" Egy régi párbaj. = Új Írás 31. 1991. 10. 115–121. (A Nyugatról)

NÉMETH László levelei a főszerkesztőhöz. Közreadja ILLÉS Lajos. = Új Írás 31. 1991. 4. 86–89.

PÉTER Mihály – PÉTER Zoltán: A Marosvásárhelyen megjelent magyar nyelvű egészségügyi és gyógyszerészeti folyóiratokról = Orvosi Hetilap 132. 1991. 4. 201–203., ill.

RADIMETZKY Györgyi, S.: A két világháború közötti vallásos ifjúsági folyóiratokról. = Confessio 14. 1990. 4. 34–38.

RAINER M. János: Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956. Budapest: Magvető Kiadó 1990. (4), 411.

RÉDEY Pál: Huszonöt éves a Dunakanyar. = Dunakanyar 26. 1990. 3. 3–6.

SCHMIDT József: Egy szelet a Kádár-féle „konszolidáció" kulturális sajtójából. = Új Forrás 23. 1991. 3. 33–38. (Lengyel József írói újraindulása ürügyén.)

SEIDLER, A. – MELISCHEK, G.: Datenbankorientierte historische Pressedokumentation. I. Die Datenbank der Wiener Tageszeitungen (1918–1938). II. Die Datenbank der Berliner Tageszeitungen (1918–1933) = MKsz 107. 1991. 1–2. 155–159.

SZABAD György: Nagy György, a leghívebb republikánus. = Tiszatáj 45. 1991. 10. 54–57. (A „Magyar Köztársaság" c. lapról).

SZABÓ Ferenc: A Békési Élet negyedszázadáról = Békési Élet 25. 1990. 4. 423–426.

SZAKOLCZAI Lajos: Sinkó Ervin bécsi folyóirata, a Testvér. = A magyar nyelv és kultúra 672–680.

SZAKONYI Károly: Közösségünk fészke = Új Írás 31. 1991. 3. 27–28. (Az Új Írásról)

TÓTH Dezső: Kísérletek eredmények nélkül (Irodalmi lapkezdemények Veszprém megyében) = Limes 1990. 2. 100–108.

TŐZSÉR Árpád: M. M.-szindróma. A szlovákiai magyar irodalmi gondolkodás folytonosságáról a megújult Irodalmi Szemle ürügyén = Tiszatáj 45. 1991. 9. 44–48.

VEKERDI László: Az Új Forrás 2 × 10 esztendeje = Limes 1990. 2. 133–141.

VÍGH Károly: Károlyi Mihály és Nagy György = Tiszatáj 45. 1991. 10. 70–77.

ZÁVADA Pál: „Anyánk hív – megyünk!" Egy szlovák kampányújság 1946–47-ből = 2000. 3. 1991. 3. 12–17.

Könyvtörténet

Általános és elvi kérdések

S. BENEDEK András: Múlt és jelen Kárpátalja könyvtárügyében = Könyvtári Figyelő 37. 1991. 3. 447–450.

GOMBA Szabolcsné: Könyv a könyvtárban = A könyv vallatása és vallomása. Debrecen: Alföldi Nyomda [1990=] 27–35.

MÁTÉFY Györgyné: Könyvtároskép tegnap, ma, holnap I–II. = Kvt 41. 1991. 7. 388–393; 9. 536–543.

NAGY János: A könyv az olvasó kezében = A könyv vallatása és vallomása. Debrecen: Alföldi Nyomda [1990?] 19–25.

VÉRTESY Miklós: A könyvtárosi pálya Magyarországon 1945 előtt = Kvt 41. 1991. 1. 43–47.

VODOSEK Péter: A német könyvtárügy történeti gyökerei, jelenlegi helyzete, távlatai = Kvt. 41. 1991. 4. 225–229.

Több évszázadot érintő művek

DOBRI Mária: A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár története 1791–1991. = Vasi Szemle 45. 1991. 4. 519–534.

FABULYA László: A nagy múltú középiskolák könyvtárai. Bp.: OPKM 1990. 111 p. (A magyar neveléstörténet forrásai 4.).

HILLER István – ZSÁMBOKI László – ZSIDAI József: A műszaki felsőoktatás első könyvtára Magyarországon: 1735–1985. Selmecbánya – Sopron – Miskolc. Miskolc: Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára 1990. 348 p.

JAKÓ Klára: A kolozsvári Lyceum könyvtár története = Vigilia 56. 1991. 10. 731–735.

KOLLER András: A felújított egyházmegyei könyvtár = Kisalföldi Könyvtáros 1990. 1. 61–63. (Áttekintés 1688-tól)

KÖRMENDY Kinga: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történeti áttekintése = MKsz 107. 1991. 1/2. 20–40.

MATKÓ László: Imakönyvek Debrecenben. I. Izrael imádságai. II. Görög katolikus kiadások = Magyar Híd 1. 1991. 3. 14–15.; 4. 14–15.

C. TÓTH Jánosné: A szentendrei görögkeleti szerb püspöki könyvtár = Pest Megyei Könyvtáros 34. 1990. 1. 3–9., ill.

15–16. század

CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Bibliotheca Corviniana. Összeállította és a jegyzeteket írta Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára. 4. bővített, átdolgozott kiadás. Bp.: Helikon Kiadó 1990. 562 p., ill.

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Vitéz János könyvtára. = Vitéz János Emlékkönyv 1990. Szerkesztette BÁRDOS István et al. Esztergom: Balassi Bálint Társaság 1990, 39–44.

HARASZTI Erika Ágnes: Kéziratok Corvin Mátyás magyar király könyvtárából = Kisalföldi Könyvtáros 1990. 2. 5–13. (Otto Mazal cikke nyomán)

JAKÓ Klára: Erdélyi Könyvesházak I. Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604. Szeged: Scriptum KFT 1991. V, 171 p.

KARSAY, Orsolya: De laudibus Augustae Bibliothecae = New Hungarian Quarterly 32. 1991. 121. 139–145.

KARSAY Orsolya: Ismeretlen Corvin-kódex margójára = Vigilia 55. 1990. 11. 828–831.

LOSONCI Miklós: Mátyás király könyvtára. Nemzetközi Corvinakiállítás a Széchényi Könyvtárban = A céh. 1. 1990. 5. 3–5.

MIKÓ, Árpád: The Bibliophile King. Bibliotheca Corviniana 1490–1900. An exhibition at the National Széchényi Library April 6. – October 6. 1990 = New Hungarian Quartely 32. 1991. 121. 132–138.

ROZSONDAI Marianne: Egy kiállítás könyvei. Bibliotheca Corviniana 1490–1990. Nemzetközi Corvinakiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban Mátyás király halálának 500. évfordulójára. 1990. április 6.– október 6. = MKsz 1991. 1–2. 151–154.

SZILÁGYI Ferenc: Corvin Mátyás legfőbb dicsősége = Nyelvünk és kultúránk 1990. 80. 65–70.

17–19. század

BITSKEY István: A gyulafehérvári Batthyany-könyvtár kincsei = Erdélyi Tükör 1. 1989. 1. 7–8.

FRIEDRICH Károly: „Concordia" 500 aranyért. (Végrendelet és könyvtártörténet) = Soproni Szemle 45. 1991. 2. 122–135., ill.

HILLER István: A soproni Egyetemi Könyvtár természettudományi állományyának szerepe a város szakirodalmi ellátottságában = Kisalföldi Könyvtáros 1990. 1. 3–13., ill.

HORNYÁK Mária – PINTÉR Gábor – RETKESNÉ SZILVÁSSY Ildikó: A Brunszvik család martonvásári könyv- és kottatára. Die Bibliothek und Notensammlung der Familie Brunszvik in Martonvásár. Martonvásár: MTA Mezőgazdasági Kutatóintézete, 1991. 215, 14 p., ill.

KIRÁLY Ferenc: Könyv és olvasója Keszthelyen a 19. század első felében = TURBULY Éva: Művelődéstörténeti tanulmányok 1990. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár 1991. 165–192.

KOKAS Károly: Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen. Szeged: Scriptum KFT 1991. 50 p. (Olvasmánytörténeti dolgozatok 3.)

PINTÉR Márta Zsuzsanna: A budapesti Egyetemi Könyvtár jezsuita könyvjegyzékeinek drámakötetei = MKsz 106. 1990. 3 /4. 139–147.

SIPOS Gábor: A kolozsvári református kollégium könyvtára a XVII. században. Szeged: Scriptum KFT 1991. 116 p. (Olvasmánytörténeti dolgozatok 1.)

VARGA András: A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században. Szeged: Scriptum KFT 1991. 41 p. (Olvasmánytörténeti dolgozatok 2.)

VARGA András: A felsővárosi minorita rendház könyvtára és az első szegedi könyvtárkatalógus = Csongrád Megyei Könyvtáros 23. 1991. 1/2. 5–13.

ZÁVODSZKY Géza: Krajtsir Károly angol nyelvű életrajza az MTA könyvtárában. Egy hungaricum azonosításához. = MKsz 107. 1991. 1–2. 145–148.

19–20. század

BALÁS Judit: Az első könyvlajstromtól a számítógépig. 1992-ben 125 éves a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és Dokumentációs Szolgálata = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 38. 1991. 10. 409–410.

FÖLDI Józsefné: Közel 120 éves a Pénzügyminisztérium könyvtára. (Riporter) TÓTH Ádám = Pénzügyi Szemle 34. 1990. 5. 365–369.

MÓNUS Imre: A Győri Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola könyvtárainak története = Kisalföldi Könyvtáros 1990. 2. 33–50.

PETHŐ NÉMET Erika: Iskolai könyvtárak Szentendrén = Pest Megyei Könyvtáros 35. 1991. 1. 20–29., ill.

SCHWARZ Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára. Történeti vázlat, gyűjteményismertetés = HAVASSY Péter: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Bp.: Budapesti Történeti Múzeum 1991, 9–76.

SZABÓ Kálmán: A Soproni Irodalmi és Művészeti Kör könyvtárszervező törekvései = Kisalföldi Könyvtáros 1990. 2. 51–58.

ÚJLAKI Józsefné: A kisvárdai közművelődési könyvtárak = FEHÉRVÁRI Béla: Kisvárda 90. Tanulmányok Kisvárdáról. Kisvárda: Kisvárda Önkormányzata 1991. 161–190.

20. század

BALÁZS Péter: A VKM „repülő bizottságának" szemleútja 1945 augusztusában a nyugat-dunántúli könyvtári, levéltári és muzeális értékek háborús károsainak felmérésére és védelmének megszervezésére = Levéltári Szemle 41. 1991. 1. 59–71.

ERDEI György: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. (Budapest művelődéspolitikája a századelőn) Bp. 1991, 127 + 10 t. (Benne: A Fővárosi Könyvtár 91–96.)

FÜLÖP Géza: Haraszthy Gyula a tanító és példaadó = Könyvtári Figyelő 36. 1990. 1–2. 13–15.

HALÁSZ Anna, H.: Bodrogközi népkönyvtárak. 1945–1948. = Borsodi Művelődés 13. 1988. 3. 82–86.

MEZEY László Miklós: Magyar könyvtárak a Felvidéken (1919–1989) = Kvt. 41. 1991. 2. 103–108.

PETHEŐ Lászlóné: A könyvtárak közönségkapcsolatai a Könyvtáros cikkeiben = Kvt. 41. 1991. 8. 455–462.

SKALICZKI Judit: Szubjektív írás a hazai közművelődési könyvtárak zenei részlegeiről kialakulásuktól napjainkig = A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Zenei Szekciójának húsz éve 1970–1990. Szerkesztette GÓCZA Gyuláné. Bp.: Országos Idegennyelvű Könyvtár 1990, 29–38.

SOMKUTI Gabriella: Haraszthy Gyula emlékülés. (Megnyitó) = Kvt. 41. 1991. 2. 67–69.

SOMKUTI Gabriella: Az MKE könyv- és könyvtártörténeti bizottságának tizenhét éve = Kvt. 41. 1991. 7. 416–421.

SZILVÁGYI Irén: A Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár Archív Gyűjteménye = Mezőgazdaság és élelmiszeripari könyvtárosok 1990. 4. 15–17.

TAMÁSI Tiborné: Könyvtörténeti adalék Vajáról = Szabolcs-Szatmár Megyei Könyvtári Híradó 17. 1990. 2. 10–15.

TÓTHNÉ KOCZOR Judit: Bemutatkozik a győri Apáczai Csere János Tanítóképző könyvtára = Kisalföldi Könyvtáros 1990. 1. 54–58.

TÖRÖK Bálint: 56 és az utolsó sztrájk az Országos Széchényi Könyvtárban = Kvt. 41. 1991. 2. 98–100.

VARGA Róbert: Somogy megye könyvtári viszonyai 1945–1952-ig = Somogyi Honismeret 1991. 1. 22–32.

Bibliofília

16–19. század

ENDREI Walter: Batthyany Tódor műszaki könyvtára = MKsz 107. 1991. 3/4. 141–145.

GRÜLL Tibor: Lackner Kristóf könyvtárának maradványai = MKsz 106. 1990. 3/4. 132–133.

JANTSITS Gabriella: Zsámboky János a könyvgyűjtő (1531–1584) = Az Orvosi Könyvtáros 31. 1991. 1. 108–116.

MONOK, István: Zur Quellentypologie der Geschichte des Lesens im 16–17. Jahrhundert in Ungarn. Das Hinterlassenschaftsinventar = Berliner Beiträge zur Hungarologie 5. 1990. 81–88.

OJTOZI Eszter: Ramus aritmetika és geometria tankönyvének egy példánya Bethlen Miklós possessori bejegyzésével = Könyv és könyvtár 16. 1991. 87–90., ill.

SOMKUTI Gabriella: Könyvgyűjtő asszonyok a 18. századi Magyarországon = Kvt. 41. 1991. 5. 290–296.

SZÁLLÁSI Árpád: Magyar orvosi ex librisek = Orvosi Hetilap, 132. 1991. 10. 544–545., ill.

VILMON Gyuláné: Régi magyar orvosi könyvtárak érdekességei. Egy 1695-ös Pax Corporis széljegyzetei = Orvosi Hetilap 132. 1991. 2. 85–86.

20. század

BARANYAI Katalin: Cs. Szabó László könyvtára = Nyelvünk és kultúránk 1989. 74. 72–78.

DOMOKOS Mátyás: Szabó Lőrinc könyvtárszobája = DOMOKOS Mátyás: Varázstükrök között. Bp.: Szépirodalmi Kiadó 1991. 376–398.

HORVÁTH Hilda: A XX. század elején készült magyar ex librisek tematikai csoportosításának lehetőségei 10. A könyv az ex librisen = Kis Grafika 30. 1991. 4. 5–6., ill.

KEPPEL Mónika: Gr. Teleki Pál aláírása = Vasi Szemle 45. 1991. 1. 128–129., ill.

SMIDT Erzsébet: Blaha Lujza aláírása = Vasi Szemle 45. 1991. 1. 126–127., ill.

TAKÁCS Mária: Dedikált könyvek Illyés Gyula könyvtárában = Dunatáj 14. 1991. 4. 37–46.

Olvasástörténet

BRUNDA Gusztáv: Gazdakörök, olvasóegyletek, társaskörök, kaszinók a két világháború között Nógrádban = Palócföld 24. 1990. 4. 47–61.

HAJDÚ Géza: A hódmezővásárhelyi Visszhang Utcai Olvasókör alapításának 120. évfordulójára = Csongrád Megyei Honismereti Híradó 1990. 9–15.

JUHÁSZ Imre: Olvasókör Hajdúszoboszlón (1892–1949) = Honismeret 19. 1991. 6. 46–52.

KÖVY Zsolt: A 150 éve alapított Pápai Kaszinó története = Veszprém megyei honismereti tanulmányok, XII. Veszprém 1986. 53–73.

SLEZSÁK Imre: Az 1905 és 1910 között működött égerszögi olvasókör életéről = Borsodi Művelődés 13. 1988. 4. 63–67.

SZEGEDI Mária: A Békés városi polgári kaszinó = Kőrösök vidéke. Honismereti füzet 1990. 17–24.

SZERDAHELYI Pál: Száz esztendő a magyar kultúra szolgálatában = Vasi Szemle 44. 1990. 4. 571–579. (A Felsőőri Magyar Református Kultúregylet Olvasóköréről)

A múlt bibliográfusai, könyvtárosai, újságírói

DOMONKOS János: Hegedűs Ferenc (1902–1964) = Vasi Szemle 45. 1991. 4. 580–584.

KERESKÉNYINÉ CSEH Edit: Az „excellens kis magyar". 100 éve halt meg Szabó Károly = Kőrösök vidéke. Honismereti Füzet 1990. 69–77.

MÓNUS Imre: Főhajtás egy hajdani könyvtáralapító előtt = Kvt. 41. 1991. 3. 149–151. (Győri Ágostai Evangélikus Egyházközség iskolai és népkönyvtára. Benedek Adolf)

MÓRA László: Mit jelent számunkra Káplány Géza? Születésének 110. évfordulójára = Kvt. 41. 1991. 4. 230–235., ill.

POGÁNY György: „A magyar nemzet jóhírét. . . " Régi magyar bibliográfusok = A Céh 1. 1990. 6. 16–19. (Czvittinger Dávid, Bod Péter, Sándor István)

POMOGÁTS Béla: A publicista Gaál Gábor = Kritika 1991. 12. 19–20.

SOMKUTI Gabriella: Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén = Kvt 41. 1991. 8. 481–487.

Szederkényi Ervin és a Jelenkor. Bibliográfia. Összeállította BERTÓK László. Pécs: Jelenkor Kiadó – Pécsi Városi Könyvtár 1991. 151 p.

SZENTIMREI Mihály: Erdélyi János mint főkönyvtárnok = Széphalom 3. 1990. 257–262. (Sárospatak)

HELTAI JÁNOS

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte az Argumentum Kft
Megjelent 7,8 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025–0171
Nyomta a Jahn Ferenc Dél-pesti Kórház nyomdaüzeme
Felelős vezető Hujder Zoltán
Munkaszám: 739/92

TARTALOM

Erdő Péter:A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben 301
Knapp Éva:A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. II. 313
Koncz Pál:Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében 332

KÖZLEMÉNYEK

Nuzzo, Armando:Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról 348
Ojtozi Eszter: Szőlősi Pál és Szathmári Pap János Németalföldön vásárolt könyvei 351
Enyedi Sándor: Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel 352
Fehér Katalin:Egy erdélyi pedagógiai kézikönyv 1802-ből 358
Szecskó Károly: Polgári és Tisza Palkonyai Egyesült Olvasó Társaság 360
Lengyel András — Sipos József: A Szegedi Napló megszűnésének előzményeihez 362

FIGYELŐ

Klaniczay Tibor (1923–1992) 366
Körmendy Kinga:Széchenyi István válogatott művei 367
Kókay György:Göttingai boldog napok 368
Varga Imre:A 900 esztendős Nagyvárad krónikája 369
Indali György:Plakátok a főváros utcáin 1900–1914 371

BIBLIOGRÁFIA

Rácz Ágnes:A Könyvtártudományi Szakkönyvtár 1991-ben beszerzett külföldi könyveiből 372
Heltai János:A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtörténeti szakirodalom 1991-ben 374

Ára: 120 Ft

SOMMAIRE

Erdő, Péter: Les textes de sources du droit canonique partiel dans les codes médiévaux de Hongrie 301
Knapp, Éva:La bibliothèque du couvent pauliste de Máriavölgy au XVIIIe siècle. II. 313
Koncz, Pál: Les relieurs à Veszprém aux XVIIIe et XIXe siècles 332

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Nuzzo, Armando: Sur les premières éditions de Vienne et de Lőcse des Cantiques de Bálint Balassi 348
Ojtozi, Eszter:Les livres de Pál Szőlősi et de János Szathmári Pap, achetés aux Pays-Bas 351
Enyedi, Sándor:La correspondance de Sándor Selmann avec György Aranka 352
Fehér, Katalin:Un manuel de pédagogie de Transylvanie de 1802 358
Szecskó, Károly:La Société de Lecture Réunie de Polgári et Tisza Palkonya 360
Lengyel, András – Sipos, József: Aux antécédents de la cessation de la revue Szegedi Napló .. 362

CHRONIQUE

Tibor Klaniczay (1923–1992) 366
Körmendy, Kinga: Les oeuvres choisies d'István Széchenyi 367
Kókay, György: Des jours hereux de Goettingue 368
Varga, Imre: La chronique de Nagyvárad, ville de 900 ans 369
Indali, György: Des placards sur les rues de la capitale, 1900–1914 371

BIBLIOGRAPHIE

Rácz, Ágnes: Quelques livres étranges, achetés en 1991 372
Heltai, János: La littérature spéciale hongroise de l'histoire de l'imprimerie, du livre, de la presse et des bibliothèques en 1991 374